ANTIQUITATES ROMANAE

A G. H. NIEUPOORT

AD VETERES LATINOS AUCTORES INTELLIGENDOS

CONSCRIPTAE

ET

A SAC. STEPHANO VIGLIONIO

MALETENSI CIVE

AD CLARIOREM AC BREVIOREM FORMAM

In usum studiosae iuventutis

REDACTAE.

NEAPOLI
EX OFFICINA HOSPITII MENDICULORUM
AD CIRCULUM CAPITIMONTANUM
A. R. S. MDCCCLXVIII.

Quam multa in tenebris iacerent,
nisi literarum lumen accederet.
Cic. *pro Archia.*

Si livor obtrectare curam voluerit,
Non tamen eripiet laudis conscientiam.
PHAEDR. *lib. II. Prol.*

LECTORI BENEVOLO

STEPHANUS VIGLIONIUS

CUM MULTARUM ACADEMIARUM SOCIUS

TUM

INTER ARCADAS ROMANOS

ZEUSIDES TAMIRIENSIS

ET

IN CASTRIREGALIS PEREGRINORUM HOSPITIO

MARCUS TULLIUS CICERO

S. P. D.

Cum omnes, pro suis quisque viribus, studium et operam communi hominum societati, magnae veluti parenti debeant, nullumque munus, ut scite admodum lib. II. de Divin. a Tullio scriptum est, Reipublicae maius, meliusque afferre possimus, quam si docemus atque erudimus iuventutem, primum omnium mihi sane fuit hactenus illius institutioni, studiorum Praefectis demandantibus, insudare. Hinc, cum Rituum Romanorum, quos adolescentibus Ecclesiae bono educandis tradebam, ab G. H. Nieupoort concinnata explicatio suis laborare incommodis, nonnullis haud indoctis quidem viris videretur, qui me, si eam ad commodiorem studiosis formam redigerem, nonnihil eis profuturum statuerent, assiduis licet distentus ludi curis, id operis mihi perlibenter suscipiendum putavi; susceptum, qua licuit sedulitate, absolvi. Utut enim,

quem diximus, Auctor vetustatis Romanae candidatis aptior adhuc eruditorum quidem iudicio sit habitus, in aliquot tamen (pace sua dixerim) quae in aliis ipse reprehendit in praefatione vitia, sensim prolapsus, emendatione quadam indigebat: quippe quod minus necessariis multis in locis curiosius, quam par est, inhaerens, maioris momenti non pauca vel praetermittit omnino, vel tenui tantum delibat calamo, nec ea passim castigata utitur scribendi ratione, ut inoffenso a pueris decurri queat pede. Quibus certe omnibus, quae supervacanea videbantur, recisis, quae obscura, vel parum casta, illustratis, et expurgatis, quoad eius fieri potuit, occursum est. Ut autem ea, quae in Auctore desiderantur, supplerentur, constitueram ad singulos tractatus accomodatas subnectere adnotationes, iamque manum operi admoram, et ab Urbis primordio, quae magis e re visa sunt, ad iudiciorum usque tractationem, adnotaram. Verum postea gravissimae occupationes, quibus perpetuo distentus fui, vitaeqne innumeris casibus conflictatae vices a proposito abduxerunt. Sed si res et commodius tempus ferent, propositum tenaciter urgebo, et in alia editione, iuvante Deo, et desiderio meo, et communi studiosorum exspectationi satis me facturum confido.

At enim non desunt accuratissima Romanarum Antiquitatum in studiosae iuventutis usum elaborata compendia. Verum eiusmodi, si qui sunt, scriptores ipsa sua nimis rerum, ac verborum exquisita ratione non leve adolescentibus facessunt negotium.

Cum enim ea in studiis omnibus tenenda sit Logices optima regula, ut *per notum ad ignotum* gradatim veluti manu quis ducatur, qui secus sive docendo, sive scribendo faciunt, saepe oleum et operam, uti loquuntur, perdant, necesse est; quod de Auctore nostro, qui stylo puerorum captui accommodatiori utitur, dici nequit. Qua de re praeclare quidem mecum actum putem, si, qui in eo expoliendo exsudatus est labor, humaniorum literarum studiosis gratus, acceptusque sit.

Tum et Aversanae olim Dioeceseos amplissimo Antistiti Francisco Xaverio Durinio, qui huius mihi operis, cum humaniores in suo Seminario litteras docerem, auctor et adhortator fuerat, maxima inde veniet gloria, et honestissimum ipse mei feram laboris fructum (1).

Habes igitur, benevole lector, huiusce operis consilium, ac rationem; quod si e sententia successerit, bene operam me posuisse vehementer gaudebo; sin minus, magnopere tamen laudanda est scriptoris perspecta sedulitas ac voluntas. Vale.

(1) Iam inde ab anno MDCCCXL, mandante immortalis memoriae Antistite Francisco Xaverio Durinio, hanc opellam penitus absolverat Auctor, cum ab Aversano ad neapolitanum dioeceseos seminarium accitus fuit; quam dein aliis, atque aliis temporum ac rerum vicissitudinibus, quominus in lucem ederet, fuit impeditus. Nunc vero, immutata ubique locorum puerilium studiorum ratione, cum latinus sermo passim ab omnibus non eo, quo par est, in honore habeatur, non pauci fortasse mirabuntur eam ipsam opellam evulgare animum suum induxisse. Verum sciendum illis est, quanquam εωλος ea sit, tamen utcumque temporum iniquitate cederet, noluisse illum perire lucubrationem suam.

SECTIO PRIMA

DE VARIIS DIVISIONIBUS, ET ORDINIBUS POPULI ROMANI, EIUSDEMQUE COMITIIS

—

CAPUT PRIMUM

DE ORIGINE URBIS ROMAE, ET DIVISIONE ROMANORUM IN TRIBUS ET CURIAS.

§. I. De Urbis origine

Romulum Romanae urbis auctorem extitisse constat inter omnes. Is enim, deducta ex Alba, avi Numitoris hortatu, una cum fratre Remo colonia, aliaque pastorum, convenarumque turba sibi undique aggregata, cum fratrem Remum ob exortam de principatu contentionem peremisset, Urbem, seu potius arcem in monte Palatino condidit, eique a suo nomine *Romae* nomen fecit. Condita est Urbs XI. Kalendas Maii, qui dies *Palilia* a Pale pastorum Dea, cui tum sacra fiebant, dicebatur; et postea semper festus fuit habitus. Eo tempore Romulus aetatis annum decimum octavum agebat. Urbe ita condita, cum Romulus de forma regiminis ad populum retulisset, communi omnium consensu regnum ei est delatum, captisque prius rite auspiciis, Rex fuit renunciatus. Ut vero multitudinem civium augeret Romulus, inter Pa-

latinum, et Capitolinum montem Asylum aperuit, quod patebat servis fugitivis, obaeratis, et maleficis: dicebatur autem *Asylum* ab α privativo, et verbo συλαω h. e. *spolio*, quia aliquem ibi spoliare, vel inde detrahere nefas erat.

§. II. De ulteriore Urbis incremento

Ob negatas Romanis a finitimis gentibus nuptias, et raptas ex insidiis earum mulieres, bellum cum illis est ortum, et primum quidem cum *Caeninensibus*, qui a Romulo victi, et saluberrimo consilio (quo etiam semper fere deinceps Romani sunt usi, quodque inter praecipuas causas incrementi huius tanti imperii censeri debet) non deleti, sed in civitatem recepti sunt, ut etiam mox *Antemnates*, et his potentiores *Crustumini*. Cum Sabinis vero, qui iam Romanis in praelio erant superiores, non modo pax, sed et arctissimum foedus his conditionibus est ictum, ut Sabini, quotquot vellent, Romam migrarent; Urbs a Romulo pristino nomine *Roma*; cives vero *Quirites* dicerentur, vel a Curibus, Sabinorum oppido; vel, quod *Curis* Sabinorum lingua *hastam*, fortitudinis symbolum denotet; Sabinorum autem Rex T. Tatius aequáto cum Romulo imperio regnaret.

§. III. De Tribubus

Postquam autem Rex esset constitutus Romulus, universum, quem possidebat, agrum in tres partes divisit; quarum una ministeriis sacrorum , ac templis exstruendis inserviret; altera usibus publicis, ut foris, et basilicis; tertia denique usibus privatis reservaretur. Omnem vero populum in tres partes distribuit, quae vel a tributo dando, vel a numero ternario, vel a graeca voce τριττυς, quae apud Athenienses tertiam tribus partem notavit , *tribus* sunt dictae. Unicuique tribui a Romulo *Tribunus* praefectus dicitur. Erat autem haec divisio apta ad delectum militarem habendum; nam ex quaque tribu primo illo tempore mille legebantur pedites (unde etiam *miles* dictus videtur) et centum equites. Post pacem cum Sabinis initam, licet plurimum aucta civitate , idem tamen tribuum numerus mansit ; sed nomina tum demum sortitae sunt, ita ut prima diceretur *Ramnensium* a Romulo,ut volunt,in quam omnes Romani , et postea a Tullo Hostilio rege etiam Albani coniecti sunt: secunda *Tatientium* a *Tatio* Sabinorum rege,in quam Sabini omnes; tertia denique *Lucerum* dicta,vel a Lucumone Etrusco,qui Romulo adversus Sabinos suppetias tulerat; vel a *luco*, in quo Asylum Romulus aperuerat ; et in hanc tribum omnes peregrini et victae gentes relatae sunt. Procedentibus temporibus , cum quotidie res romana augeretur , primus

Tarquinius Priscus, quintus Romanorum rex, numerum tribuum duplicavit, retentis tamen iisdem nominibus ; ita ut dicerentur *primi Ramnenses* , et *secundi Ramnenses*, et sic porro. Servius vero Tullius, rex Romanorum sextus, cum Lucerum praecipue tribus immensum augeretur, totam hanc rationem mutavit, et universam Urbem in quatuor, agrum vero Romanum in quindecim, vel septemdecim portiones divisit; quarum quaedam dicebantur tribus *Urbanae* , quaedam *Rusticae*, ita ut ille tribus, quae ex Romuli institutione distinctae erant iuxta genera hominum, distinxerit iuxta loca habitationis.

Urbanae tribus fuerunt *Suburana* , quae et *Sucusana* dicebatur, *Esquilina, Collina*, et *Palatina*, a locis ita denominatae, in quas initio omnes nobiliores homines coniecti sunt. Sed hi, postquam Fabius Censor omnem turbam forensem in eas coniecisset, et postea iis accessissent etiam libertini , in rusticas tribus sunt relati: ideoque probrosum fuit a Censoribus ex rustica tribu in urbanam transferri. Rusticae tribus vel a locis, vel a gentibus sunt denominatae; a locis ut *Romilia, Crustumina*, etc. a gente, ut *Fabia, Horatia* etc. Instituit praeterea Servius Tribuum, vel Vicorum praefectos, qui nomina, sexum, aetatem, opes, ceteraque tribulium suorum scire debebant, vetuitque quemquam ex tribu sua demigrare. Post bellum Marsicum, tota Italia civitate donata, octo vel decem etiam aliae Tribus sunt adiectae; verum paulo post ad pristinum numerum sunt redactae.

§. IV. De Curiis

Singulis quibusque Tribubus in decem *Curias* divisis, triginta inde Curiae exstiterunt, ita dictae, iuxta quosdam, a *curando* sacra. Quaeque enim Curia sacra quaedam sibi peculiaria habebat, quae a *Curione* curabantur. Vel forte ita sunt nuncupatae quod Rempublicam curarent: hoc enim primis illis temporibus *Comitiis Curiatis* faciebant Curiae. Numerus triginta Curiarum semper mansit; licet postea Tribuum numerus augeretur.

CAPUT SECUNDUM

DE SENATORIBUS.

§. I. De institutione, et numero Senatorum

Regnum adeptus Romulus tres Ordines Populi Romani fecit. Et primum quidem eos, qui virtute, aetate, genere, vel opibus excellebant, a reliquis secrevit, eosque *Patricios* dixit, vel quod a claris maioribus ortum ducerent, vel quod soli patrem ciere possent, quasi alii essent fugitivi vel servi. Iuxta Vossium vero duae posteriores syllabae in voce *Patricius* sunt tantum *patris* vocis productiones, quemadmodum ab *aedilis* fit *aedilicius*, a *novus novicius*. Ex his porro Patriciis Romulus iussit, ut singulae tribus ternos,

quos maxime probassent, viros legerent; et idem etiam singulis Curiis mandavit: tum his nonaginta novem viris unum, quem ipse maxime idoneum iudicasset, adiecit, cui rerum urbanarum curam committeret, quoties ipse exercitum extra fines agri romani ducturus esset: et hi centum viri *Senatores*, et *Patres*, honoris, benevolentiae, et aetatis causa sunt dicti. Paulo post Urbem conditam, Romanis et Sabinis societate iunctis, ex his etiam centum, Curiarum suffragio, in Senatum lecti sunt.

Tullus quidem Hostilius, tertius Romanorum Rex, Senatorum numerum non auxit, sed Albanis Romam traductis, et nobilissimis eorum familiis inter Patricios adscitis, Senatum supplevit. Tarquinius vero Priscus, qui homo novus, et peregrinae originis erat, potestati suae firmandae centum ex praestantissimis plebeis inter Patricios, et inde inter Senatores retulit, factionem haud dubiam Regis, cuius beneficio in Curiam venerant; ita ut trecenti iam numero essent. Hi postremi Senatores tunc quidem dicti sunt *Minorum gentium*. Postea Iunius Brutus, vel, iuxta alios, P. Valerius Poplicola, ut Senatum per Tarquinii Superbi caedes paene exhaustum suppleret, praecipuos ex Equestri ordine inter Patres *conscripsit*; unde Patrum *conscriptorum* appellationem ortam fuisse multi volunt. Sullam Dictatorem Senatum auxisse certum est, sed quot Senatores adiecerit, incertum: hoc constat, post Sullam ultra quadringentos fuisse. Tempore vero Iulii Caesaris, et per insecutas turbas Triumvi-

rorum, multis indignis in Senatum se ingerentibus, numerus Senatorum vel ad mille excrevit; sed ab Augusto, postquam rerum potitus est, ad numerum sexcentorum fuit redactus.

§. II. De lectione Senatus

Lectus fuit Senatus primo quidem , uti vidimus , ab ipsis Regibus, iisque pulsis, a Consulibus: donec A. U. 310. Censores crearentur, quibus id munus peculiariter fuit demandatum ; et semel tantum, libera Republica, *Dictator Senatui legendo* creatus, legitur, post cladem scilicet *Cannensem, N. Fabius Buteo.* Sub Imperatoribus *Triumviri Senatui legendo* creati sunt. Cuius Senatoris nomen a Censore Senatum legente primum recitabatur , ille erat , et dicebatur *Princeps Senatus*: isque olim quidem fuit primus e *Censoriis* viris: sed post A. U. 544. quem Censor dignissimum censuisset, eum *Senatus Principem* legebat. Licet autem haec dignitas nec imperium, nec potestatem conferret, tamen amplissima omnino habebatur, et dicebatur *Principatus*. Hinc factum est, ut qua quisque arte excellit, in ea *princeps* dicatur: ipsi quoque Imperatores postea *Principes* dicti sunt. Singulis lustris Senatus ab alterutro Censore recensebatur; et si quis moribus esset amplissimo ordine minus dignis, vel censum minuisset Senatorium, in recitatione catalogi Senatorii nomen eius silentio praetermittebatur, ita tamen ut praeteritionis causa ad-

deretur, atque eo ipso *Senatu motus* habebatur, hoc est, *Senator porro non erat*. Senatu tamen moti infames non erant.

§. III. Requisita ut quis Senator esse posset

In Senatoribus legendis haec quinque potissimum spectabantur, *genus*, *ordo*, *census*, *aetas*, *et magistratus*. Primo antiquissimis temporibus solis Patriciis, quod ad genus, aditus in Senatum patuit; adeo ut illi qui a Tarquinio Prisco, et deinde a Iunio Bruto ex plebe fuerunt adlecti, prius inter Patricios cooptari debuerint; at circa tempora Decemvirorum, sive circa A. U. 302. plebei directo in Senatum admissi videntur. Secundo, quod ad *ordinem*, servatum est, ut ex equestri maxime ordine Senatores legerentur; unde equestris ordo *Seminarium senatus* appellatus fuit. Tertio etiam ratio fuit habita census, qui florente Republica fuit 800 HS. sive 800000 *nummorum sestertiorum*. Quarto *aetatis* quoque habitam fuisse rationem certum est; sed quae ea fuerit, non satis constat; verum potest coniici ex sequentibus: ex iis fere tantum, qui iam magistratum aliquem gessissent, legebantur Senatores; primusque, qui in Urbe caperetur Magistratus, erat Quaestura; hinc sequitur neminem ante quaestoriam aetatem Senatorem legi potuisse: ea autem probabiliter fuit annus aetatis vigesimus quintus. Licet autem aliquis magistratum gessisset, propterea tamen continuo Senator non e-

rat, nisi a Censoribus in Senatum esset lectus; sed Equites, qui Curulem magistratum gesserant, licet Senatores proprie non essent, tamen ius suffragii in Senatu habebant; ita ut ipsi quidem sententiam non dicerent, sed *pedibus in aliorum sententiam irent;* unde *pedarii* dicti videntur.

§. IV. Insignia Senatorum

Insignia Senatorum fuerunt primo *latus clavus*, sive *tunica laticlavia*, hoc est, *cui linea purpurea oblonga, et quadrata, instar fasciae, erat adsuta*, quae fascia *clavus* dicebatur; *latus* autem, quia Equites *angustiorem* habebant, de quo suo loco. Secundo, *Calcei nigri* ad medium usque crus subducti; hinc proverbium: *calceos mutare*, de quo vide Erasmi Chil. Tertio, *lunula argentea*, sive figura numeri centenarii in calceis, quod scilicet primi Senatores *centum numero* fuissent. Quarto *locus separatus in spectaculis* proxime podium, vel arenam, et in ludis scenicis ad Orchestram, unde haec vox aliquando pro *ipso Senatu* ponitur, quae proprie quidem significat *locum ubi histriones saltabant.*

§. V. De ratione habendi Senatum.

Ius convocandi Senatum habebant olim quidem Reges, Regibusque pulsis, Consules, Dictatores, Magistri Equitum, Praetores, Tribuni plebis, Praefecti Ur-

bis, et qui extra ordinem Reipublicae praefuerunt. Observandum autem est, minorem magistratum non potuisse habere Senatum , nisi absente maiore , et hoc etiam , nisi in re nova, fieri non poterat. Convocabatur autem Senatus vel edicto, in quo caussa convocationis addi solebat ; et si quis Senator non adesset, nisi sontica excusaretur causa, pignoris captione multabatur. Haberi non poterat Senatus, nisi in *Templo* , hoc est *in loco ab Auguribus consecrato ;* et hinc templum Vestae non fuit *Augurio consecratum*, ne illuc conveniret Senatus, ubi erant Virgines. Legatis autem, quos in Urbem admittere nolebant, et Magistratibus, qui ad Urbem erant, Senatus, in aede Bellonae, extra Urbem dabatur. *Legitimum tempus* habendo Senatui erant Kalendae , Nonae, et Idus cuiusque mensis: sed si necessitas urgeret, omnibus diebus haberi poterat, nisi *Comitiales* essent, hoc est, *quibus re ipsa Comitia haberentur*. Ex instituto vero Augusti singulis Kalendis, et Idibus habebatur Senatus: mense autem Septembri, et Octobri non omnes adesse debebant, sed tot sorte ducti, quot ad Senatusconsulta conficienda requirerentur. Nullum ergo Senatusconsultum fieri potuit, nisi legitimus adesset Senatorum numerus: quis vero ille fuerit, non satis constat: ante Sullam numerus centenarius suffecisse videtur; sed Augusti aetate quadringenti desiderabantur, quod tamen ipse abolevit, et ut infra eum numerum Senatusconsultum fieri posset , iussit; ut etiam ea ratione sensim Senatus potentiam

enervaret.Hinc autem mos inoleverat, ut qui Senatusconsulto intercedere vellet, diceret Magistratui ad Senatum aliquid referenti: *Numera Senatum*. Magistratus, qui Senatum habiturus erat, ante curiam hostiam immolabat, et *auspicabatur*, atque ita demum curiam intrabat. Olim *fere* servabatur, ut primus sententiam rogaretur Princeps Senatus; et si post comitia consularia Senatus haberetur, Consul designatus. Tempore vero Julii Caesaris, vel paulo ante, Consul, quem voluisset, primum rogabat, modo ex Consularibus esset, et inde reliquos pro ordine dignitatis, et aetatis. Tum etiam servatum fuit, ut quem Consul kalendis Januariis primum rogasset, eum deinceps toto anno primum rogaret; sed postea hoc, ut alia quoque, neglexit Caesar, et Augustus nullum ordinem servavit prudenti consilio, ut ita parati ad dicendum venire cogerentur. Quod si res maximi momenti esset, aliquando iurati Senatores sententiam dicebant. Fiebant Senatusconsulta ordinario per *discessionem*, hoc est, ita, ut qui censuisset, in certam curiae partem *discederet*, eumque, qui idem censeret, sequeretur; unde *pedibus in alicuius sententiam ire* dicimus pro *eam amplecti*, et contra, qui diversa sentiebant, dicebantur *discedere in alia omnia*. Et tum formula Magistratus ad Senatum referentis haec erat: *Qui hoc censetis, illuc transite; qui alia omnia, in hanc partem.*

§. VI. De ratione referendi ad Senatum.

Referre Magistratus ad Senatum debebat primum de rebus divinis, tum de humanis: neque Magistratus tantum, qui Senatum habebat, ad eum referre poterat; verum omnes, quibus ius Senatum convocandi competebat. Sed Consul vetare poterat, ne quid, se invito, ad Senatum referretur: quod de Tribunis plebis tamen non est intelligendum. Perdita autem Rep. Princeps, licet Consul non esset, de una, duabus, tribus rebus referre poterat, quod *ius primae*, *secundae*, *tertiae relationis* dicebatur. Quod si aliquis in dicenda sententia plures res complexus esset, quisque Senator dicere poterat: *Divide*; ut scilicet de unaquaque re seorsim referretur. Senatorum etiam singulorum ius erat, cum de aliqua re Consules retulissent, et ad se ordo dicendi pervenisset, de alia quadam re, quam e Republica esse ducebant, sententiam suam addere, et petere, ut Consules de ea re ad Senatum referrent, quod *censere* dicebatur; et hoc aliquando faciebant, ut *diem dicendo eximerent;* hinc natae eae phrases *diem consumere*, et *tollere diem*: nam post horam decimam nova relatio in Senatu non poterat fieri: nec post solis occasum Senatusconsultum fieri poterat. Sententiam stantes dicebant, unde *excitari* dicebantur. Quod si Tribuni, vel qui parem cum Magistratu referente potestatem habebant, *intercessissent*, non *Senatusconsultum*, sed

Senatus auctoritas perscribebatur; quod etiam fiebat, si Senatus alieno loco, aut tempore, aut non legitimo edicto, aut numero convenisset. Hoc casu de ea re ad Populum referebatur. Senatusconsulto facto, ii, in quorum sententiam factum erat, nomina sua subscribebant; et tum in aerarium condebatur, ubi etiam leges, et alia scripta ad Rempublicam pertinentia adservabantur. Peractis omnibus, Senatus dimittebatur hac, vel simili formula: *Non amplius vos moramur, Patres Conscripti.* Res, de quibus ad Senatum referebatur, erant omnes, quae Reipublicae administrationem spectabant, praeter creationem magistratuum, lationem legum, et belli vel pacis arbitrium, quarum rerum potestas penes Populum erat. Iudices etiam ex Senatu legebantur usque ad legem *Semproniam*, a *C. Sempronio Graccho* A. U. 631. latam, qua iudicia a Senatu ad Equestrem ordinem transtulit; quae tamen postea cum Senatu rursus sunt communicata. Denique aerarii quoque cura suprema penes Senatum fuit. Ex quibus omnibus rebus patet dignitatem Senatoriam in Republica Romana fuisse maximam; unde etiam hic ordo *Amplissimus* ordinario cognomine dicebatur: *sanctissimum ordinem* eum vocat Cicero pro Rege Deiotaro: *Patrum sanctum concilium* Horatius od. IV. 5.

CAPUT TERTIUM.

DE ORDINE EQUESTRI.

§. I. De origine ordinis Equestris.

Romulus, cum Populum Romanum in tres tribus divisisset, ex quaque Tribu centum iuvenes genere, opibus, reliquisque dotibus praestantissimos legit, *qui equo mererent*, quorumque opera ad custodiam corporis sui uteretur. Hi *Celeres* primum sunt dicti, sive a primo eorum Praefecto *Fabio Celere*, sive potius a graeco Κελης, (aeolice Κελῃρ) quod Celerem notat. Distributi autem fuerunt a Romulo in tres Centurias, quae *Ramnensium*, *Tatiensium*, et *Lucerum* iisdem nominibus, ac priscae illae tribus dicebantur. Tarquinius Priscus numerum eorum auxit, ita ut essent mille et octingenti, eodem tamen Centuriarum numero retento: Servius vero Tullius octodecim Equitum Centurias conscripsit: et haec origo Equestris ordinis fuit.

§. II. Quid requisitum fuerit, ut quis Eques esse posset.

In Equitibus legendis spectabatur *Ætas*, *Genus*, et *Census*. Primo, *Ætas* requirebatur octodecim circiter annorum. Secundo, *Genus* quidem erat promiscuum, patricium, et plebeium; sed tamen *ingenui*

esse debebant, nisi quod sub Imperatoribus aliquando *libertini* hac dignitate donati sunt. Tertio, spectabatur *Census*, qui, florente Republica, fuit 400. HS.

§. III. De insignibus Equitum.

Insignia Equitum fuerunt primo *Equus publicus*, quo Censor eos donabat, vel etiam Dux exercitus militiae tempore. Secundo *Annulus aureus*; unde dictio est orta : *Annulo aureo donari*, qua significabatur *inter Equites legi.* Tertio *angustus clavus* , sive *tunica angusticlavia.* Quarto *locus separatus in spectaculis publicis*: *Roscius* enim *Otho*, Tribunus plebis A. U. 686. legem tulerat, ut Equites in *quatuordecim gradibus* proxime orchestrae iunctis sederent : unde *sedere in quatuordecim* , vel *sedere in equestribus* pro *equitem esse* dicebant veteres.

§. IV. De muneribus Equitum.

Munus Equitum erat primo , ut bella obirent; secundo, ut iudicia exercerent, utique post legem Semproniam, qua iudicia a Senatu ad Equestrem ordinem sunt translata. Equites etiam Romae vectigalia conducebant, idque in societates quasdam divisi. Quique tali societati praeerat, *Magister Societatis* dicebatur. Et adeo honorati hi erant, ut *honestissimos* , et *ornatissimos* eos vocet Cicero.

§. V. De transvectione Equitum.

Non parvum Equestri ordini splendorem afferebat *annua transvectio*, quae fiebat hoc pacto. Quotannis idibus Quintilibus omnes Equites, corona oleaginea cincti, togas palmatas sive *trabeas* induti, equis suis insidentes, et ornamenta militaria, quae ab Imperatoribus virtutis causa acceperant, manu gestantes, ab aede *Honoris* extra Urbem ad Capitolium transvehebantur. Et hoc quidem quotannis fiebat: eoque tempore etiam in ius eos vocare non licebat; sed quinto quoque anno, dum ita trasveherentur, ad Censorem in sella curuli ante Capitolium sedentem accedebant, et ex equis descendentes manu eos ante Censorem traducebant. Quod si tum Eques aliquis esset corruptis moribus, vel censum suum equestrem minuisset, vel denique equum negligentius habuisset, Censor ut *equum venderet*, iubebat; isque proprie *impolitiae*, hoc est, *incuriae* notari dicebatur; atque eo ipso talis Eques ordine Equestri motus censebatur; sin placuisset eques, *equum traducere* iubebatur. Recitabat etiam Censor hac occasione equitum catalogum; et quem primum recensuisset, is *Princeps iuventutis* dicebatur: non quidem quod revera omnes iuvenes essent, sed quod prima institutione omnes fere iuvenes Equites lecti fuissent, et praeterea quod aetas iuvenilis olim apud Romanos ad annum aetatis quadragesimum quintum extenderetur: hinc *adolescentulus* dicitur Julius Cae-

sar, cum Pontificatum Maximum peteret annos natus sex et triginta, et seipsum adolescentem vocat Cicero, cum iam esset Consul. Sub Principibus heredes imperii *Principes iuventutis* sunt dicti.

CAPUT QUARTUM.

DE ORDINE POPULARI.

§. I. De differentia vocum *populus*, et *plebs*.

Populi appellatio diverse sumitur: primo enim notat *universam aliquam gentem*, ut cum dicimus ex. gr. clementiam *Populi Romani*, fortitudinem *Populi Carthaginiensis:* secundo, aliquando opponitur *Senatui*, ut in celebri illa formula, quae his notis denotatur S. P. Q. R. significantibus, *Senatus Populusque Romanus:* tertia significatio est, cum omnes, qui neque Senatores, neque Equites sunt, *de Populo* esse dicuntur, atque ita in huius capitis inscriptione sumitur. Hac autem notione Cicero, et Livius aliquando voce *plebis* utuntur; licet haec vox proprie *genus* potius, quam *ordinem* significet, ut cum dicimus, *Consules esse creatos de plebe*, hoc est, *ex iis*, *qui Patricii non erant.*

§. II. Differentia inter *patricios*, *nobiles*, et *plebeios*.

Patricii apud Romanos erant, qui ex antiquissimis familiis ortum ducebant, licet ipsi nullos hono-

res gessissent; *nobiles* vero, qui vel ipsi, vel eorum Maiores, magistratus Curules gesserant. Patriciis opponebantur *Plebeii*. Nobiles ius imaginum habebant, hoc est maiorum suorum imagines in atriis aedium servare poterant, et sibi in pompa funebri, ut praeferrentur, curare; hinc *imagines* pro ipsa nobilitate ponuntur.

§. III. De Patronis, et Clientibus.

Ut autem nexus aliquis inter patricios, et plebeios esset, Romulus instituit ut quisque homo plebeius, quem vellet ex Patriciis *Patronum* sibi deligeret; cuius ipse, quod eum *coleret*, *Cliens* diceretur. Patroni munus erat clienti de iure respondere, lites pro eo suscipere, uno verbo, eius causa facere quicquid parentes liberorum causa vulgo facere solent. *Cliens* vero patronum omni modo, qua viribus, qua opibus iuvare debebat. Patroni etiam clientum, si intestati decessissent, legitimi heredes erant; et ideo quoque legitimi liberorum eorum tutores. Jus hoc erat hereditarium, et sanctum adeo, ut clientes hospitibus, et cognatis praeferrentur. Huius iuris similitudine, crescente Republica, universi populi in clientela illustrium familiarum fuerunt, ut *Siculi* in clientela Marcellorum, *Allobroges* in clientela *Fabiorum*, *Cyprus*, et *Cappadocia* in clientela *Catonis*.

CAPUT QUINTUM.

DE COMITIIS.

§. I. De Comitiis in genere.

Comitia dicta sunt a *coëundo*, sive *comeundo*, ut veteres loquebantur; unde etiam *Comitium* dictus est locus in foro, ubi ad Comitia curiata, et quandoque ad lites decidendas conveniebatur; sunt enim *Comitia* nihil aliud, nisi *Conventus universi populi ad ferendum de aliqua re suffragium*. Habebantur *Comitia* a Magistratu, vel in quibusdam causis a Pontifice Maximo, et agebantur iis omnia, quorum potestatem penes populum fuisse ante diximus. Magistratuum comitia semper in campo Martio habebantur; ad leges vero ferendas, vel ad iudicia exercenda, aliquando in foro, aliquando in Capitolio; nec poterant haberi nisi diebus comitialibus, quibus cum populo agere licebat.

§. II. Comitiorum distinctio.

Tria porro fuerunt Comitiorum genera, *Curiata*, instituta a Romulo, *Centuriata* ex praescripto Servii Tullii habita, et *Tributa* a Tribunis plebis A. U. 263. primum inducta. Curiata, et Centuriata Comitia dicebantur *calata*, cum in iis testamenta condebantur, vel Sacerdotes creabantur.

CAPUT SEXTUM.

DE COMITIIS CURIATIS.

§. I. De modo habendi Comitia Curiata.

Curiata Comitia erant, quando Populus *Curiatim*, hoc est, *in Curias divisus suffragia ferebat ; ita ut quod plures Curiae iussissent, id iussum* Populi diceretur: ergo statim ac sexdecim Curiae in unum consensissent, finis erat Comitiorum. Habebantur autem hoc modo: convocatis per praeconem Curiis, is, qui Comitia habebat, rogationem suam populo exponebat; tum Populus in suas quisque Curias discedebat, quae deinde eo ordine, quo sorte exiverant, suffragium dicebant: quae autem Curia prima exibat, *Principium* dicebatur. Haberi haec Comitia debebant *auspicato*; atque adeo Augures adesse oportebat. Requirebatur etiam in iis *auctoritas Patrum*, sed postea, crescente plebis auctoritate, Patres *in incertum Comitiorum eventum Auctores fiebant,* hoc est, *promittebant, se id quod populus iussisset, ratum habituros.*

§. II. Causae Comitiorum Curiatorum.

Causae Comitiorum Curiatorum primis quidem temporibus, cum nulla alia Comitia essent, fuerunt omnes res, quae Populi arbitrio erant permissae. Verum postea, institutis primum Comitiis Centuria-

tis, et deinde etiam Tributis, haec Comitia minus celebrari coeperunt. Ergo post haec, duae tantum generales causae horum Comitiorum habendorum fuerunt: scilicet prima fuit, ut leges quaedam ferrentur; secunda, ut Sacerdotes quidam crearentur. Prima, et praecipua lex his Comitiis lata fuit de *Imperio Magistratibus dando*, hoc est, *de administratione rei bellicae*, sine qua lege nemini rem militarem attingere licebat. Secundo, lex de *Camillo* ab exilio revocando his Comitiis fuit lata. Tertio, lege Curiata etiam fiebant *arrogationes*, cum civis R. iniussu Populi statum suum mutare non posset; eaque lex arbitris Pontificibus ferebatur. Quarto, antiquissimis temporibus quidem *Testamenta* sua his Comitiis condebant: et tum proprie, ut diximus, *Kalata* Comitia appellabantur. Quinto, in iis fiebant *sacrorum detestationes*, scilicet denunciabantur heredi, aut legatario ea sacra, quae hereditatem, legatumve sibi delatum consequerentur, ut persolvi curaret; unde apud Plautum *sine sacris hereditas* vocatur, *quae sine ulla incommoda appendice alicui obvenit*. Secunda horum Comitiorum causa fuit *Sacerdotum* quorumdam *creatio*, qui erant *Flamines*, et *Curio Maximus*.

CAPUT SEPTIMUM.

DE COMITIIS CENTURIATIS, ET DE CENSU.

Alterum, et praecipuum quidem comitiorum genus fuerunt *Comitia Centuriata*, dicta etiam *Maiora*, qui-

bus Populus per Classium Centurias divisus suffragia ferebat; ita ut, *quod plures Centuriae iussissent*, id ratum haberetur. Sed ut de iis accuratius loquamur, nonnulla prius de *Censu*, unde tota horum Comitiorum ratio pendet, sunt praenotanda.

§. I. De Censu.

Census est enumeratio Populi cum aestimatione facultatum. Instituit eum Servius Tullius, sextus Romanorum rex, sapientissimo plane consilio; qui iussit, ut omnes cives sive intra, sive extra Urbem habitarent, bona sua iurati *censerent*, hoc est, *aestimarent;* et illum censum, ac simul numerum, et nomina uxorum, liberorum, et suam, liberorumque aetatem, servorum, et libertorum, item domicilii locum indicarent; qui secus fecissent, eorum bona publicarentur, ipsi virgis caesi venundarentur, quasi qui sibi ipsis libertatem abiudicassent. Praeterea prudentissime instituit, ut cum *Paganalia* celebrarentur, in singula capita certum numismatis genus conferretur, sed aliud a viris, aliud a mulieribus, aliud denique ab imbuberibus. Inde omnes cives pro ratione Census in sex *Classes* distribuit, quae rursus in *Centurias* erant divisae. *Proletarii*, et *Capite censi* in ultima classe nominati erant infimae plebis homines, in quibus non pecuniae, sed capitis tantum ratio habebatur; et qui nihil aliud, quam civium numerum augebant; unde *Proletarium sermo-*

nem pro vili eleganter dicit Plautus. Qui in prima classe censebantur, soli proprie *Classici* dicebantur; reliqui omnes *infra classem:* unde hodie *Classicos auctores* pro *antiquis*, et probatis vulgo dicimus.

§. II. Causae huius instituti.

Huius instituti tres praecipuae adsignari possunt causae. Prima erat, ut in ferendis suffragiis omnis fere potestas penes ditiores esset: cum enim in Comitiis Centuriatis singularum centuriarum singula valerent suffragia, et ditissimorum centuriae essent centum, reliquorum autem tantum nonaginta et tres, manifestum est, adversus illorum consensum reliquas classes nihil potuisse.

Altera causa fuit, ut tributorum onera maxime in ditissimos inclinarentur, cum non amplius per capita, sed pro ratione census tributum penderetur. Tertia denique causa fuit, ut militiae gerendae onus in eosdem derivaretur; cum enim pauciores essent ditissimi, et in plures centurias divisi, sine ulla fere intermissione militabant. Unde etiam Resp. fidelioribus militibus utebatur.

§. III. De Lustro.

Censu peracto, *Lustrum condidit* Tullius, hoc est in campo Martio *suem*, *ovem*, et *taurum* circum exercitum, sive circum Populum Romanum ibi con-

grégatum ducendo, eum *lustravit*, unde *lustrare* etiam pro *circumire* ponitur, eaque animalia mox immolavit; quod sacrificium *Suovetaurilia*, vel potius *Solitaurilia* est dictum, quia solidum, sive integrum taurum mactabant. Cum autem hoc quinto quoque anno fieret, hinc factum est, ut *Lustrum* pro *tempore quinquennali* saepe ponatur: differt autem Lustrum ab Olympiade, quae quarto quoque anno finito apud Graecos celebrabatur. *Condi* solebat *lustrum* olim a Regibus, iisque pulsis, a Consulibus, donec A. U. 310. Censores, proprius huic rei Magistratus, crearentur: et olim quidem condebatur in foro: postea in *Villa publica* in campo Martio.

§. IV. De ipsis Comitiis, et primo de ipsorum causis.

Centuriata comitia habebantur tribus de causis. Primo, ut *Magistratus crearentur*: secundo, ut *Leges ferrentur*; tertio, ut *Iudicium perduellionis exerceretur*.

Primo *Magistratus* his Comitiis *creabantur*, tum omnes Magistratus Maiores Ordinarii, hoc est, Consules, et Praetores: tum Extraordinarii, quales fuerunt Censores, Decemviri legum scribendarum, et Tribuni militum Consulari potestate. Unus praeterea *Sacerdos* his Comitiis creatus est, nempe *Rex sacrorum*. Secundo *leges* his Comitiis latae, quibus maioris momenti aliquid inesset: ut fuerunt lex Valeria *De provocatione ad populum*, leges duode-

cim tabularum, lex de Cicerone ab exilio revocando, et aliae id genus; praecipua vero lex, qua bellum alicui populo, aut Regi indicebatur, his quoque ferri consuevit. Tertio *iudicium* unum, idque capitale, his Comitiis exercitum fuit, nempe *iudicium Perduellionis;* sic enim in lege duodecim tabularum erat: *de capite civis, nisi per maximum Comitiatum, ne ferunto.* Perduellis autem est, qui hostili in Rempublicam animo esse deprehenditur: hostes enim a veteribus *perduelles* sunt appellati.

§. V. De iis, qui his Comitiis interveniebant.

Haec Comitia *habebantur* a Magistratibus Maioribus, hoc est, a Consule, Praetore, Dictatore, vel Interrege, et ab hoc tantum, si magistratus creandi essent. At si Rex sacrificulus esset creandus, habebantur a Pontifice.

Interesse iis poterant omnes, qui *pleno iure* cives Romani erant, sive in Urbe, sive extra Urbem in municipiis, vel coloniis, quibus id iuris datum esset, habitarent.

§. VI. De iis, quae ipsa Comitia praecedebant.

Ante Comitia per trinundinum, hoc est, per tres nundinas, sive per dies viginti et octo edictum proponebatur, quo dies Comitiorum edicebatur, ut cives in agris, vel extra Urbem degentes, etiam adesse possent. Quod si legibus ferendis Comitia essent, etiam summarium legis proponebatur, ut ita quisque, an

ea suadenda, an vero *antiquanda* esset, apud animum suum statuere posset; et singulis nundinis a *Latore Legis* recitabatur, atque ab amico aliquo diserto, qui *Auctor legis* dicebatur, oratione aliqua suadebatur, qualis fuit, exempli gratia, *oratio Ciceronis pro lege Manilia*, et hoc idem fiebat in iudiciis, quod proprie est *promulgare legem*. Auctoritas Senatus etiam his Comitiis, ut Curiatis, accedere debebat; sed posterioribus temporibus Patres ante suffragia in incertum Comitiorum eventum auctores fiebant. Praeterea ante Comitia *auspicia* rite *capi* debebant intra pomoerium: unde *augusta centuriarum auspicia* dicit Cic. pro Milone: quod si non recte esset factum, vel si esset *obnunciatum*, hoc est, si *infausta signa de coelo* essent nunciata, vitiosa erant Comitia, et in alium diem reiiciebantur solemni formula Auguris dicentis: *Alio die*. Haec Comitia in Urbe haberi non poterant, quia non nisi exercitu imperato habebantur, quod in Urbe fieri nefas erat. Et olim quidem universus Populus armatus, et sub signis conveniebat; postea vero pars Populi in Janiculo monte excubuit vexillo ex arce sublato. Inchoata Comitia adhuc dirimi poterant, si etiam tum obnunciatum esset; vel, si aliquis morbo comitiali, quem *caducum* nos vulgo dicimus, et olim etiam *Maior* dicebatur, corriperetur; vel etiam si Tribunus plebis, aut alius Magistratus eiusdem auctoritatis, ac ille erat, qui Comitia habebat, intercessisset solemni illo verbo: *Veto*; aut etiam si vexillum e Ja-

niculo monte avulsisset. Etiam tempestate exorta, dirimebantur Comitia, ita tamen, ut Magistratus qui iam creati essent, vitiosi non redderentur.

§. VII. De Candidatis.

Candidati dicebantur, *qui honores petebant, et hoc intra legitimos dies professi erant*, a *candida toga*, quae petitionis erat signum: candidum autem proprie est *resplendens*, a verbo *candere*, quod idem notat ac *splendere*. Tunicas non gestabant Candidati; sive ut ita submissiores viderentur, sive ut cicatrices adverso corpore acceptas facilius monstrare possent. Candidatorum causa a Magistratibus cognosci debebat, ne a Populo honores indignis mandarentur; si eorum rationem habendam esse Magistratus censuissent, tum Candidati per trinundinum Populum prensabant, hoc est, hominum obviorum manus prehendebant, eosque amice compellabant; unde *officiosissimam nationem Candidatorum* eleganter dicit Cicero, *Orat. in Pison. c. 23.* et hoc iam biennio ante *annum suum* faciebant occasione Comitiorum; at anno demum sequente petebant. Cum dies Comitiorum venisset, amicos quosdam, qui gratiosi essent apud Populum, secum habentes, ab iisque in campum deducti, Candidati in *Colle Hortulorum*, qui Campo Martio imminebat, consistebant, ut ita ab omnibus possent conspici; praeterea in concione ad Populum, se petituros profitebantur, et iam aliquid in eius gratiam, si honorem consecuti essent, facturos pollicebantur.

Habebant etiam servos quos *nomenclatores* vocabant, qui eos de *nominibus* civium obviorum monerent, et *divisores*, qui argentum Populo *dividerent.* Tum etiam erant *sequestres*, qui submittebantur ad corrumpenda Populi suffragia, et apud quos pecunia promissa deponebatur; et denique *interpretes*, per quos pactio de suffragio pro certa pecuniae summa obtinendo fiebat.

§. VIII. De ratione ferendi suffragia.

Cum iam Populus in Centurias suas discessisset, *sortitio* inter classis primae centurias instituebatur; et centuria, quae prima sorte exibat, dicebatur *praerogativa*, eiusque suffragium maximi erat momenti, unde *praerogativa* pro *signo futurae voluntatis* ponitur ap. Cic. Verr. 1. c. 9. Haec itaque a Magistratibus vocata per *ponticulos* quosdam in *septum*, sive *ovile* transibat, eamque deinceps ordine reliquae Centuriae sequebantur. Et olim quidem ante annum Urbis 614. voce suffragia ferebantur; sed hoc legibus Tabellariis *Gabinia, Cassia, Papiria,* et *Caelia* abrogatum est; ut ita plus libertatis populus in ferendis suffragiis haberet. Ergo in introitu ponticulorum quisque civis a *Diribitoribus* accipiebat tabellas, quibus, si Magistratus creandi essent, inscripta erant nomina Candidatorum. Si leges essent ferendae, in altera tabella erant literae U. R. significantes *Uti rogas;* in altera vero tabella erat littera A. hoc est *Antiquo.* Si denique iudicium habendum

esset, in altera tabella erat littera A. notans *Absolvo*; in altera littera C. notans *Condemno*; in tertia literae N. L. hoc est *Non liquet*; et hinc *tabella* pro ipso *suffragio* ponitur. Ex his tabellis quisque, quam vellet, in cistam, quae in introitu ovilis a *Rogatoribus* monstrabatur, coniiciebat. Tum *Custodes* tabellas educebant, et, *punctis* in alia tabella notatis, singulorum sententias numerabant, unde *puncta* vocantur *singulorum* hominum *sententiae*, et quod pluribus placuisset, per praeconem pro istius centuriae suffragio pronunciabatur. Sic dimissa centuria *praerogativa*, vocabantur aliae centuriae, quae dicebantur *Jure vocatae*; et hoc eatenus fiebat, donec maior numerus centuriarum in eamdem sententiam convenisset; ac quod illae censuissent, omnino ratum habebatur. Quod si paria puncta unius centuriae essent, nullum eius suffragium pronunciabatur, praeterquam in Judiciorum Comitiis: quibus centuria, quae non damnasset, absolvisse credebatur.

§. IX. Finis Comitiorum.

Candidatus, qui suffragiis vicerat, statim a Magistratu Comitia habente appellabatur, et, precatione solemni habita, designabatur, ac magna pompa domum deducebatur. *Primum* autem a Populo pronunciari perhonorificum habebatur. Postquam Consules Kalendis Januariis magistratum inire coeperunt, comitia Consularia Julio, vel Augusto mense habita

sunt; Praetoria paulo post, et Censoria circa idem tempus: sed Censores statim ac creati essent, inibant.

CAPUT OCTAVUM.

DE COMITIIS TRIBUTIS.

§. I. Definitio, et origo horum Comitiorum.

Tertium genus Comitiorum erant Comitia *Tributa,* in quibus *ex regionibus, et locis,* hoc est *tributim* suffragia ferebantur. Haberi primum coeperunt altero anno post creatos Tribunos plebis, hoc est A. U. 263. occasione *C. Marcii Coriolani,* qui in iudicium a Tribunis plebis vocabatur, quod in magna annonae caritate enixe in Senatu contendisset, ne frumentum e Sicilia advectum Populo divideretur. Cum autem apud optimates gratiosus esset Marcius, et Centuriata Comitia, ut diximus, fere in potestate ditiorum forent, futurum videbant Tribuni plebis, ut Coriolanus absolveretur: ergo voluerunt, ut populus *tributim* vocaretur: quo casu aeque pauperiorum, ac ditiorum suffragia valebant.

§. II. Causae horum Comitiorum.

Habebantur haec Comitia ob quatuor causas: quarum prima erat *Magistratuum creandorum;* secunda, *Sacerdotum subrogandorum;* tertia *Legum ferendorum;* quarta *Judiciorum exercendorum.*

Magistratus, qui his Comitiis creabantur, erant, primo, *omnes Magistratus Urbani minores Ordinarii*, ut Ædiles Curules, et Plebeii, Tribuni plebis, Quaestores, Triumviri Capitales, Nocturni, Monetales, Tribuni militum comitiales. Secundo, *Magistratus Urbani minores Extraordinarii*, ut Praefecti annonae, Duumviri navales, Quaestores parricidii, Curatores viarum. Tertio, *Magistratus Provinciales Ordinarii*, Proconsules nempe, Propraetores, et Proquaestores. Quarto, *Magistratus Provinciales Extraordinanarii*, ut Triumviri, vel Quinqueviri coloniarum deducendarum, vel agrorum dividundorum causa creati. Secunda horum Comitiorum causa erat *subrogatio Sacerdotum*. Tertio his Comitiis *ferebantur* leges, quae dicebantur *Plebiscita*; et erant variae, ut de Imperio triumphaturis, die triumphi sui, in Urbe decernendo, de Civitate danda, de solvendo aliquem legibus, de quaestionibus publicis constituendis, et maxime de foedere cum hostibus feriendo. Quarto denique Comitiis Tributis *exercebantur iudicia*, non quidem capitis; sed quibus alicui multa irrogabatur; vel etiam si quis, capitis damnatus, ad populi iudicium venire recusaret, haec Comitia ad exilium ei indicendum sufficiebant.

§. III. De personis, quae his Comitiis interveniebant.

Habebantur haec Comitia, si Magistratus creandi essent a Dictatore, vel Consule, vel Tribuno militum

Consulari potestate; ad Tribunos plebis vero, et Æ-diles creandos a Tribunis tantum haberi poterant. Sacerdotum Comitia nemo, nisi Consul habebat; iudiciorum vero, et legum comitiis Consules, Praetores, vel Tribuni plebis praeerant. Interesse his comitiis poterant omnes, qui Centuriatis, nempe cives ius suffragii habentes; quamquam Latinis etiam aliquando datum sit ex indulgentia magistratuum, ut in tribu *praerogativa* suffragium ferrent.

§. IV. Ratio horum Comitiorum.

Reliqua fere cum Centuriatis Comitiis communia habebant; sed hoc his Comitiis peculiare erat, quod etiam inconsulto Senatu haberi possent, et quod auspiciis non impedirentur, unde plebis in his Comitiis maior erat potestas. Singulare etiam in his Comitiis erat, quod, si Sacerdotes creandi essent, non omnes tribus in suffragium irent, sed ex lege Domitia septendecim duntaxat ad id sorte legerentur, ita ut, qui a novem tribubus renunciatus esset, Sacerdotium obtineret. Magistratuum Comitia habebantur circa Kalendas sextiles: Sacerdotum, cum aliquis Sacerdos obiisset; reliqua vero, ut legum, et iudiciorum, omnibus comitialibus diebus haberi poterant.

SECTIO SECUNDA

CAPUT PRIMUM.

DE MAGISTRATIBUS IN GENERE.

§. I. Magistratus definitio, et etymon.

Magistratus a *magistro* dicitur : Magister vero est idem ac Praefectus. Hinc Magistratus apud Romanos, ex Sigonio,erat potestas eorum, qui res humanas,quae quidem ad Rempublicam pertinerent, publica auctoritate curarent: haec porro potestas intra Urbem proprie *Magistratus*, extra Urbem *Potestas* appellari consuevit ; exercitum denique habendi , et belli administrandi facultas *imperium* est appellatum. Omnes olim Magistratus Praetores dicti sunt, vel quod ceteros honore praeirent; vel quod aliis praeessent. Sic *Dictator* apud Livium VII. c. 3. in lege antiqua de *clavo figendo* dicitur *Praetor Maximus*.

§. II. Magistratuum divisio.

Magistratus Romanorum fuerunt varii generis, et dividuntur primo *a temporibus* , quod alii sint *ordinarii*, qui statis temporibus, et semper in Republica fuerunt ; alii *extraordinarii*, qui non semper. *Ordinarii Magistratus* fuerunt Consules, Praetores, Ædiles,

Tribuni plebis, Quaestores, aliique: *Extraordinarii*, Dictator cum suo Magistro Equitum, Censor, Interrex, et plures suo loco dicendi.

Secunda distinctio Magistratuum procedit a *personis*, quod alii sint *patricii*, alii *plebeii*, alii denique mixti. Et initio quidem Reipublicae omnes Magistratus erant ex Patriciis, sed processu temporis honores omnes cum plebe communicati sunt, praeter solum Interregnum; *Plebeii* autem Magistratus fuerunt Tribuni, et Æediles plebis, reliqui omnes mixti. Tertio dividuntur *Magistratus* a qualitate in *Maiores*, *et Minores*; idque duplici ratione: primo enim *Maiores* dicti sunt, qui Centuriatis Comitiis creabantur: secundo qui lictorem, vel viatorem habebant, quos nec Æediles, nec Quaestores habuerunt. Quarto ab *insignibus*; fuerunt enim Magistratus quidam *Curules*, quidam non *Curules*. *Curules* Magistratus erant, quibus ius erat *sella curuli* utendi; quod competebat Dictatori, Consuli, Praetori, Ædili Curuli: non *Curules*, quibus id ius non competebat, qui erant reliqui omnes. Quinto denique inter Magistratus differentia fuit a *locis*; quidam enim erant *Urbani*, quidam *Provinciales*; quales fuerunt *Proconsules*, *Propraetores*, et *Proquaestores*.

§. III. De iis, qui apti ad Magistratus, et de lege annali.

Habilitas ad Magistratum gerendum duplex requirebatur, altera *gentis*, *annorum* altera. Quod ad *gentem* quidem attinet, soli olim Patricii gerere magi-

stratus poterant; sed per plebis factiones, et secessiones effectum deinde est, ut omnes cum illa honores communicati sint, interregia tantum excepta potestate. Quoad *annos* vero, *lege annali*, sive *annaria* A. U. 573. a *L. Villio Tappulo* lata, certus aetatis annus singulis magistratibus capiendis praefixus fuit. Quis autem annus cuique magistratui petendo praefixus fuerit, non satis liquet. Quidam Quaesturae tricesimum primum, alii vecesimum septimum adsignant. Lipsius autem vicesimum quintum. Tribunatui, et Ædilitati idem Lipsius septimum, vel octavum et vicesimum annum adscribit. Quidquid sit, constat Praeturam biennio post aedilitatem geri fuisse solitum. De consulatu certum est quadragesimum tertium annum ei praefixum fuisse. De *Extraordinariis Magistratibus* quid obtinuerit, adhuc incertius est; nisi quod constat *Dictatores*, et *Censores* fere ex *Consularibus* creatos fuisse. In municipiis quoque, et coloniis talis quaedam lex fuit. Observari hic velim ritum singularem, qui sub Imperatoribus obtinuit, ut pro singulis liberis gratia unius anni petenti fieret.

§. IV. Communia Magistratuum.

Leges praeterea omnibus Magistratibus communes fuerunt. Lex Romuli, *ne quis Magistratum aliquem iniret, nisi addicentibus avibus:* Lex Cornelia, *de ordine in Magistratibus gerendis servando.* Lex etiam prisca fuit *de intervallo Magistratuum*, quae vetabat

ne intra decennium idem Magistratus repeteretur. Magistratus etiam plures ab uno simul geri non poterant; sed labescente libertate hae leges, ut reliquae similes , vulgo neglectae sunt. Commune praeterea omnium Magistratuum erat, quod intra quinque dies quam magistratum inivissent, in leges iurare cogerentur: et quod iis magistratu defunctis diem dicere liceret, si quid forte in Magistratu gerendo deliquissent.

CAPUT SECUNDUM.

DE REGE, ET DE TRIBUNO CELERUM.

§. I. De rege.

Urbem Romam ab initio reges habuère, quorum praecipua munia fuerunt sacrorum omnium curam supremam habere, legum, morum, et iuris patrii custodiam gerere; iniurias maximas iudicare ; Senatum habere, eiusque decreta ad Populum referre , atque ita rata facere ; Populum ad concionem vocare, eiusque, et Senatus decreta exsequi. Et haec quidem in pace ; in bello vero maximam potestatem habebant ; sed hoc ita tamen, ut summum rerum arbitrium, ac ius belli , et pacis semper esset penes Populum , quemadmodum iam alias diximus. *Insignia Regum* fuerunt *corona aurea, sceptrum,* et *sella ex ebore curulis:* tum *Trabea,* sive *Toga purpurea immixto albo ; Lictores* duodecim cum *fascibus et securibus*, quos iam

inde a Romulo institutos fuisse quidam volunt; alii a Tullo Hostilio; plurimi, et verius, ut videtur, a Tarquinio Prisco. Regnatum est Romae per annos 243, verius 244, a septem Regibus, qui fuerunt Romulus, Numa Pompilius, Tullus Hostilius, Ancus Martius, Tarquinius Priscus, Servius Tullius, et Tarquinius vulgo *Superbus* a scriptoribus, ut a superiori discernatur, appellatus. Hoc ob superbiam, et crudelitatem urbe Roma eiecto, regia quoque potestas in perpetuum est inde ablegata. Et hinc postea ortae fuerunt locutiones: *regii spiritus*, *regia superbia*, *regie facere* pro *impotenter*.

§. II. De Tribuno Celerum.

Institutus est etiam a Romulo *Praefectus*, vel *Tribunus Celerum*, quorum primus dicitur fuisse quidam Fabius Celer: hic Equitibus proprie praeerat, et proximam a Rege dignitatem, et potestatem in bello obtinebat; sed, pulsis Regibus, etiam hic honos desiit.

CAPUT TERTIUM.

DE CONSULIBUS.

§. I. De Nomine, et institutione Consulum.

Summus, libera Republica, omnium honorum Populi Romani finis fuit *Consulatus*; unde Consules Graeci vocant *υπατους*, quasi *summos* dicas. Triplici olim nomine

hic Magistratus fuit dictus, ut patet ex Cic. de Legibus III. *Regio imperio duo sunto : iique praeeundo, iudicando, consulendo, Praetores, Judices, Cunsules appellantor.* *Consulere* autem hic videtur significare ad *Senatum referre:* nam hoc inter praecipua Consulum munera fuit. Instituti sunt Consules statim post Reges exactos A. U. 244. cum Respublica gubernatoribus carere non posset. Creati autem sunt *bini,* ne unius imperium libertati periculosum foret: *annui,* ne diurnitate imperii insolescerent; unde etiam, si alter Consul mortuus esset, in reliquum anni tempus alius ei subrogabatur, qui dicebatur *suffectus;* sed hic Comitia *rogandis* Consulibus habere non poterat.

§. II. Insignia Consulum.

Insignia Consulum fuerunt primo *Lictores duodecim cum fascibus,* et *securibus;* et initio quidem quisque Consul duodecim fasces habebat; sed mox ex lege *Valerii Poplicolae* penes alterum duntaxat Consulem, idque alternis mensibus, fasces fuerunt. Praecedebant singuli, et *in lineam,* unde Lictor qui proximus erat Consuli, *postremus* dicebatur. Antiquis temporibus prior fasces sumebat maior natu : post legem vero *Juliam de maritandis ordinibus* latam ab Augusto Imperatore A. U. 736. ille, qui plures liberos habebat. Alterum autem Consulem *accensus,* hoc est, minister quidam publicus praecedebat; lictores pone cum virgis, et bacillis sequebantur : aliquando autem ser-

vatum fuit, ut alternis diebus fasces permutarentur. Secures autem Poplicola fascibus exemit, saltem in Urbe; nam extra Urbem eas retinuerunt. Secundo utebantur *sella curuli eburnea*, ut ante Reges. Tertium insigne fuit *toga praetexta*, hoc est, quae in extrema ora *purpuram praetextam* haberet; et hanc olim quidem ante Deos Penates primo magistratus sui die sumebant; postea vero ex templo *Jovis Capitolini*, ubi publicitus servabatur. Sub Imperatoribus imminuta quidem Consulum auctoritate, sed aucto fastu, plura insignia accessere, *ut toga pictà, laurus in fascibus*, secures iterum iisdem additae.

§. III. De Consulum potestate, et munere.

Consules, loco Regum creati, initio quidem, eodem ac illi iure utebantur, unde recte Cicero imperium eorum *regium* vocat.

Sed primo statim institutionis eorum anno hoc ius imminuit ille, de quo iam diximus, Poplicola, lege lata de *provocatione* ad Populum; huic addidit leges de *fascium submissione*, quae Populo fiebat, et de *Magistratu iniussu Populi non gerendo*. Postea vero eorum potestas etiam magis imminuta fuit, cum Tribuni plebis fuerunt instituti, quibus ius datum fuit *intercedendi* omnibus omnino Magistratuum actis. Tamen etiam postea aliquando extra ordinem summa potestas, et eadem, quae Dictatoris, illis delata fuit; turbidis, scilicet, et in summum discrimen adductis

civitatis rebus, solemni Senatusconsulti formula: *Viderent Consules, ne quid Respublica detrimenti caperet:* eaque forma Senatusconsulti ultimae semper necessitatis habita est. Sed summum semper, stante Republica, obtinuerunt locum Consules. Nam primo omnes magistratus ipsis erant subiecti, praeter Tribunos plebis. Secundo, militiae tempore supremam potestatem obtinebant, quemadmodum antea Reges; tribunos militum *pro parte*, centuriones, et praefectos constituebant. Tertio imperium in provincias habebant. Quarto Populum convocare, cum eo agere, leges ad Populum ferre, hisque de se nomen dare poterant. Quinto senatum habendi praecipuum erat inter consulum munia. Sexto denique annus ab iis denominabatur. Et haec omnia ita obtinuerunt, quamdiu libertas Reipublicae constitit: ea vero Julii Caesaris, secutorumque proxime Principum scelere oppressa, *consulebant* duntaxat Senatum, et Principum placita ad eum *referebant; tutores dabant; servos manumittebant; vectigalia locabant; ludos* quosdam *publicos edebant; annum nomine signabant.* Cum vero sub Imperatoribus plures in singulos annos Consules crearentur, a primis tantum, qui *ordinarii* dicebantur, et reliquis honoratiores erant, annus denominabatur; reliqui vero dicebantur *suffecti.* Quin alii adhuc sub Principibus fuerunt Consules *honorarii*, qui ex codicillis tantum a Principe acceptis hoc nomen consequebantur.

§. IV. De aliis ritibus Consularibus.

Antiquis temporibus, sive ante primum bellum Punicum, Kalendis Martiis, Magistratum iniisse videntur Consules, quod tamen non satis certum est; sed post A. U. 598. Kalendae Januariae huic rei destinatae sunt. Eo die Consules primo mane a Senatu, et populo domi suae salutabantur, quae solemnitas proprie *officium* dicebatur. Estque hic actus posterioribus temporibus *processus Consularis* dictus: inde in Capitolium ducti *vota concipiebant*, et boves singulos Jovi immolabant, ac deinde *Senatum habentes* munus suum auspicabantur, et de feriis Latinis habendis ad Senatum referebant. Intra quinque dies post initum magistratum in leges iurare debebant, quod etiam fecisse videntur, cum *designati* essent; atque ita cum *magistratu abirent*, iureiurando declarabant, se leges servasse, concione de rebus a se gestis ad populum habita. Tum etiam his primis diebus provincias inter se *sortiebantur*, vel *comparabant*, hoc est, sine sorte de iis conveniebant, quod *partiri* etiam dicebatur.

CAPUT QUARTUM.

DE PRAETORIBUS.

§. I. Origo Praetorum.

Secundus Magistratus Ordinarii in Urbe honor fuit *Praetoris* στρατηγοῦ, quod nomen antea, ut dictum est omnium magistratuum commune fuerat, sed demum, hoc magistratu creato, peculiariter ei adhaesit. Primus Praetor creatus est A. U. 387. *Sp. Furius Camillus* duabus potissimum de causis: primo, ut solatium Patriciis esset communicati cum plebe Consulatus; secundo, ut *ius diceret;* cui rei Consules, cum frequentibus bellis avocarentur, vacare amplius non poterant. Creatus fuit Praetor Comitiis Centuriatis iisdem auspiciis, quibus Consules, unde etiam aliquando *Collega* eorum vocatur.

§. II. De numero Praetorum.

Creatus est primo unus duntaxat Praetor; at A. U. 510. ob negotiorum frequentiam alter est additus, qui inter cives, et *peregrinos* ius diceret, unde *peregrinus Praetor* est dictus: alter vero, qui inter cives solos ius dicebat, vocabatur *Urbanus*, et erat *honoratior;* unde proprio quasi nomine *honoratus* dicitur apud Ovidium *Fast.* 1. v. 52, et *Maior;* et ius,

quod ab eo, edictisque eius descendit, *honorarium*. A. U. 526. cum Sicilia, et Sardinia in provinciae formam redactae essent, duo etiam Praetores, qui eas regerent, sunt creati. A. U. 556., Hispaniis ulteriori, et citeriori subactis, duo quoque Praetores iis provinciis regendis adiecti sunt. Sed A. U. 561. lege Baebia constitutum fuit, ut alternis annis quatuor duntaxat Praetores crearentur: ex his vero duo tantum, *Urbanus* scilicet, et *Peregrinus*, in Urbe manebant; reliqui statim in provincias, quas sortiti erant, proficiscebantur. Cum autem circa A. U. 505. constitutae essent *Quaestiones perpetuae*, visum est, ut omnes Praetores anno magistratus sui in Urbe ius vel publicum, vel privatum dicerent, et, finito demum anno, in provincias proficiscerentur. L. Cornelius Sulla, auctis quaestionibus perpetuis, A. U. 672. duos praeterea adiecit; licet alii dicant ad decem usque numerum Praetorum ab eo auctum fuisse. Quidquid huius rei sit, Julius Caesar certe A. U. 707. decem Praetores creavit, et mox eorum numerum ad quatuordecim, imo ad sexdecim auxit. Sed eo interfecto, ad denarium numerum redierunt. Sub Augusto, et aliis Principibus varius quoque fuit Praetorum numerus, quod brevitatis causa omittimus.

§. III. Insignia Praetoris.

Insignia Praetoris fuerunt primo *Sex lictores cum fascibus*, saltem extra Urbem. Secundum *Toga prae-*

texta. Tertio *Sella curulis*. Quarto *Tribunal;* quod erat locus altior in hemicycli formam, in quo sella curulis Praetoris ponebatur; inferiores enim magistratus, et iudices *subsellia* tantum habebant. Quinto *Hasta*, quae iurisdictionis, et denique *Gladius*, qui quaestionis signum erat.

§. IV. Munera Praetoris.

Munera Praetoris fuerunt: primo, ut *ludos ederet:* secundo, ut *sarta tecta*, vacante censura, *exigeret*, sed non nisi ex *senatusconsulto*. Tertio, ut, absentibus Consulibus, munus eorum sustineret. Quartum vero, et praecipuum Praetoris Urbani munus fuit *iurisdictio*, ut loquitur Cicero *de Legibus libro tertio c. 3. Iuris disceptator, qui privata iudicet, iudicarive iubeat, Praetor esto: is iuris civilis custos esto: huic potestati parento.* Ob haec autem tot, tantaque munia non licebat Praetori Urbano, plus quam decem dies, Urbe abesse.

§. V. De Iurisdictione.

Judicia omnia erant vel *privata*, vel *publica*. Privatis (quorum exercendorum potestas proprie *iurisdictio* dicta est) praeerant duo Praetores, *Urbanus* scilicet, et *Peregrinus:* publicis vero iudiciis, sive *Quaestionibus*, olim ipse populus praefuit qui ad ea exercenda *Quaesitores*, vel *Dictatorem* creabat. Sed cum, auctis immensum Romanorum opibus, non minus augerentur scelera, circa A. U. 605. constitutum est, ut duo

quidem Praetores, *Urbanus* scilicet, et *Peregrinus* consuetam iurisdictionem in causis privatis obirent; quatuor vero reliqui capitalium criminum quaestiones a Senatu pro temporum statu decretas exercerent: quae *Quaestiones perpetuae* sunt dictae, tum quod certa quaedam forma iis esset praescripta, ita ut nova semper lege, sicut antea, opus non esset; tum quod Praetores *perpetuo*, sive toto anno, has quaestiones exercerent; nec populus, ut antea, extra ordinem *Quaesitores* ad eas exercendas crearet. Primae *Quaestiones perpetuae* fuerunt de *repetundis*, de *ambitu*, de *maiestate*, et de *peculatu*. L. Sulla iis adiecit quaestiones de *falso*, de *sicariis*, de *parricidis*, de *veneficis*. Mox etiam plures aliae promanarunt, ut de *corrupto iudicio*, de *vi publica*, vel *privata*. Sed etiam sic extra ordinem aliquando populus, vel etiam Senatus de criminibus cognoscebat, vel *Quaesitores* dabat, cum de re vel nimis atroci, vel nova agebatur. De *Perduellione* vero semper ipse populus Comitiis Centuriatis quaerebat. *Quaestiones* a Senatu decretas sortiebantur inter se Praetores; nam a Comitiis incertam duntaxat iurisdictionem accipiebant. Aliquando autem duo Praetores uni quaestioni praeerant, quod propter multitudinem criminum in quaestione *de sicariis* frequens fuit; aliquando rursus unus de duabus caussis quaerebat. De *repetundis* aliquando quaesivit Praetor Peregrinus, qui ita iurisdictionem, et quaestionem simul habebat, et etiam quandoque ex Senatus decreto Praetor Urbanus quaestiones publicas exercebat.

§. VI. Peculiaria quaedam de Praetore Urbano.

Praetor Urbanus, ut dixi, reliquis honoratior erat, et etiam *Honoratus* κατ'ἐξοχὴν dicebatur: is enim erat *custos Juris Quiritium:* et ex eius edictis Praetor Peregrinus, et Praetores provinciarum edicta sua efformabant: unde etiam *Praetor Maior*, vel *Maximus* aliquando est dictus. Idem *iuratus* ex eo ordine, penes quem iudicia eo tempore erant, decurias iudicum selectorum conscribebat, ex quibus tum alii Praetores eo anno concilia iudicum sibi sortiebantur. Initio magistratus Praetor Urbanus in albo proponebat *Edictum* sive *formulam, iuxta quam eo anno ius dicturus esset de rebus iurisdictionem suam concernentibus*, sive de iis, quae privato iure Quiritium continebantur. Sed, cum Praetores saepe propter gratiam, et ambitionem varie ius dicerent, et ab edictis suis discederent, A. U. 686. lege Cornelia, lata a C. Cornelio Tribuno plebis, iussi sunt *ex edictis suis perpetuis* ius dicere. Haec vero edicta a Salvio Juliano in unum volumen redacta, et certo ordine disposita costituerunt *edictum perpetuum*, et *ius honorarium*. Jurisdictionem suam omnem tribus his verbis Praetor exsequebatur, scilicet, *Do*, *Dico* et *Addico*; quorum primum tum *dandi iudicis* significabat *potestatem*; tum bonorum possessionis, vindiciarum, actionum dationem; secundum, iuris *dicendi*, *et sententiae ferendae*; tertium ,, *iudicatum faciendi et exsequendi*. Cogno-

scebat Praetor vel e *Tribunali*, sive per *decretum*; vel *de plano*, sive per *libellum* in caussis levioribus. Non autem cognoscebat, nisi diebus *fastis*, qui ita dicti sunt a *fando* , quod tria modo dicta verba iis diebus fari liceret.

CAPUT QUINTUM.

DE AEDILIBUS.

§. I. AEdilium nomen, origo, et differentia.

AEdiles dicti sunt vel quod *AEdes* publicas , privatasque *curarent;* vel quod plebiscita in *AEde Cereris* asservarent. Fuerunt autem triplices: AEdiles nempe *Plebeii*, *Curules*, et *Cereales*, diversis temporibus instituti. Plebeii AEdiles primum creati sunt eodem tempore, iisdemque Comitiis, quibus Tribuni plebis, unde etiam *collegae Tribunorum* dicuntur.

Nam post secessionem plebis in montem sacrum, reconciliatis ordinibus, eidem plebi inter alia concessum est , ut sibi liceret binos viros quotannis creare , qui Tribunis plebis velut administri essent , et eas caussas *iudicarent*, quas illi iis commisissent: unde etiam *iudices* aliquando sunt dicti. Creati sunt initio quidem Comitiis curiatis; sed post legem Publiliam, ut reliqui magistratus minores, Comitiis tributis. A. U. 387. cum Senatus post communicatum cum plebe Consulatum, propter ordines in concordiam redactos, diem unum ludis maximis adiiciendum censuisset, recusan-

tibus id munus AEdilibus plebis, a Patriciis adolescentibus libenter susceptum est, atque ita duo etiam ex patriciis AEdiles creati sunt; sed sequenti statim anno hic quoque magistratus cum plebe est communicatus. *Curules* autem hi postremi sunt dicti, quia *sella curuli*, *toga praetexta*, *iure imaginum*, aeque ac magistratus maiores, utebantur. Denique A. U. 709. Iulius Caesar duos alios AEdiles addidit; qui, quod annonam curarent, *Cereales* a Cerere frugum Dea praeside sunt dicti; et semper ex patriciis sunt creati.

§. II. Munia Aedilium.

Munus AEdilium his paucis verbis describit Cicero de legibus III. c. 3. *Suntoque AEdiles curatores Urbis, annonae, ludorunque solemnium, ollisque ad honoris amplioris gradum is primus adscensus esto*. *Primum* itaque horum magistratuum munus fuit *cura Urbis* ad quam spectarunt sequentia: primo ut aedificia publica tuerentur, et curarent, praesertim vacante censura; tum etiam privatorum aedificiorum curam gererent, ne scilicet ruinosa essent. Secundo providebant, ut loca publica, balnea, *puta*, cloacae etc. praecipue autem, ut viae mundae essent. Tertio incendia curabant; quod munus ab Augusto Imperatore primum iis impositum videtur. Quarto funerum, aliorumque minutorum rituum conservatio penes eos erat. Quinto curabant, ne quis animal, quod nocere posset, in publico haberet. Sexto denique prospicie-

bant, ne Dii, vel sacra peregrina in Urbe colerentur.

Alterum munus Ædilium fuit cura *annonae*: unde, quod ad hanc partem attinet, fere similes fuerunt iis, quos Graeci *ἀγορανόμους* vocant, ideoque omnes res in foro venales inspiciebant, pondera, et mensuras iniquas frangebant, animalia, et mancipia morbosa, et vitiosa redhiberi curabant, edicta concipiebant, et proponebant, quae etiam pars iuris honorarii fuerunt. *Tertium* denique AEdilium munus erat *cura ludorum solemnium*, ut Romanorum, aliorumque statorum. Hos itaque ludos ordinabant; praemia, et poenas actoribus distribuebant: (Plaut. Trin. IV. II. v. 147.) fabulas agendas examinabant; unde etiam in reliquos ludos aliquid iuris iis fuisse videtur. *Quartum munus* erat peculiare AEdilibus plebis, ut scilicet *Plebiscita, et Senatusconsulta in aede Cereris, et postea in aerario adservarent*, ne Consules ea vitiare possent. *Cerealium* vero *AEdilium* proprium erat frumento publico praeesse, quod antea omnium AEdilium erat. Hic advertendum est, etiam municipia suos habuisse AEdiles, qui *Quinquennales* sunt dicti, et Censorum vicem obiisse videntur; quanquam in quibusdam municipiis, *Arpinatium* exempli gratia, nulli alii magistratus creabantur, eamque dignitatem honestissimorum Romanorum filii in municipiis, unde orti essent, exercebant, ut *Marcus*, et *Quintus*, Ciceronum filii, Arpini.

CAPUT SEXTUM

DE TRIBUNIS PLEBIS

§. I. De origine Tribunorum plebis.

Cum plebeii homines per continuas expeditiones militares multum aeris alieni contraherent, et saepe a creditoribus, quando solvendo non essent, in servitutem abducerentur, hanc iniuriam ulterius non ferentes, saepius a Patribus huius mali levamen petierunt: sed saepius elusi, tandem, auctore *Sicinio* quodam viro strenuo A. U. 259. in *sacrum montem* trans Anienem fluvium secesserunt: nec ante in Urbem reversi sunt, quam Patres debitorum remissionem, et nexorum solutionem iis promisissent, et Plebi concessissent, ut ad defensionem sui lege sacrata proprios quosdam magistratus sibi crearet; qui *Tribuni* dicti videntur, quod ex *Tribunis militum* primum sunt facti.

§. II. Ritus quidam tribunicii.

Creati sunt primo *Tribuni* plebis Curiatis comitiis duo: inde A. U. 283. lege Publilia comitiis Tributis quinque. Anno demum 297. decem Tribuni creari coeperunt, bini videlicet ex singulis classibus, quanquam Cicero dicat, primum duos fuisse creatos; postero autem anno auspicato decem, comitiis Centuriatis. His

comitiis praeerat unus ex Tribunis plebis, sorte ducta. Quod si comitia dirempta essent, antequam decem forent creati, reliqui a collegio cooptabantur: verum hoc A. U. 305. lege Trebonia abrogatum est, qua cautum fuit, ut, qui plebem Romanam Tribunos *plebei* rogaret, is usque eo rogaret, dum decem Tribunos *plebei* faceret. Quia autem primi Tribuni *plebei* IV. Idus Decembris magistratum inierunt, idem deinceps reliquis solemne fuit. Creati sunt Tribuni semper ex plebe, et primis quidem temporibus saepe ex infima, neque ex Patriciis, aut ex Senatoribus, quamvis ex plebeis creari poterant: neque in Senatum ipsis aditus erat, sed ante valvas Curiae in subselliis sedebant, unde ea, quae in Senatu agebantur, intelligere poterant. Postea vero cautum fuit Atinio plebiscito, ne quis, nisi Senator plebeius, Tribunus plebis crearetur.

§. III. Munus Tribunorum plebis.

De his Tribunis plebis ita loquitur Cicero De legibus libro tertio: *Plebs, quos pro se contra vim auxilii ergo creassit, Tribuni eius sunto; quodque ii prohibessint, quodque plebem rogassint, ratum esto. Cum Patribus, Populoque agendi ius habento: iidemque ad plebem, quod censuerint, ferunto: sanctique sunto, neque plebem orbam Tribunis relinquunto.* Et haec quidem ita Ciceronis tempore obtinuerunt; sed initio institutionis eorum unicum ipsis munus erat plebi contra patricios, et magistratus auxilio esse; ita ut eorum potestas in *prohibendo* tan-

tum, non item *in agendo* consisteret: unde etiam primis temporibus pro magistratibus habiti non sunt; neque etiam vestem praetextam habebant, sed potius pro impedimento magistratus dicti sunt. Itaque supplicem a iudicio, et vinculis liberare poterant, et propterea aedes eorum dies, noctesque patere debebant: nec extra Urbem iis pernoctare fas erat, neque etiam ullam illic potestatem habebant, nisi feriis *Latinis*; vel si aliqua reipublicae causa eo proficisci iuberentur. Poterant praeterea Senatusconsultis , et omnium omnino magistratuum actis *intercedere* verbo illo solemni *VETO* , cuius tanta vis erat, ut, qui non paruisset, sive ille privatus, sive magistratus esset, extemplo per viatorem in carcerem duci iuberetur, vel ad populum violatae , *sacrosanctae potestatis* reus ageretur : erant enim Tribuni plebis *sacrosancti;* ita ut si quis re, vel verbo eos laesisset, *sacer*, hoc est, *detestabilis* esset, eiusque bona publicarentur. Si non intercessissent, Senatusconsulto litera T. subscribebatur, ita ut *Tribunos* quoque censuisse indicaretur: si intercessissent, *Senatus auctoritas* (ut ita tamen, quid Senatus censuisset, constaret) duntaxat perscribebatur. Unus etiam ex collegio acta reliquorum intercessione sua impedire poterat ; eoque auxilio Patres adversus Plebem saepe sunt usi. Sed postea longe maiorem potestatem sibi usurpare coeperunt, tributorum collationes, militumque delectus prohibebant, Senatus conventus, Populique comitia pro arbitrio cogebant et dissolvebant; leges, sive plebiscita quaecumque promulgabant: quae primo quidem solam

plebem obligabant, at post legem *Horatiam*, latam A. U. 304. et legem Hortensiam, latam A. U. 466. universum Populum obligare coeperunt. Agros denique, vectigalia, pecunias publicas, provincias, et imperia magistratibus quibusvis pro lubito dabant, vel adimebant.

At L. Sulla optimatium partibus addictus, cum Rempublicam armis oppressisset, eorum potestatem valde minuit, imo fere sustulit lege lata A. U. 672. *ne qui Tribunus plebis fuisset, alium deinceps Magistratum caperet: neve iis ius esset concionandi, vel leges ferendi, neve ad eos provocaretur:* sed solam, et nudam *intercessionem* ipsis reliquit. Verum A. U. 679. Cotta Consul ius magistratus capiendi iis restituit; et reliqua omnia A. U. 683. Pompeius Magnus. Demum A. U. 730. in Augustum, et reliquos deinceps Imperatores, Senatusconsulto *Tribunicia potestas* est translata.

CAPUT SEPTIMUM.

DE QUAESTORIBUS.

§. I. Quaestorum nomen, et numerus.

Quaestores a *quaerendo* dicti sunt, quod pecuniam publicam conquirerent. Fuerunt autem duplicis generis: Quaestores *Urbani*, sive *AErarii*, et *Provinciales* sive *Militares*.

§. II. Urbanorum Quaestorum munus.

Ad *Urbanos* Quaestores praecipue spectavit cura AErarii publici, quod erat in aede Saturni. Ea de causa pecuniam publicam accipiebant, expendebant, et in tabulas accepti et expensi referebant; leges, et Senatusconsulta custodiebant, signa militaria ex aerario ad Consules in expeditionem ituros mittebant; praedam ex hostibus captam, et damnatorum bona subhastabant, et vendebant: legatos exterarum gentium excipiebant, deducebant, hospitia ipsis adsignabant. Praeterea Imperatores a bello redeuntes apud ipsos iurare debebant, se verum numerum hostium, et civium occisorum ad Senatum scripsisse, ut ita triumphus iis decerni posset.

§. III. Provincialium Quaestorum munus.

Provincialium Quaestorum munus erat Consules, vel Praetores in provincias, quas sortiti erant, comitari, ut stipendia, et annonam exercitui suppeditarent; curare vectigalia; tributa, frumentum publicum exigere; manubias vendere, et omnium rationem ad aerarium referre; exquirere si quid reipublicae deberetur; pecuniam militum privatam apud signa depositam custodire; iurisdictionem sibi a suis praesidibus mandatam exercere. Quod si praesides ante successoris sui adventum provincia decessissent, eorum munus Quaestores

obibant. Maxima vero Quaestorem inter suumque Praesidem intercedebat necessitudo, ita ut alter alteri loco esset parentis. Si vero, mortuo Quaestore, alius vices eius obeundas susciperet, hic *pro Quaestore esse* dicebatur.

§. IV. Alia quaedam de Quaestoribus.

Urbanus Quaestor nec *lictorem*, nec *viatorem* habebat; quia non habebat *vocationem*, vel *prehensionem;* licet concionis convocandae ius haberet: *Militari* vero, sive *Provinciali Quaestori* sui lictores adfuisse videntur, saltem absente Praetore. Erat autem hic primus honoris gradus; nam *Quaesturae fides*, *AEdilitatis magnificentia*, *Praeturae diligentia*, *et integritas* viam ad Consulatum sternebant.

§. V. De aliis Magistratibus minoribus ordinariis.

Fuerunt et alii Magistratus Minores ordinarii, ut Triumviri Capitales, qui de infimae sortis hominibus iudicabant, et aliquando etiam alios damnatos poena capitali affici curabant. *Triumviri Monetales*, sive *auro, argento, aeri flando feriundo;* quod in monumentis priscis his notis, seu literis singularibus denotatur: **A. A. F. F.** *Triumviri nummularii*, vel *pecuniae spectatores (saggiatori delle monete)* ad quos nummi probandi causa deferebantur, an probi essent, cuius auri, an *subaerati* (*se con lega di rame*) an aequi ponderis, an bo-

nae fusionis: *Triumviri* vel *Tresviri nocturni,* qui incendiis per Urbem arcendis praeerant, et vigilias lictoribus comitantibus circumibant. *Quatuorviri viales,* vel *Viocuri,* qui vias curabant; quales magistratus multos instituit Augustus, et qui recensentur ab *Onuphrio Panvinio de Civit. Rom. c. 58. et seqq.*

CAPUT OCTAVUM.

DE MAGISTRATIBUS EXTRAORDINARIIS, ET PRIMO DE DICTATORE, ET DE MAGISTRO EQUITUM.

§. I. De nomine et origine Dictatoris.

Dictator a *dicendo* dictus est, vel quod a Consule *diceretur,* cui *dicto* omnes audientes essent; vel potius a *dictando,* quod multa *dictaret,* hoc est, ediceret: et *edictum* apud veteres etiam *summum imperium* significat; alio vero nomine *Magister Populi, et Praetor Maximus* dicitur.

Primus apud Romanos Dictator dictus est T. *Lartius Flavus* A. U. 252. vel, ut alii volunt, triennio serius, cum gravissimum bellum a Sabinis, et Latinis metueretur, et simul domesticae seditionis metus ingrueret, quod plebs aere alieno oppressa delectui dare nomen recusaret: ita ut maiore imperio, quam esset Consulare, Respublica indigere videretur.

§. II. Causæ, ob quas Dictator crearetur.

Causa igitur, ut vidimus, *creandi Dictatorem* prima et praecipua fuit seditionis, aut belli gravioris metus: et haec initio quidem causa fuit unica; verum postea alias etiam ob causas Dictatores creati sunt. Secundo, Comitiorum habendorum causa; tertio, Senatus legendi; quarto, quaestionis exercendae; quinto, ludorum instaurandorum, praesertim aegroto Praetore; sexto, feriarum constituendarum; septimo denique, etiam *clavi figendi* causa aliquando Dictator creatus est: quod ex prisca religione fiebat in dextro latere aedis Iovis, pestilentiae tempore, aut gravi aliquo prodigio nunciato, ut omne infortunium a Republica averteretur. Et in genere Dictator dicebatur, quoties extraordinario, et brevi imperio opus esset. Creabatur autem, non ut reliqui Magistratus, Populi suffragiis, sed, iubente Senatu, alter Consul, quem vellet, ex Senatoribus Consularibus Dictatorem dicebat, idque silente nocte, et captis antea rite auspiciis. Et etiam absens Consul Dictatorem dicere poterat; modo in agro Romano, qui Italia terminabatur, esset. Aliquando tamen Populus iubebat, quem Dictatorem a Consule dici vellet. Sulla etiam, et Iulius Caesar Comitiis Dictatores creati sunt; ille, Interrege, hic, Praetore comitia habente. *Prodictator* a Populo A. U. 536. creatus est *Q. Fabius Maximus* Verrucosus, ille idem qui postea *Cunctator* est dictus. Primus de plebe Dictator fuit *C. Marcius Rutilus* **A. U. 397.**

§. III. Potestas Dictatoria.

Potestas Dictatorum plane regia, imo regia potestate maior fuit, unde αιρετην τυραννιδα (quasi *eligibilem tyrannidem* dicas) eam vocat Dionys. Halic. V. c. 73. Itaque pacis, et belli, et uno verbo omnium rerum arbitrium penes eos erat; de capite, et bonis civis Romani, inconsulto Populo, statuere poterant, idque sine provocatione usque ad A. U. 304. quo *Horatius, et Valerius* Consules legem tulerunt, quae vetabat ullum magistratum sine provocatione creari; eaque lex A. U. 453. a *M. Valerio* tertium Consule lata est. Dictatore creato, omnes alii magistratus, exceptis Tribunis plebis, abdicabant: ad quod singulare ius demonstrandum viginti quatuor lictoribus cum fascibus, et securibus etiam in Urbe, et caeteris Regum insignibus utebatur; unde eleganter Dictatoris Imperium *ingenio suo vehemens* vocatur apud Livium II. c. 30.

Sed tamen quibusdam terminis haec tanta potestas fuit circumscripta: et primo quidem semestris tantum erat, ne diuturnitate potentiae in tyrannidem verteretur: itaque, si sex mensium spatio negotium, ad quod Dictator creatus fuerat, perfectum non esset, tamen dictaturam deponere cogebatur. Imo statim sublata caussa, ob quam creati erant, saepe sese abdicarunt. Secundo, nihil pecuniae publicae impendere poterant, nisi Senatus, aut Populi iussu. Tertio, non licebat iis cum imperio extra Italiam ire. Quarto, equum adscendere

Dictatori, nisi ad bellum ituro, vetitum fuit, quod tamen Fabio Maximo honoris caussa concessum est: itaque ad Populum ferre solebat, ut equum adscendere liceret.

§. IV. De Magistro Equitum.

Dictatori aderat *Magister Equitum* eodem fere modo, quo olim Regi Tribunum Celerum adfuisse diximus: et hic ita dicebatur quod, sicuti Dictator universo Populo, sic ille proprie *Equitibus* duntaxat praeesset. Dicebatur autem ab ipso Dictatore e consularibus fere, vel praetoriis viris: nisi quod aliquando a Senatu, vel etiam a Populo datum legimus. Munus Magistri Equitum erat Dictatorem omnibus modis, qua re, qua consilio iuvare, eique obedientem esse. Insignia Magistri Equitum eadem fere fuerunt, quæ Praetoris, lictores nempe sex cum fascibus, praetexta, etc. Unus tantum libera Republica Dictator sine Magistro Equitum fuit *N. Fabius Buteo* Senatui legendo A. U. 537.

CAPUT NONUM.

DE CENSORIBUS.

§. I. De Origine Censorum.

Cum Consules propter negotiorum, et bellorum frequentiam vacare censui agendo non amplius possent, ideoque aliquot annis iam census fuisset intermissus,

A. U. 310. utilius visum est peculiares huic rei magistratus creare, qui a *censendo Censores* sunt dicti. *Censere* autem primo quidem significat *arbitrari*, qua notione sumitur, cum Senatores in Senatu *censere* dicuntur: secundo significat *ἀποτεμεῖν*, sive *censum pro conditione subditorum distribuere*, ut cum regio aliqua *censeri* dicitur: tertio etiam excellentiam quamdam notat, ut apud Valer. Max. V. 3. III. *Extern. Aristides, quo totius Graeciae iustitia censetur.* Media autem notio huic rei, qua de agimus, convenit. Creati semper sunt bini Censores, et initio quidem in quinquennium; at A. U. 319. lege Aemilia cautum est, ut singulis quidem quinquenniis Censores crearentur, sed tamen ita, ut potestas eorum annua tantum, et semestris esset, quod nempe grave esset iisdem per tot annos, magna parte vitae, obnoxios vivere. Creabantur fere e spectatissimis Consularibus, utique post secundum bellum Punicum, et primo quidem tantum ex Patriciis: verum A. U. 402. primus de plebe Censor est creatus *C. Marcius Rutilus.*

§. II. Munera Censorum.

Munera Censorum ad duo capita praecipua referri possunt, ad æstimationem nempe facultatum, et ad morum regimen. Ad primum spectat *Census civitatis*, quem peragebant Censores in campo Martio sellis curulibus insidentes; ubi per praeconem singulas tribus, et ex iis ordine singulos cives citari iubebant. Hi ad

Censores accedentes rerum suarum gestarum rationem iis reddere debebant; tum qua classe, quave centuria censerentur, indicare, ut et aetatem suam, liberos, familiam, et facultates: qui *incensus* mansisset, vel fraude in bonis suis indicandis, vel aestimandis usus esset, virgis caesus sub hasta vendebatur, bonaque eius publicabantur, quasi ipse sibi libertatem abiudicasset. Cives in coloniis, et municipiis a Censoribus earum civitatum censebantur, et qui in provinciis erant, a Praesidibus earum, ex formula tamen a Censoribus urbanis data: quorum etiam omnium ratio ad Censores Urbanos referri debebat. Praeterea pro ratione opum, cives in *classes* et *centurias* distribuebant; Tribus novas, cum opus esset, veteribus addebant; vectigalia omnia locabant: his vectigalibus etiam per provincias leges dabant, quae *leges*, vel *tabulae Censoriae* vocantur : locabant etiam equos Circensibus praebendos, et cibaria anseribus in Capitolio. Opera publica facienda, vel reficienda *redemptoribus, et mancipibus* locabant: tum locatorum, praeterito lustro, *sarta tecta* exigebant; sacrificiorum denique publicorum pretia curabant.

Secundum muneris Censorii caput fuit moribus corrigendis invigilare, et hinc *Censores* etiam hodie vulgo dicimus, *qui aliorum moribus factisve reprehendendis intenti sunt.*

Animadversio autem Censorum non delicta publica spectabat (nam illa legibus, et iudiciis vindicanda servabantur) sed domestica et minora ; ut si quis , exempli gratia, in praelio, vel alia occasione belli se mi-

nus fortiter gessisset, agrum minus diligenter coluisset, aes alienum sine necessitate contraxisset. Et haec animadversio plerumque nihil fere praeter ruborem afferebat. *Notae* autem Censorum praecipuae fuerunt quatuor. *Prima* erat, cum Senatorem aliquem *Senatu moverent*. *Secunda* nota erat, cum Equiti alicui *equum publicum adimerent*. *Tertia*, quandoque civem aliquem *tribu movebant*, id est, *ex honesta in minus honestam*, sive *ex Rustica tribu in Urbanam transferebant*. *Quarta* denique, et gravissima nota erat, cum aliquem inter *aerarios*, (ἀπεψηφισμένους vocant Graeci) sive in *Caeritum tabulas referrent*, hoc est, in *ultimam classem:* in qua incolae oppidi *Caere* censebantur; hisque aliquando etiam tributum pendendum augebatur. Notas has infligere poterant Censores, etiam ex unius delatione, vel etiam ex propria sua scientia; iisque notis causa adscribebatur, quae proprie dicebatur *elogium*, vel *subscriptio censoria*. Alter Censor alterum in notis infligendis prohibere poterat; atque etiam se invicem poterant notare. Ad hanc partem muneris Censorii etiam spectavit potestas *ferendi leges sumptuarias*(quales fuerunt *Fannia*, *Licinia*, aliaeque) ceterasque ad disciplinam, et mores publicos pertinentes.

§. III. Ritus quidam Censorii.

Peculiaria huic Magistratui fuerunt, quod eundem bis Censorem creare non liceret; quia iterata eorum potestas Populo oneri futura videbatur: quam legem

tulit *C. Marcius Rutilus* A. U. 488. cum ipse secundum Censor esset creatus; unde *Censorini* cognomen meruit. Altero quoque Censorum mortuo, alium ei sufficere non licebat; sed alter etiam se abdicare debebat; imo mors Censoris ominosa erat. Antequam munus suum auspicarentur Censores, iurabant se nihil gratiae, vel odii causa, sed omnia sincero animo acturos. Exeuntes Censura in leges iurabant; et inde in aerarium *escendentes*, ibi nomina eorum, quos aerarios relinquebant, dabant. Denique omnibus rite peractis, alter Censorum, cui id sorte obvenerat, in Campo Martio plerumque *lustrum condebat, et vota* pro salute publica *concipiebat.*

Dignitas Censorum maxima fuit, et non vi quidem, sed honore, supra ipsos Consules; quorum etiam omnia insignia habebant, praeter lictores ; itaque a Cicerone Censura merito vocatur *Magistra pudoris*, et *modestiae*; et a Plutarcho Κορυφή τις τιμῆς ἁπάσης, και τροπος τις της πολιτειας απασης ἐπιτέλειωσίς, hoc est, *Fastigium quoddam omnis honoris est hic Magistratus*, et *quaedam omnium in Republica actionum consummatio.*

CAPUT DECIMUM.

DE INTERREGE.

Interreges, graece μεσοβασιλεῖς, primum post mortem Romuli instituti sunt. Cum enim ordines inter se dissentirent, et inter Romanos, ac Sabinos de regno con-

tentio orta esset, placuit, ut penes unum ex Senatoribus insignia, et munus Regium per quinque dies esset; atque is, eo tempore finito, alteri, quem nominare vellet, ea traderet; is post alteros quinque dies tertio, atque ita deinceps, donec Rex creatus esset: quae forma regiminis tum temporis per integrum annum obtinuit. Libera vero Republica, ad interregnum deveniebatur, cum nec Consules, nec Dictator in Republica essent. Creabantur, vel *prodebantur* praecipue ad Comitia magistratuum habenda, quae tamen a primo Interrege haberi non solebant, et munus eorum porro idem quod Consulum fuit.

CAPUT UNDECIMUM.

DE PRAEFECTIS URBI, PRAETORIO, ET ANNONAE.

§. I. De Praefectis Urbi.

Praefectus Urbi diversis temporibus diversi generis fuit: et initio quidem Reipublicae, cum Reges, et mox Consules frequentibus bellis avocarentur, ne Urbs sine magistratu esset, aliquem sibi substituebant, qui omnia regia, vel consularia munia obiret, et Praefectus Urbi diceretur.

§. II. De Praefecto Urbi Latinarum feriarum caussa.

Creato Praetore, cum penes ipsum summa potestas, absentibus Consulibus, esset, Praefectus Urbi dunta-

xat creari coepit, ad usurpationem vetustae religionis, *Latinarum feriarum* caussa, quae a Tarquinio Superbo, ultimo Romanorum Rege institutae, per quatuor dies a Consulibus, priusquam ad bellum proficisci possent, in monte Albano celebrabantur in honorem *Iovis Latialis*, simul cum magistratibus quadraginta septem Latii populorum: et hac re Tarquinius Romam tanquam Latii metropolim agnoscendam curavit, cum a Magistratibus romanis hae feriae indicerentur, et Romani Sacris, quae ibi fiebant, praeessent. Quo tempore a mutuis iniuriis diligenter abstinere debebant; unde ἀνοχαὶ sive *induciae* vocantur. Creabatur autem fere adolescens, qui senatoria aetate nondum esset, et tamen in rebus subitis Senatum habere poterat.

§. III. De Praefecto Urbi ab Augusto instituto.

Augustus Imperator ex consilio Maecenatis alium Praefectum Urbi instituit, cuius potestas ordinaria, continua, et per plures saepe annos prorogata fuit, valebatque intra Urbem, et centesimum ab Urbe lapidem; quam Praefecturam ipse Maecenas primus gessit. Munus eius erat ius dicere, unde Praetoris insignibus usus esse videtur, praesertim inter dominos et servos, libertos et patronos; de criminibus tutorum, et curatorum cognoscere, nummulariorum fraudes coërcere, et omnino quietem publicam procurare. Habebat etiam potestatem relègandi, deportandique in insulam, quam Imperator designavisset. Creabatur hic Praefectus ple-

rumque ex iis, qui iam alios honores omnes cum laude gessissent.

§. IV. De Praefectis Praetorio.

Praefecti Praetorio dicebantur qui militibus praeerant, quos Principes ad sui corporis custodiam sibi adsciscebant. Augustus primus eos ex Equestri ordine binos creavit eo consilio, ut sibi invicem obstarent , si quid novi alter moliretur. Tiberius vero unum fecit AElium Seianum, qui vim Praefecturae, modicam antea, amplificavit, dispersas per Urbem cohortes praetorias in una castra cogendo: sed alii rursus Augusti duos Praefectos Praetorio creaverunt. Eorum potestas initio quidem in rebus bellicis tantum versabatur; at postea tanta fuit, ut secundum a Principe locum obtinuerint, iudicia, et appellationes ad eos delatae fuerint, interdicta ab eorumdem sententiis provocatione.

§. V. De Praefecto Annonae.

Praefectus annonae olim inter magistratus urbanos extraordinarios fuit, nonnisi arctissima annona creatus. Et ita etiam Pompeius M. hunc magistratum gessit. Augustus vero ordinarium *Curatorem frumenti populo dividundi* instituit.

CAPUT DUODECIMUM.

DE DECEMVIRIS LEGIBUS SCRIBENDIS CONSULARI POTESTATE.

Initio Reipublicae paucae admodum leges Romae fuerunt; sed Regum arbitrio lites iudicabantur, et quod illi iustum iudicassent, pro lege erat. Deinde, cum paucae illae leges solis patriciis essent notae; Consules plerumque libidinem, et licentiam pro legibus habebant. Hoc cum plebs diutius ferre nec vellet, nec posset, A.U. 291. *C. Terentillus Arsa*, Tribunus plebis, legem promulgavit, *ut Quinqueviri scribendis de imperio Consulari legibus crearentur.* Sed assiduis inter patres, et plebem contentionibus in A. U. 299. res est protracta, quo tandem anno ex Senatusconsulto legati in Graeciam missi sunt, qui Atheniensium leges a *Dracone*, et *Solone*, aliarumque gentium ab aliis legum latoribus latas describerent. Iis A. U. 302. reversis, cum omnes alii magistratus abdicassent, *Decemviri* Consulari potestate ad leges perscribendas ex Patriciis creati sunt; qui primo quidem summa aequitate ius populo dixerunt, singuli decimo quoque die imperii insignia habentes. Tum etiam decem legum tabulas Centuriatis Comitiis pertulerunt aequissimas, ita, ut universo populo summopere placerent. Sed cum etiam duas tabulas reliquis adiici placuisset, in annum sequentem iterum Decemviri creati sunt: verum hi, cum de libertate opprimenda, et

imperio sibi retinendo coniurationem iniissent. abdicare tandem sunt coacti, et in carcere, vel fuga perierunt.

CAPUT DECIMUMTERTIUM.

DE TRIBUNIS MILITUM CONSULARI POTESTATE ET QUIBUSDAM ALIIS.

§. I. De Tribunis militum consulari potestate.

Cum Tribuni plebis, ut ex suo quoque ordine Consules deligerentur, per seditiosas conciones summopere urgerent, et Patres viderent, se contentione pares amplius non futuros, nec tamen ipsum Consulatum cum plebe communicatum vellent, ut specie saltem aliqua super plebeios eminerent, A. U. 309. Senatusconsulto et decreto populi sancitum est, ut pro Consulibus *Tribuni militum* promiscue ex Pratriciis, et ex plebeis crearentur, qui *Consulari potestate* Rempublicam gererent, eoque anno finito, rursus ex Senatusconsulto plebs rogaretur, *Consulesne, an Tribunos mallet*: quique magis placuissent, fierent. Tribuni antem militum Consulari potestate sunt dicti, quia inter homines plebeios maxime eminebant illi, qui tribuni in castris fuissent. At primo illo anno tres duntaxat ex Patriciis creati sunt, iique paulo post, quod vitio creati esse dicerentur, abdicarunt, subiectis ipsis Consulibus. Sequentibus annis Consules iterum, vel tribuni militum creati sunt, prout vel plebs, vel Patres contentionibus praevaluissent:

et hoc obtinuit usque ad A. U. 387. quo primus de plebe Consul factus est ille, quem iam diximus, L. Sextius Sextinus Lateranus.

§. II. De quibusdam aliis Magistratibus.

Fuerunt alii quoque magistratus Extraordinarii *minores;* ut *Quinqueviri Mensarii*, qui curabant, ut aes alienum dissolveretur; *Quinqueviri muris, turribusque reficiundis: Duumviri navales: Triumviri aedibus sacris reficiundis.* Sed de iis idem dicendum, quod de similibus ordinariis diximus, scilicet nomine ipso munus eorum satis indicari.

CAPUT DECIMUMQUARTUM.

DE MAGISTRATIBUS PROVINCIALIBUS, SIVE DE PROCONSULIBUS, EORUMQUE LEGATIS.

§. I. De nomine, et diversis Proconsulum generibus.

Provincia, graece *ἐπαρχία est regio, quam populus Romanus provicit*, vel *procul vicit;* et quia talis *provinciae* regendae munus quotannis alicui imponebatur, hinc vox ea pro omni *munere* sive *officio* sumi coepit. Magistratus vero, qui provinciis regendis destinabantur *Proconsules*, et *Propraetores* sunt dicti, quibus aderant *Quaestores, et Legati.*

Ante bellum Punicum secundum *Imperio proconsu-*

lari raro opus erat, quia scilicet magistratus urbani omnibus fere negotiis sufficiebant ; at postea , aucto Imperio, provinciae extra ordinem mandari coeperunt, quod quatuor potissimum modis factum est. *Primo*, aliquando privatis imperium proconsulare mandabatur: quod primum contigit *K. Fabio*, *et Sp. Furio* A. U. 275. et ita postea *P. Cornelio Scipioni*, qui A. U. 542. nullo dum magistratu gesto , vicesimum quartum aetatis annum agens , in Hispaniam cum imperio est missus. Et huc etiam referendi sunt , qui sequentibus temporibus post aliquot annos, quam Consulatum gesserant , in provincias mittebantur. *Secundo* , alicui quandoque ultra annuum tempus imperium prorogabatur. Sed *tertio* , usitatius *Proconsules* dicebantur , qui , post gestum in Urbe Consulatum , in provincias mittebantur , de quibus accuratius iam est dicendum.

A. U. 631. C. Sempronius Gracchus legem tulit , cum tribunus plebis esset, quae etiam deinceps observata fuit, ut Senatus, ante Comitia, duas provincias consulares, et sex praetorias futuris magistratibus decerneret, quas *designati* inter se sortirentur , vel *compararent.* Sed tamen hae provinciae certae non erant; verum pro re nata, et arbitrio Senatus eadem provincia aliquando *Consularis*, aliquando *praetoria* fuit. Etiam labente iam Republica , aliquando, contra leges, plures provinciae uni sunt datae, et aliis per plures annos imperium est prorogatum. Post hanc legem Semproniam itaque Comitiis ad constituendos proconsules

nihil opus erat; sed, sub finem annui in Urbe magistritus, Consules, vel Praetores legem ad populum curiatis Comitiis ferebant de Imperio militari obtinendo, sine qua lege bellum administrare non poterant.

Postquam provinciae ita praesidibus suis obvenissent, vel potius antequam eas sortiti essent, ne ita locus odio, vel gratiae daretur, Senatusconsulto *ornabantur*, hoc est, *earum latitudo, magnitudo exercitus, stipendium, viaticum, comitatus*, sive *cohors* in qua erant Legati, Tribuni, Praefecti, centuriones, ministri contubernales, *decernebantur*. Cum vero profectionis dies advenisset, Proconsul, sacris in Capitolio rite peractis, *paludatus*, hoc est, *paludamento*, quae vestis erat imperatoria, *indutus* in provincias proficiscebatur, lictoribus cum fascibus, et securibus adsumtis, et amicis aliquanto spatio extra Urbem eos deducentibus.

§. II. Proconsulum in provincia munus.

In provinciis hi magistratus, ut iam vidimus, habebant *Imperium et potestatem*; illud militiam, haec in cives auctoritatem, in causis diiudicandis iurisdictionem et cognitionem spectabat: hanc autem ut exercerent, plerumque paulo post, quam in provinciam venerant, *conventum* provincialium in civitatem aliquam indicebant, vel ipsi provinciae civitates iuri dicundo obibant, idque *forum agere* proprie dicebatur. Ius porro dicebant ex legibus, quas Imperator, cum primum regionem illam in provinciae formam redegisset, ex

decem plerumque legatorum sententia ei imposuerat; vel ex iis, quae postea de ea provincia in Urbe latae erant; vel denique ex suis edictis; quae, quia plerumque ex edicto Praetoris Urbani sumebantur, *Translaticia* dicebantur, et saepius *edictis urbicis* erant similia. Habebant praeterea curationem omnium rerum, quae ad provinciae administrationem spectabant.

§. III. Reditus ex provincia.

Finito annuo munere, Proconsul successori, si advenerat, provinciam et exercitum tradebat; et intra triginta dies iuxta legem *Corneliam* provincia decedebat, postquam rationes provinciae apud duas eius civitates deposuisset. Quod si successor eius nondum advenisset, tamen decedebat, Legato, vel Quaestore suo cum potestate in provincia relicto. Cum Romam rediisset Proconsul, privatus Urbem ingrediebatur, nisi triumphum peteret; tum enim Urbem non intrabat, sed Senatui extra Urbem in aedem Bellonae, vel etiam aliquando aliam, evocato res suas gestas exponebat, et, si triumphum impetrasset, donec eum egisset, *Imperium*, lege ea de re ad Populum lata, retinebat, et interea *ad Urbem esse* dicebatur. Inde *rationes provinciae gestae* ad aerarium *referebat*; ut et *beneficiarios*, sive eos, quos suo testimonio ob negotium aliquod in provincia bene gestum honoratos volebat; id tamen intra triginta dies post rationes relatas debebat fieri. Si provinciam bene rexissent Proconsules, magnos honores a sociis

consequebantur, statuas, fana, dies festos; quemadmodum, exempli gratia, *Lucullea*, festum in honorem Luculli apud *Cyzicenos* celebratum legimus, et *Marcellea* in honorem *Marcelli* Syracusis: sin secus, *iudiciis repetundarum, peculatus, aliisque* accusari poterant.

§. IV. De Propraetoribus.

Omnia quae de Proconsulibus dicta sunt, etiam de *Propraetoribus* intelligantur, nisi quod illi duodecim, hi sex tantum lictoribus utebantur; et Proconsulis exercitus, cohors, ceteraque fere ampliora erant: imo qui ex Praetura in provincias mittebantur, aliquando Proconsules dicti sunt, et rursus Propraetores, qui ex Consulatu: quin Quaestores, in provincia relicti, Proconsules quandoque dicuntur.

§. V. Ordinatio provinciarum ab Augusto instituta.

Quartum Proconsulum genus ab Augusto Imperatore institutum est: is enim totum orbem Romanum in duas partes divisit, et provincias quidem validiores, et quae hosti patebant magis, sibi retinuit; pacatiores vero Senatui, Populoque tribuit; eo consilio, ut ita omnes legiones, et omne Imperii robur penes se essent; licet specie, et obtentu Populum exercituum onere levandi. Sed tamen saepe regionum istarum conditio mutata est, ita ut, quae antea Senatoriae provinciae fuissent, deinde essent *Imperatoriae*, et vi-

ce versa. Ad senatorias a Senatu sortito mittebantur qui *Proconsules* dicti sunt; qui autem in Caesaris provincias, *Legati Consulares*, vel *Legati Caesaris pro Consule*, vel *pro Praetore* dicebantur, et aliquando, praesertim si ex privatis mitterentur, *Praesides*. His gladium, habitum militarem et ius capitis in militem concessit Augustus, quae omnia Proconsulibus ademit. Proconsules anno, Legatos quamdiu ipse iussisset, praeesse voluit. Illis delectum militarem, et coactiones pecuniarias interdixit, statuitque ut, successore misso, statim provincia decederent. Vetuit etiam ne quis ante quintum annum post gestum magistratum urbanum provinciam sortiretur. Fuerunt et *Procuratores*, qui *Curatores* etiam et *Rationales Caesaris* dicti sunt: hi a *Praesidibus* differebant, et res fisci duntaxat curabant.

§. VI. De Legatis.

Proconsulibus et Propraetoribus aderant *Legati*, vel a Senatu dati, vel Senatus permissu ab ipsis Proconsulibus adsciti, qui tum *aliquem sibi legare* dicebantur; vel denique lege extra ordinem constituti. Numerus eorum minimum erat ternarius, sed pro dignitate praesidis, aut magnitudine provinciae saepe augebatur. Munus Legatorum erat, ut quasi vicarii essent praesidis, cumque omni ratione iuvarent; tum causas privatas, mandata iurisdictione, cognoscebant, et, absente Proconsule, *animadversionem* etiam habebant. Munus Legati honoratissimum erat.

§. VII. De Legationibus liberis.

Senatores, qui negotii alicuius privati causa in provincias proficiscebantur, obtinebant aliquando a Senatu *Legationem liberam*, hoc est, *Legati nomine* et *insignibus ornabantur*, ut honoratiores apud exteras nationes essent, suaque negotia facilius expedirent. Sed quoniam multi hac in re Senatus facilitate abutebantur, gravique oneri et sumptui sociis erant, Cicero in consulatu suo, cum rem plane tollere non posset, tempus minuit, atque ex indefinito annuum fecit.

CAPUT DECIMUM QUINTUM

De ministris megistratuum

§. I. De Scribis.

Inter primos *magistratuum ministros* erant *Scribae*, qui magistratibus *apparebant*, ut rationes publicas in tabulas referrent, et leges actaque omnia perscriberent, ex quo *scriptum facere* dicebantur. Denominabantur a magistratibus, quibus apparebant, atque adeo *Quaestorii*, *Aedilicii*, *Praetorii*, et sic porro; erantque in decurias divisi. Hoc munus erat honorificum, eoque plerumque ingenui, rarius libertini, fungebantur.

6

§. II. De Accensis.

Accensi ab *acciendo* dicti, populum ad concionem et ius poscentes in iudicium ad Praetorem acciebant; silentium indicebant; Consuli, quo mense fasces non habebat, praeibant, erantque cum plurimum ex libertis.

§. III. De Praeconibus.

Praeconum, qui et in decurias divisi, usus erat multiplex. Primo in *sacris*, ut silentium indicerent, et verbis male ominatis parcere iuberent; unde apud Graecos ἱεροκήρυκες, seu *sacri praecones* dicti. Secundo *in auctionibus*, in quibus bona venalia proclamabant, et pretia oblata renunciabant. Tertio in *concionibus*, ut *audientiam facerent*. Quarto in *Comitiis*, ut populum ad suffragia citarent, et magistratus designatos renunciarent. Quinto in *legibus ferendis*, ut eas, subiiciente scriba, populo recitarent. Sexto *in iudiciis*, ut reos, accusatores, testes citarent, instrumenta praelegerent. Septimo denique *in Senatu*, ut literas ad eum missas, aliaque recitarent. Eorum ars lucrosissima, et plerumque a liberis exercita. His affines erant *coactores*, seu qui in auctionibus rerum venditarum pretia exigebant: hi tamen cum *coactoribus* publicanorum ministris, qui publicas pecunias cogebant, non confundendi.

§. IV. De Lictoribus.

Lictorum origo a Romulo: rei exemplum ab Etruscis fuit. Dicti, ut quibusdam placet, a *ligando*, et ma-

gistratibus maioribus, exceptis censoribus, apparebant: primo *praeeundo* cum fascibus virgarum, et securibus: secundo *submovendo* obvios, ut locum Magistratibus facerent, formula sequenti: *Si vobis videtur, discedite Quirites;* tertio *animadvertendo*, ut debitus honos iis redderetur. Damnatos etiam, iubente magistratu, hac, vel simili formula: *I lictor, adde virgas reo, et in eum lege age*, virgis caedebant; erantque Lictores fere ex ima plebe, sed tamen libera, et saepe liberti illius, cui apparebant.

§. V. De Viatoribus.

Viatores ita sunt dicti, quia frequens eorum ab Urbe in agros *via* erat, cum proceres illi prisci, quos arcessebant, plerumque ruri degerent.

§. VI. De Carnifice.

Carnifex fuit, qui servos, vel infimae sortis homines, gravioribus poenis damnatos, supplicio afficiebat. Erat autem tanto contemptui, ut extra Urbem habitare cogeretur.

SECTIO TERTIA

DE IUDICIIS

CAPUT PRIMUM

DE IUDICIIS IN GENERE.

Iudicia sunt vel *privata*, vel *publica*. *Privata iudicia sunt controversiarum de rebus privatis legitimae discussiones*, *cognitiones*, *et definitiones*. Eorum porro ratio haec erat.

§. I. De in ius vocatione.

Si domi inter amicos lis componi non potuisset, die postulationum, petitor adversarium *in ius vocabat*. Si sequi nollet, ex legibus XII. Tabularum obtorto collo eum *in iudicium rapere* poterat, si antea praesentem aliquem *antestatus esset*, hoc est, *testem advocasset*, quod fiebat *tacta* eius *auricula*. Sed postea edicto Praetoris cautum fuit, ut, si quis in ius vocatus non iret, satisdaret fore ut se in iure sisteret. Si reus satis, vel cautum non dedisset, teste adhibito, in ius ducebatur ad Praetorem postulationibus sedentem. Quod si quis domi suae latitaret, extrahere quidem eum inde non licebat, quia sua domus tutissimum cuique refugium, atque receptaculum est; verum edicto Praetoris, quod

ad aedes rei cum solemni vicinorum testatione affigebatur,citabatur; et si tertiae evocationi (fiebant autem evocationes, decem diebus inter singulas interpositis) reus non paruisset, Praetoris decreto bona eius *possideri, proscribi,* et *distrahi* iubebantur. Si reus in iudicium venisset, actor *edebat actionem* , hoc est, *declarabat,qua actione uti* vellet: nam saepe plures actiones in unam caussam concurrebant. Tum actor a Praetore *actionem* sive *iudicium postulabat,* hoc est , *petebat* , *ut sibi in adversarium liceret intendere;* reus vero *postulabat advocatum.* His impetratis, actor certa formula *vades* petebat, fore ut reus certo die , qui plerumque *perendinus erat,* se iudicio sisteret; isque reum *vadari* dicebatur ; reus contra dicebatur *vadimonium promittere* , et si non adesset , *vadimonium deserere.* Tertio inde die Praetor litigatores citari iubebat , quique non adfuisset , nisi caussa *sontica* fuisset impeditus , *caussa cadebat.*

§. II. De intentione actionis.

Si uterque adesset, *actionem* suam actor *intendebat* certa *formula* conceptam; singulae enim actionum *intentiones* propriis suis formulis erant inclusae , a quibus nec latum unguem recedere licebat.Concepta actionis intentione, actor vel *iudicem,* vel *arbitrum,* vel *recuperatores,*vel *centumviros* in eam a Praetore postulabat. *Iudex* porro praeerat caussis omnibus *stricti,* ut aiunt, *iuris* , ex formula sibi a Praetore praestituta : *arbiter*

caussas *bonae fidei, et arbitrarias* appellatas cognoscebat. *Recuperatores* dicti sunt, qui de rebus privatis recipiendis, reddendisque iudicabant, et in controversiis de facto, ut in aestimatione iniuriarum, dabantur. *Centumviri* tandem fuerunt terni ex singulis XXXV tribubus ad iudicandum lecti, atque hinc revera centum et quinque; sed quo facilius appellarentur, Centumviri dicti sunt. Iudicia fecerunt in iis caussis, in quibus non de facto, sed de iure, et aequitate certaretur, ut in hereditatis petitione, in usucapionibus etc.

§. III. De forma iudicii.

Iudex, ut Arbiter, a reo probari debebat, ac tum *iudex convenire* dicebatur: et iudicio quoque Centumvirali uterque tam actor, quam reus subscribere debebat, ut ita in illud consensisse eos appareret. Iudex porro ille dabatur in ea verba, quibus postulatus erat. Tum interponebantur *Satisdationes iudicatum solvi, et rem ratam haberi.* Prior praestabatur a procuratore rei, absente reo, vel ab ipso reo, si praesens esset, in iudicio, vel extra iudicium procuratorem suum confirmante. De rato satisdationem praestare debebat procurator actoris, de cuius mandato aliqua ex parte dubitabatur. Tum etiam actor eum, unde petebatur, *sponsione* provocabat, *ni ita esset:* et pecunia quae deponebatur, dicebatur *sacramentum.*

Deinde fiebat *litis contestatio*, quae nihil aliud est, quam *rei controversae apud iudicem ex utraque parte te-*

stato facta narratio; et iudicium demum a *lite contestata* incipere dicitur; unde ante *iudicium conceptum*, et ante *litem contestatam* idem valent. Post litem contestatam uterque litigator denunciabat alteri in diem tertium, sive *perendinum*, unde *Comperendinatio* est dicta, quae eadem ac *Condictio*. Eo die iudicium fiebat, nisi iudex aut alter litigantium *morbo sontico* impeditus abesset; tum enim *dies diffindebatur*. Si alter litigatorum non venisset, neque morbum excusasset, Praetor in eum *Edictum peremptorium* dabat, ad quod non post tria, sed post duo edicta deveniebatur. Si uterque venisset, iudex primo iurabat, se ex lege iudicaturum, et mox uterque litigatorum eius iussu *iusiurandum calumniae* praestabat, hoc est, *iurabat*, *se non frustrandi, aut vexandi causa litem suscipere.* Actor etiam in quibusdam caussis *in litem iurabat*, hoc est *iuratus litem aestimabat*. Iudex, si unus esset, unum vel alterum amicum iurisperitum in consilium sibi adsumebat. Tum *caussa perorabatur*, quod vel breviter fiebat, et *caussae coniectio* dicebatur, vel pluribus, et artificiosis verbis, quales sunt orationes Ciceronis *pro Quintio*, et pro *Roscio Comoedo*. Denique testes audiebantur, et tabulae, aliaque instrumenta producebantur.

§. IV. De exitu iudicii.

Post meridiem ante solis occasum ad *sententiam dicendam* deveniebatur, nisi iudex caussam non intellexisset; tum enim iurabat sibi *non liquere*, atque ita iudi-

catu illo solvebatur; et hinc postea, ne temere iudicarent, aliquando Imperatoris iudicium efflagitabant. Vel etiam *ampliabat* iudex *caussam*, hoc est, *differebat* (ἀναβάλλειν dicunt Graeci) quod tamen publicis iudiciis magis usitatum fuisse videtur. Pronunciabant autem plerumque Iudices *videri* sibi rem aliquam *ita esse*, vel *non esse*, etiamsi certissime rem cognovissent; alioquin alterum litigatorum condemnabant, alterum absolvebant. *Arbitri* vero primo arbitrium pronunciabant; deinde, ni reus arbitrio paruisset, eum condemnabant, et quidem, si dolus rei intervenisse probaretur, in quantum actor iureiurando litem aestimasset. Et in arbitriis quidem Iudex liberior fuit, quam in iudiciis, quae stricti iuris erant; quia in arbitriis poterat rationem habere eius, quod bona fides exigebat. Cum autem semel Iudex, sive bene, sive male sententiam dixisset, Iudex in ea causa esse desinebat.

Peracto iudicio, reo aliquando ex iustis caussis dabatur *Restitutio in integrum*, quae est, *redintegrandae rei*, vel *caussae actio*, et proprii erroris veniae petitionem, vel adversarii circumventionis allegationem continet, cum *appellatio* iniquitatis sententiae querelam prodat.

Reus, nisi intra triginta dies, quam condemnatus fuerat, iudicatum fecisset, vel appellasset, a Praetore *nexus creditori addicebatur*, ut eum in privatum carcerem conderet, donec pecunia, vel opera satisfecisset. Actor contra *calumniae* iudicio tenebatur; *Calumniatores* autem sunt, *qui, accepta pecunia, litem falso* inteu-

dunt. In iudiciis vero divisionis tam reus, quam actor de calumnia iurare debebat.

Iudex denique, si sciens dolo malo iniuste iudicasset, *litem suam faciebat*, hoc est, *veram litis aestimationem praestare cogebatur;* de quo crimine aliquando etiam lege repetundarum quaesitum fuit. Quod si pecuniam Iudex a litigantibus accepisse convinceretur, ex lege XII. Tabularum, capitis damnabatur. Et haec de iudiciis *privatis*: sequuntur *publica*.

CAPUT SECUNDUM.

DE IUDICIIS IN SPECIE.

§. I. De iudiciis publicis.

Publica iudicia sunt, in quibus quaeritur de criminibus; atque ita vocantur, quia in iis cuivis *de Populo* actio permittitur. Ita igitur recte possunt definiri, quod sint *Decreta, quae de criminibus*, *Quaestore aliquo iudicium exercente, iudices ab eo dati fecerunt, prout leges de singulis criminibus latae iusserunt.* Fuerunt haec *Iudicia* vel *Ordinaria*, vel *Extraordinaria: illa*, quae a Praetoribus, *haec* quae a Quaestoribus a Populo extra ordinem constitutis exercebantur. Atque olim quidem omnia iudicia publica erant *Extraordinaria:* verum circa A. U. 605. constitutae sunt *Quaestiones perpetuae*, hoc est, *certa crimina certis Praetoribus diiudicanda sunt data, ita ut novis legibus ad eam rem amplius opus non esset.* Post hoc tamen tempus multae etiam Quaestiones, vel ab

ipso Populo in Comitiis, vel a Quaestoribus extra ordinem creatis exercitae sunt, et hoc vel ob atrocitatem, vel ob novitatem criminis. Primae autem Quaestiones perpetuae fuerunt *Repetundarum*, *Peculatus*, *Ambitus*, et *Maiestatis*, ut supra dictum est.

§. II. De materia horum iudiciorum.

Repetundarum (subintellige *pecuniarum*) iudicium est, quo socii provinciales pecunias sibi a magistratibus provincialibus contra legem ereptas *repetunt; unde socialis* haec *lex* a Cicerone in *Verrinis* vocatur, et hoc iudicium ex lege *Iulia* etiam poterat agi adversus eos, ad quos ea pecunia pervenerat, licet videatur etiam exilii poena fuisse constituta repetundarum damnatis. *Peculatus* iudicium est, quo quis accusatur furti pecuniae *publicae* vel *sacrae*. Peculatui affinis est quaestio *de pecuniis residuis*, ut nempe pecuniae publicae, quae residuae apud quemque essent, exigerentur. *Ambitus* crimine tenetur, qui malis artibus honores a Populo impetrare conatus est. *Maiestatis* crimen est, quod adversus Populum Romanum, aut eius securitatem committitur, ut exercitum e provincia educere, sua sponte bellum gerere, iniussu Populi, aut Senatus in regnum accedere; legiones sollicitare. His postea Sulla Dictator adiecit quaestiones de *Sicariis*, *de Veneficis*, et *de Falso*. *Falsi* crimen committit, qui testamentum, vel aliud instrumentum falsum fecerit, vel monetam adulterinam sit fabricatus; unde haec lex etiam *testamentaria* et *nummaria* dicitur a Cicerone in *Verrem*. L. I. c. 42

de *parricidis*, quorum poena erat, ut cum simia, cane, serpente, et gallo gallinaceo insuti culleo, et virgis sanguineis verberati, in mare demergerentur; quod si mare longius abesset, secundum D. Hadriani constitutionem, ad bestias dabantur, vel vivi exurebantur *ex legibus Iuliis de vi publica, vel privata. Vis publica* est, quae principaliter rei, iurique publico contraria est; *vis privata*, quae rei iurique privato. Et sic aliae praeterea quaestiones, ut *de adulteriis*, de *periuriis* etc. fuerunt.

§. III. De Ordine iudicii publici.

Ordo iudicii publici hic erat. Qui aliquem accusare volebat, eum in ius vocabat eo modo, quem in privatis iudiciis diximus : et hoc saepe iuvenes nobilissimi faciebant, qui ex virorum illustrium accusatione gloriam sibi aucupabantur, vel, ut loquitur Cicero pro *Coelio* c. 7. *adolescentiam suam commendare volebant*. Inde accusator a Praetore postulabat, ut sibi eius *nomen deferre* liceret : sed hoc nec mulieribus, nec pupillis, nec militibus concedebatur, nec infamibus; neque etiam licebat magistratus, vel eos, qui caussa Reipublicae abessent, accusare secundum legem *Memmiam*. Si autem plures essent accusatores, iudicium fiebat, uter deferre deberet, quod *Divinatio* dicebatur. Alii vero, si vellent, accusationi subscribere poterant. Inde, die constituta, coram Praetore *delatio nominis* certa etiam formula fiebat, exempli gratia : *Aio te*

spoliasse Siculos, etc. atque eo nomine sestertiūm millies ex lege repeto; sed accusator prius calumniam iurare debebat. Quod si reus tacuisset, aut confessus esset, *lis aestimabatur* in iudiciis repetundarum, aut peculatus; aut *poena repetebatur* in aliis. Si inficiatus esset, postulabatur, ut *nomen eius inter reos reciperetur*, hoc est, in tabulas inter reos referretur: delatio autem, libello subscripto, quo omnia, et singula ad accusationem spectantia comprehendebantur, apud Praetorem relinquebatur. Tum Praetor certum diem, quò uterque, reus scilicet et accusator adesset, constituebat; qui aliquado decimus, aliquando trigesimus erat; et in iudicio repetundarum saepe longior, quia scilicet probationes ex provinciis multa inquisitione erant petendae. His factis, reus cum amicis et cognatis suis *sordidum*, sive obsoletum habitum adsumebat, et patronos sibi conquirebat. Cum dies dictus advenisset, accusatores, reus, et patroni eius per praeconem *citabantur*, quique non adfuisset, *caussa cadebat*, sive, absente accusatore, rei nomen ex tabulis eximebatur. Si adessent, *sortitio iudicum* fiebat eo numero, quem lex praescribebat, et ex illis, qui eo anno ad iudicia selecti erant. Ex his litigantes, quos idoneos sibi non putabant, *reiicere* poterant, atque in eorum locum Praetor, vel Judex quaestionis alios *subsortiebatur*: in iudicio vero repetundarum ex lege *Servilia*, actor ex quadringentis et quinquaginta iudicibus edebat centum, ex quibus reus quinquaginta reiicere poterat. *Judices citati* (nisi ex iustis

caussis se excusassent) *iurabant*, se ex lege iudicaturos. Hinc iam caussa peragebatur *accusatione*, et *defensione*. *Accusatio* maxime nitebatur *testimoniis*,*quae sunt probationes artis expertes*, suntque triplices. Primo *Quaestiones*, sive testimonia tormentis a servis expressa ; quod tamen contra dominos non licebat , nisi in caussa *incestus*, vel *coniurationis*. Secundo *Testes*, qui debebant esse homines liberi , et non infames ; erantque vel *voluntarii*, vel *inviti*, quibus ex lege accusator testimonium denunciare poterat; utrique autem *iurati* testimonium dicebant ; unde etiam *iuratores* dicuntur. Tertio etiam *ex tabulis* accusatio instituebatur , quarum nomine omne scripturarum genus venit , quo caussa firmari potest; ut ex. gr. *tabulae dati* et *expensi* , *tabulae auctionariae* , *tabulae argentariorum*. His productis accusator dicebat orationem ad inferenda, et augenda crimina artificiose compositam; cui patroni rei defensionem, ad misericordiam movendam factam, opponebant: praeter testimonia, etiam argumenta petita ex vita anteacta rei, tum coniecturas, suspiciones etc. addebant ; et praecipue in peroratione iudicum animos flectere conabantur. Praeter patronos reus etiam plerumque *laudatores* exhibebat viros amplissimos; praesertim, si quis reus repetundarum esset , qui provinciales quosdam testes sibi adducere solebat: dabanturque fere , quasi legitimo numero, laudatores decem : et praeterea etiam personae miserabiles , filii forte rei impuberes, uxor, similesque producebantur.

§. IV. De sententiae latione.

Inde iudices *sententiam ferebant;* nisi lex *Comperendinationem* haberet, ut in iudicio repetundarum. *Comperendinatio* autem differebat ab *Ampliatione*, de qua mox; praecipue, quod haec in certum diem pro arbitrio Praetoris, illa semper in *perendinum* fiebat; tum quod in comperendinatione prior defensor, inde accusator dicebat; id quod in ampliatione secus obtinebat. *Sententia ferebatur* hoc modo: Praetor Iudicibus *tabellas* dabat, eosque, ut sententiam ferrent, *in consilium mittebat.* Tabellae autem erant triplices. Una *absolutionis*, in qua erat litera *A.* Altera *condemnationis*, in qua litera *C.* Tertia *ampliationis*, in qua literae *N. L.* significantes *Non liquet:* et haec ampliatio, incertis iudicibus utrum absolvere, an condemnare reum deberent, saepius fieri poterat. Hae tabellae a Iudicibus in *urnam* coniiciebantur, unde cum essent eductae, Praetor *sententiam*, postquam eam ex tabellis cognovisset, (praetexta prius posita) *pronunciabat* certa formula conceptam, scilicet, *videri* aliquem *aliquid fecisse*, vel *videri iure fecisse*, vel contra: aequis autem suffragiis reus absolvebatur. Atque in ipsa formula condemnationis *Poena* plerumque etiam exprimebatur hoc modo, exempli gratia: *Videtur vim fecisse, eoque nomine aqua et igni ei interdico.* Condemnatum reum sequebatur *litis aestimatio* in iudiciis repetundarum, et peculatus; in aliis *animadversio*

pro ratione delicti. Reo vero absoluto, duo iudicia adversus accusatorem relinquebantur, alterum *Calumniae*, si falsum crimen dolo malo intulisse constaret, cuius poena erat, ut frons calumniatoris litera K. inureretur, unde *integrae frontis hominem* dicimus pro *probo*: alterum *praevaricationis*, si accusatorem cum reo collusisse, vel vera crimina reticuisse probaretur. Praeter Praetorem etiam his iudiciis praeerat qui *Iudex quaestionis* dicebatur. Hunc Sigonius putat fuisse magistratum captum post aedilitatem; eiusque fuisse munus, tum ut, absente Praetore, eius munere fungeretur, tum ut, datam actionem exerceret, iudices sortiretur, testes audiret, tabulas inspiceret, quaestiones haberet, et reliqua faceret, quae Praetor fere vel propter dignitatem, vel propter occupationes minus curabat.

§. V. De iudiciis popularibus.

Constitutis quaestionibus perpetuis, quaedam tamen *iudicia*, ut diximus, apud *populum comitiis* peracta sunt: et *iudicium* quidem *Perduellionis* semper Comitiis centuriatis. *Perduellis* autem dicitur, qui hostili in *Rempublicam animo esse deprehenditur*; nam *hostes* veteres *perduelles* dicebant. Ergo hoc crimine tenebatur, qui directo contra leges de iure civitatis, aut libertatis populi fecerat, ut contra legem *Porciam* latam A. U. 750. a *P. Porcio Laeca* Trib. pl. vel *Semproniam*, quarum illa vetabat, ne quis civis romanus

verberaretur, aut necaretur; haec, ne de capite civis Romani iniussu populi iudicaretur. *Tributis Comitiis* iudicia facta sunt, cum magistratus, vel Pontifex non capitis aliquem arcesseret, sed multam indiceret ; vel, si capitis die dicta, antequam illa venisset, reus sponte sua in exilium abiisset, haec Comitia sufficiebant, ut exilium ei confirmaretur;

Forma iudicii popularis haec erat. Magistratus, qui aliquem accusare vellet, populo per praeconem convocato, e rostris *diem* reo *dicebat* ad audiendam accusationem; et in rebus capitalibus quidem *vades*, in multa *praedes* a reo petebat, qui si dati non essent, reus ad diem iudicii in carcere servabatur. Cum dies dicta venisset , neque par , vel maior Magistratus intercessisset, reus per praeconem e rostris citabatur, et, si non venisset, neque excusatus esset, multa ei dicebatur. Si venisset, accusator testibus, et argumentis adhibitis accusationem instituebat, eamque ter intermissa die peragebat. In singulis autem accusationibus *poenam, multamve* pro arbitrio accusator *dicebat*, eaque *anquisitio* dicebatur: populus vero , qui multam aut remittebat, aut iubebat , *multam certare* dicebatur. Tum per tres nundinas rogationem scriptam promulgabat, quae crimen, et poenam continebat: ipsis deinde tertiis nundinis quartam accusationem peragebat; et tum denique potestas dabatur reo ad dicendum. Post haec magistratus, qui accusabat, diem Comitiis edicebat, vel si Tribunus plebis aliquem perduellionis accusaret, diem Comitiis a maiore Magistra-

tu petebat. Tum deinde reus et rei amici populum *sordidati* supplicabant, et *prensabant;* ac iudicium fiebat suffragiis latis eo modo, quem capite de *Comitiis* diximus; nisi intercessisset aliquis, aut iudicium auspiciis, vel excusatione morbi, exilii, aut funeris curandi esset discussum; vel etiam, si accusator, accepta excusatione, *diem prodixisset;* aut placatus plane ab accusatione destitisset. Denique vel *absolutio* rei, vel in eum damnatum *animadversio* sequebatur.

§. VI. De suppliciis Romanorum.

Pauca hic addamus licet de diversis *poenarum*, quae apud Romanos obtinuerunt, generibus. Eae vel bona spectarunt, ut *damnum;* vel *corpus*, ut *vincula*, *verbera*, et *talio;* vel *ius*, ut *ignominia*, *exilium*, *servitus;* vel denique ipsa *morte* quidam puniti sunt.

Damnum alio nomine *Multa* est dicta, et antiquissimis temporibus in ovibus, et bobus duntaxat constitit: sed cum ea multae punitio inaequalis esset, quod boves, ovesque alias parvi, alias maioris pretii adducerentur, postea lege *Ateria* constituti sunt in oves singulas aeris deni, in boves aeris centeni, ita ut maxima multa tunc esset *ter mille*, et *viginti assium*.

Vincula erant vel *publica*, vel *privata:* publica erant carcer, in quem post confessionem rei coniiciebantur: *privata*, cum apud magistratus domi, aut etiam privatos nobiles custodiendi ponebantur, quae dicebatur *libera custodia*.

Verberatio, quae virgis fiebat, extremum mortis supplicium praecessit: *fustuarium* autem in castris magis obtinuit.

Talio ex lege duodecim tabularum erat poena iniuriae propter membrum ruptum, nisi reus cum laeso de poena remittenda pactus fuisset.

Ignominia fuit infamia, ita dicta, quod *in nomine* tantum versaretur, eaque ius munerum, honorumque civilium ferme ademit.

Exilium quidem in irrogatione poenae non nominabatur, sed *aquae et ignis interdictio*, quam necessario sequebatur exilium: neque enim sine aquae, et ignis usu esse quisquam in Urbe poterat; sed aquae, et ignis interdictioni sub Augusto successit *deportatio*. His mitius puniebantur *relegati*, quippe qui civitatem retinerent, quae aquae, et ignis interdictione, sive exilio tollebatur: eaque poena honestiorum ferme erat. In *servitutem* vendebantur qui nomen suum in censum non detulissent; vel qui citati nomen militiae non dedissent. Mortis damnati vel *securi percutiebantur*, praevia, ut diximus, verberatione: eaque poena *more maiorum* infligi dicebatur; vel *laqueo* ipsis guttur in carcere frangebatur; vel de *robore*, qui locus quidam in carcere erat, praecipitabantur; vel denique de *Saxo Tarpeio* deiiciebantur: sed hoc poenae genus postea abolitum fuisse videtur. *Servorum* vero supplicium ordinarium erat *crux* sive *furca*, quam ipsi *ferre* debebant; unde *furcifer* commune servorum opprobrium; licet alii *patibulum* furcam fuisse dicant.

Aliquando etiam servorum frontes literis inurebantur. Dum autem ad supplicii locum ducebantur, *nolam* de collo pendulam gestabant, ne obvii forte infausto occursu pollucrentur. Aliquando etiam ignominiae caussa cadavera uncis per urbem tracta in *scalas Gemonias* abiecta sunt; vel etiam in Tiberim. Alia suppliciorum genera, quod arbitraria fere fuerunt, et pro libidine, ac saevitia Principum exacta sunt, non recensebimus. *Locus*, ubi iudicia publica exercita sunt, fuere forum, vel Campus Martius, vel etiam Capitolium: privata in foro coram tribunali, vel in basilicis, vel denique de plano sunt peracta. Inter notas scelestis post mortem adiectas, potissimae fuere *nominis*, atque *imaginis*: ne quis nempe ex eorum gente idem deinde praenomen gereret; ut eorum nomen e fastis raderetur; ne eorum imago funus familiare sequeretur.

SECTIO QUARTA

DE SACRIS ROMANORUM.

CAPUT PRIMUM.*

DE DIIS.

In sacris Romanorum haec tria potissimum considerabimus; primo scilicet, *quos Deos coluerint*, secundo, *per quos*: tertio, *quomodo*.

DE DIVERSIS DEORUM GENERIBUS.

Dii, *quos coluerunt* Romani, fuerunt fere innumeri, quorum tamen nos maxime celebratos duntaxat recensebimus. Distribuebantur in *Deos Maiorum gentium*, et *Minorum gentium*. *Maiorum gentium Dii* erant *duodecim Consentes*, ita dicti ad antiquo verbo *conso* pro *consulo* ; et octo *Selecti*. *Minorum gentium Dii* sunt, qui *Semones*, *Indigetes*, et *Semidei* vocantur, quibus etiam *Dii agrestes*, *marini*, *fluviatiles*, et similes sunt accensendi. *Consentes* ab Ennio his versiculis sunt conclusi:

Iuno, Vesta, Minerva, Ceres, Diana, Venus, Mars.
Mercurius, Iovi', Neptunus, Vulcanus, Apollo.

§. I. De Iove.

Consentum primus est Iupiter, omnium Deorum maximus ; Deorum, atque hominum pater a veteribus ha-

bitus. Hic iuxta quosdam ita dictus est, quasi *iuvans pater*; sed verius est, antiquum nominativum *Iovis* fuisse iunctum voci *pater*, et inde primum factum esse *Iovis pater*, mox *Ioupiter*, et postremo *Iupiter*. Hic *Saturni*, et *Rheae*, sive *Opis* filius fuisse, et in Creta insula natus, educatus, et a quibusdam etiam sepultus dicitur. Cum autem adolevisset, patrem suum regno expulisse, atque illud cum fratribus suis divisisse fertur; ita ut ipse quidem aërem, et terram, *Neptunus* mare, *Pluto* inferos obtinuerit. *Pingebatur* Iupiter plerumque sedens in throno eburneo, *sceptrum* sinistra manu, dextra *fulmen* tenens, et *aquilam*, avem sibi sacram, (unde ipsius ministra dicta est) cum Ganymede pocillatore suo iuxta se habens. *Arbor* ei sacra erat *quercus*, vel *Æsculus*.

Cognomina Iovis apud Romanos fuerunt plurima, praecipua vero haec: *Iovis Feretrii*, ita dicti a *ferendo*; quod *spolia opima* ipsi afferrentur, et consecrarentur; *Iovis Statoris* a sistendo, cui Romulus templum vovit, ut Sabinos victores, et Romanos fugientes sisteret: *Iovis Elicii* ab *eliciendo*, quia se certo carmine e coelo eum elicere posse putabant veteres ad prodigia expianda, cui primus aram exstruxit Numa. *Iupiter Capitolinus* idem dictus est a *Capitolio*, quod erat templum omnium magnificentissimum ei sacrum in monte Tarpeio; unde *Tarpeius Iupiter* etiam aliquando audiit. In eo templo Consules primo magistratus sui die, et Imperatores ad bellum ituri sacra faciebant, ac victores reversi triumphali pompa eo deducebantur. *Iupiter La-*

tialis a Tarquinio Superbo consecratus est, ut ab omnibus Latii populis, cum ferias latinas in monte Albano celebrarent, coleretur. *Diespiter* quasi *diei*, et *lucis pater*, et hinc etiam *Lucetius*, et *Diiovis* est dictus. *Iupiter Lapis*, ita vocatus a *lapide* silice, quem iurantes manu tenebant; quod iusiurandum sanctissimum habebatur, eiusque formula his verbis, ut docet Festus, erat concepta: *Si sciens fallo, tum me Diespiter, salva Urbe, arceque, bonis eiiciat, uti ego hunc lapidem*. Hospitii quoque iuri sanctissimo praesidere credebatur Iupiter, unde ξενιος, sive *hospitalis* est dictus. Alia Iovis cognomina heic loci enumerare satis longum esset, quod nostri instituti ratio omnino non patitur.

§. II. De Iunone.

Iunonem, Iovis uxorem, a *iuvando* dictam plerique putant. Pingebatur haec Dea throno insidens, habitu regali, scilicet sceptro, et diademate insignis, pavonem, qui sacer ipsi erat, iuxta se habens. Eadem divitiis proprie praeerat, et regnis; unde *reginae* nomine in Aventino culta fuit, captis Veiis, eo traducta. Matrimoniis et puerperiis praeerat: hinc dicta *Matrona*, et *Materfamilias*; et *Iuno iuga*, quod nubentibus praeesset; *Cinctia* a *cingulo*, seu *zona virginali*, qua sponsa cingebatur; et *Iuno Lucina*, quod lucem nascentibus daret. *Iuno Moneta* celebris quoque Romae fuit a *monendo* dicta, quia monuerat, terrae motum sue plena esse procurandum. Iunonis ministra et nuncia erat *Iris*.

§. III. De Vesta.

Dictam volunt quidam *Vestam*, quod *vi sua staret*; sed verius est etymon, quod a graeca voce ἑςία, hoc est, *foco* deducitur; quippe in cuius honorem ignis perpetuus in *foco* servaretur. Cultus eius fuit antiquissimus, utpote ab ipso Ænea in Italiam allatus. Romae autem ei templum primus exstruxit *Numa*, quod rotundum erat, quia tellus *rotunda* est. In eo statua nulla erat, sed *ignis* ille *perpetuus*, quem certissimum Imperii pignus esse credebant, adservabatur a *Virginibus Vestalibus*, magna in eam, quae extingui passa esset, poena constituta; et hoc etiam magni, et infaustissimi podigii loco habebatur; eoque casu a radiis solaribus rursum accendebatur. Attamen etiam hodie in nummis statua eius conspicitur, tum alia forma, tum tympanum manu gestans, quia ventos terra, ut aërem tympano, contineri credebant veteres. In eius templo pernoctare (nam ingredi fas erat) aut eius penetrale intrare viro nefas erat: in quo alia etiam sacra adservata fuisse volunt; sive illa *Palladium*, sive aliud quid fuerint. Solebant etiam veteres in vestibulis aedium aram Vestae sacram habere.

§. IV. De Minerva, et Musis.

Minerva dicta fuit ab antiquo verbo *meneo*, pro quo hodie dicimus *moneo*; alio vero nomine *Pallas* est vocata ἀπὸ τȣ πάλλειν τὸ δορυ, sive a *vibranda hasta*.

Haec Iovi dignitate fuit proxima, unde etiam in Capitolio cum eo, et Iunone culta fuit. Imo ex eius *cerebro* nata fingitur, qui *sapientiae*, et omnium *bonarum artium Praeses* habetur: hinc illae phrases emanarunt *invita, crassa Minerva aliquid facere;* quarum altera significat *aggredi aliquid repugnante ingenio:* altera vero *rudius, et indoctius quidquam peragere.* Id quoque caussae fuit, cur praecipue Athenis, ubi maxime vigebant litterarum studia, culta fuerit, et ἡ Θεὸς κατ᾽ἐξοχὴν ibidem dicta. Speciatim *lanificii artem* dicitur invenisse, et *oleam*, unde *Pallas* aliquando pro ipso *oleo* ponitur. Bellorum etiam, et armorum Dea erat: unde *armipotens* dicta fuit, et *belli praeses*; bigas, et quadrigas quoque invenisse ferunt. Pingitur armata, torvo vultu, glaucis oculis, scutum, sive aegidem manu tenens, quo belli Troiani tempore a Iove donata credebatur; in eoque *Gorgonis*, sive *Medusae* caput effictum erat. Festum eius celebrabatur mense Martio per quinque dies, unde *quinquatrus*, sive *quinquatria* dicitur, vel potius, quod post quintum diem ante Idus Martias fieret. Avis ei sacra fuit *noctua*, arbor vero *olea*.

Musae Iovis filiae, et scientiarum praesides fuerunt numero novem, quarum propria nomina, et officia complexus est his versibus Ausonius:

Clio gesta canens transactis tempora reddit.
Melpomene tragico proclamat moesta boatu.
Comica lascivo gaudet sermone Thalia.
Dulciloquis calamos Euterpe flatibus urget.

Terpsichore affectus citharis movet, imperat, auget.
Plectra gerens Erato saltat pede, carmine, vultu.
Carmina Calliope libris heroica mandat.
Uranie Coeli motus scrutatur, et astra.
Signat cuncta manu, loquitur Polyhymnia gestu.
Mentis Apollineae vis has movet undique Musas.
In medio residens complectitur omnia Phoebus.

§. V. De Cerere

Ceres Saturni, et Opis filia ita dicta est ab antiquo verbo *cereo* pro *creo*, quasi *frugum creatrix*; prima enim sationem, et usum frumenti per Triptolemum homines docuit; cum illi antea glande vescerentur, et hinc *Ceres* pro *ipsis frugibus* dicitur. Leges etiam prima hominibus dedisse creditur: unne Θεσμοφόρος Graecis, Latinis vero *legifera* dicitur. Sacra eius peragebantur Romae, mense Aprili, per dies octo a matronis castis, quae tum in *casto Cereris* esse dicebantur. Quia autem haec sacra religioso quodam silentio celebrabantur, Horatius Od. III. 5. *arcanam Cererem* dicit. Faces in eius sacris adhibebant, quia facibus ad Aetnam accensis suam Proserpinam amissam quaesierat. Filius Cereris fingitur esse Plutus, divitiarum Deus, quod hominibus divitiae ex agricultura magna ex parte redeant. Immolabatur *Cereri* porca feta, quia illud animal frugibus nocere solet. Pingebatur vero coronam gestans spicis ornatam, facem plerumque altera manu tenens, altera quandoque papaver. In Cereris sacris vulpes etiam combureba-

tur, quod *Carseolis*, *Aequorum* oppido, segetes incendissent vulpes.

§. VI De Diana.

Diana, iuxta quosdam, dicta est quasi *Dea lana*, hoc est luna ; nam eadem luna fuisse putatur ; alii nomen eius deducunt a graeco Διος, hoc est *Iovis* ; huius enim, et Latonae filia est habita, unde et *Latonia virgo* dicitur. Haec venationibus, sylvis, et montibus praefuit, unde *canes* ei sacrae fuerunt. Eadem quoque Luna credita fuit, unde cum lunula bicorni in fronte pingitur, eoque nomine cum Apolline fratre suo ludis saecularibus maxime colebatur ; quibus ludis, in eorum honorem pueri, et puellae, patrimi, et matrimi choreas ducebant, et hymnos canebant : atque ob eamdem rationem etiam *Noctiluca*, et *siderum Regina* vocatur. Templum Dianae primum Romae exstructum fuit sub Servio Tullio rege, in monte Aventino, quod το κοινον των Λατινων, sive *Latinorum commune* erat. *Pingebatur* coma dissoluta, arcum, et sagittas manu tenens, unde ιοχεαιρα dicitur, et τοξοτις; cervos, vel alia animalia persequens, et canes, et instrumenta venatoria iuxta se habens. Immolabatur ei *verres* ; et *pinus* arbor ei sacra fuit.

§. VII. De Venere, et Gratiis.

Venus, iuxta quosdam Iovis, et Diones filia, colebatur praecipue a Romanis, quod genus suum ab ea

per AEneam deducebant, unde apud Virgilium, aliosque ille saepe *Dea natus* vocatur, et propterea Iulius Caesar templum *Veneris Genitricis* exstruxit Romae.

Gratiae, vel Charites, Veneris comites, tres ab antiquis colebantur Aglaia, Thalia, et Euphrosyne. Iunctis pingebantur manibus ad amicorum concordiam notandam.

§. VIII. De Marte, Bellona, et Victoria.

Mars, belli praeses ita dictus est, quod *maribus* in bello praeesset, vel potius a græco Ἄρης, praeposito *M.* Dicitur etiam *Mavors*, quod magna vertat, et *Gradivus*, vel a gradiendo in bellum, vel potius a graeco verbo κραδαίνειν, hoc est *vibrare*, quod *hastam vibret.* A Romanis autem praecipuo honore afficiebatur, quia genti bellicosissimae eius cultus maxime conveniebat. Dux romani exercitus ad bellum profecturus antea sacrarium Martis ingrediebatur, et *ancilia* commovebat, ac mox *hastam* ipsius simulacri, dicens: *Mars vigila.* Animalia ei sacra erant *lupus*, *picus*, et maxime *equus*; qui etiam ei immolabatur mense Octobri in campo Martio. *Pingebatur* ardente vultu, currui, vel equo insidens; hasta et flagello armatus, gallum gallinaceum quandoque iuxta se habens ad vigilantiam militibus adeo necessariam denotandam, vel etiam ob pugnacitatem ipsius animalis.

Bellona dicta fuit a *bello*, et eius sacerdotes *Bellona-*

rii dicebantur, qui in furorem acti, dum sacra eius celebrarent, futura praedicere credebantur: tum etiam cultris seipsos cruentabant, ut sanguine suo Deam placarent. *Enyo* etiam est dicta, unde haec vox pro ipso *bello* ponitur. AEdes eius extra Urbem fuit, in qua Senatus dabatur legatis exterarum gentium, et Imperatoribus a bello redeuntibus, et triumphum petentibus: ante illam aedem columella stabat, quae *bellica* dicebatur; in quam hastam mittere solebat Fecialis, cum bellum populo alicui indixisset. *Victoria*, quae simul cum Minerva educata fuisse dicebatur, etiam Romae colebatur sub forma virginis alatae, coronam, vel palmam manu praeferentis, ut in nummis passim.

§. IX. De Mercurio.

Mercurius a *mercibus* dictus, *Iovis* et *Maiae* filius, *Nuncius*, et *Minister Deorum*, et praecipue Iovis fuit, unde *Camillus* apud Romanos est dictus, quae vox *ministrum* notat. Hic *Deus sermonis* habebatur, unde lingua ei sacra erat, et inde Deorum superorum, et inferorum internuncius. Plurima erant ipsius munera; animas defunctorum ad inferos deducere, loca iis adsignare, et rursus, si opus esset, eas inde reducere credebatur. Mercatorum quoque, et *lucri*, et ex ea ratione *furum* etiam Deus habebatur; hinc cum marsupio aliquando pingitur. *Artium* quoque omnium praeses, et praecipue *musices*, et lyrae inventor colebatur; tum etiam *palaestris*, et *gymnasiis*, *astronomiae*, *poë-*

ticae, aliisque, ut dixi, artibus praesidebat. *Pingebatur* ut iuvenis formosus, petaso, ac talaribus aureis alatis insignis; *caduceum*, sive virgam manu tenens, cui duo serpentes erant circumvoluti; quia praeconis etiam fungebatur munere, et pacis auctor erat, cuius symbolum olim fuit hic caduceus. In triviis, et quadriviis statuae quaedam e lapide quadrato in eius honorem ponebantur, solo capite exserto, quae *Mercuriales*, et Graecis *Hermae*, dicebantur, quia ob crebra eius itinera viarum etiam curam peculiarem gerebat; in bibliothecis quoque statuae eius ponebantur mixtae cum statuis Minervae, vel etiam *Herculis*, quae inde *Hermathenae*, et *Hermeraclae* dicuntur.

§. X. De Neptuno, et Portumno.

Neptunus aquarum Deus, a *nubendo*, hoc est, tegendo dictus, quia aqua terram *obtegit*; Saturni, et Opis filius, Iovis frater dicitur; et in sortitione universi, *maris imperium*, ut dixi, obtinuit. Hic a plerisque a primis iam temporibus Romae cultus fuisse dicitur sub nomine *Consi*. Eius festum, *consualia* dictum, celebrabatur maxime ludis *equestribus* in Circo, quia Neptuno *equus* sacer erat. Terrae motuum etiam causa credebatur; unde *Ennosigaeus* et Σειτιχθων, hoc est, *terram quatiens* dicitur, et hinc Troiae muros, et fundamenta evertere fingitur a Virgilio Æn. II. *Pingebatur* vultu senili, stans plerumque in curru a *Tritonibus*, equis marinis, vel delphinibus tracto, tridentem manu gerens.

Neptuno adiungi potest *Portumnus*, aut *Portunus*, sive *portuum Deus* , a quibus denominatur.

§. XI. De Vulcano.

Vulcanus, ignis et fabrorum Deus. Dictum enim aiunt *Volicanum* , quod ignis quasi per aërem *volitet*: sed verius a *Tubalcaino*, qui primus artem fabrilem invenit, nomen eius detortum videtur. *Mulciber* etiam fuit dictus a *mulcendo* , hoc est , *molliendo* ferro. Iovis , et Iunonis filius fuit : sed ob deformitatem a Iove eiectus coelo, et in *Lemnum* insulam delapsus, ac inde *claudus* factus fuisse fingitur. Officinam suam in Lemno habuisse dicitur , in insulis AEoliis prope Siciliam ; quia in iis insulis montes ardentes sunt, quos hodie etiam vulgo *Vulcanos* vocant. Eius ministri fuerunt *Cyclopes*, quos Gigantes monoculos fuisse finxerunt. In eius festo facibus , sive lampadibus decurrebant, et qui cursu superabatur , *lampadem alteri tradere* debebat ; unde vulgata illa phrasis est orta , *lampadem suam alteri tradere*, hoc est ; *senio, vel alio casu fatigatum munus suum alteri cedere*.

§. XII. De Apolline , et AEsculapio.

Apollo idem , ac Sol fuit existimatus , unde etiam *Phoebus* dicitur a graeco φοιβος, hoc est , *splendidus*. Iovis , et Latonae filius fuit, cum sorore Diana in insula Delo natus ; (unde *Delius* hic , illa *Delia*

dicta); ubi templum , et oraculum celeberrimum habuit. Quatuor praecipue artium inventorem eum, et praesidem fecerunt. Primo quidem *medicinae* , et praecipue *botanicae* , sive *herbariae* inventor esse dicebatur , quia solis calor herbas fovet. Secundo , arti *sagittariae* praesidebat, quia radii solares sagittis quodammodo comparari possunt, et inde semper arcus ei tribuitur : hinc etiam *Paean* dicitur ἀπὸ τȣ̃ παίειν seu a *feriendo.* Tertio *musicae et poëticae* praeses erat ; unde a poëtis maxime invocabatur , et lyram , vel citharam tenens plerumque pingitur. Quarto *artem divinatoriam exercere* credebatur, unde *Augur* vocatur. Plurima autem per totum terrarum orbem oracula ei tribuuntur, quorum omnium praecipuum fuit oraculum *Delphicum.* Pingebatur Apollo specie imberbis iuvenis, promissis capillis, unde Latinis *intonsus*, Graecis Ἀκερσεκόμος est dictus , dextra arcum , et sagittas, laeva citharam, vel lyram tenens. Coronatur *lauro*, quae arbor ei sacra fuit: unde qui divinare volebant, laurum *comedebant.* Aves ei sacrae erant *accipiter et corvus.*

Apollinis filius fuit Aesculapius , qui peculiariter medicinae praeerat. Colebatur olim praecipue *Epidauri* in Graecia , forma serpentis , vel baculo innixus, cui serpens circumvolutus erat. Unde oraculi iussu Romam arcessitus fuit ; ubi templum ei in insula Tiberina exstructum est. Pingebatur vultu senili , barba promissa (unde iocus *Dionysii* , Syracusarum tyranni , dum barbam auream

statuae eius abraderet, dicentis: *Non convenire filium esse barbatum*, *dum pater imberbis esset*), pallio indutus, et baculum manu tenens. Immolabatur ei *gallus*. Solebant etiam in eius fano cubare aegroti, ut per somnium de remedio monerentur.

DE DIIS SELECTIS.

Dii Selecti fuerunt octo*: Ianus*, *Saturnus*, *Rhea*, *Genius*, *Pluto*, *Bacchus*, *Sol*, *et Luna*.

§. I. De Iano.

Ianus, *anni Deus*, dictus fuit ab *eundo*, quasi *Eamus*, quia annus, sive tempus semper *it* seu *procedit;* vel quia cum *Horis*, coeli foribus, per quas *itur*, et *reditur*, praeesse dicebatur: hinc etiam ab eo *ianuae* dicuntur : et propterea quoque *Ianuarius* mensis, qui annum aperit, a Iano ita est dictus. Templum ei primum exstruxit Romulus, postquam pacem cum Sabinis fecisset, in quo templo statua eius erat *bifrons*, vel ad coniunctionem duorum populorum notandam, vel quia omnis ianua duas frontes habet ; vel quia Noachus, per hunc Deum significatus, primum, et secundum orbem habitavit; vel denique quia tempus praeterita, et futura respicit. Aliquando etiam *Quadrifrons* pingitur, ut *quatuor* anni partes significentur ; *Clavem et virgam* manu tenet, quia ianitor coeli est. *Patulcius* et *Clusius* nominatur, quia eius templum, bello indicto, *patebat* ; pace facta

claudebatur : quod intra annos 724. ter tantum Romae accidit, primum regnante Numa ; iterum post secundum bellum punicum; tertio post bellum Actiacum ab Augusto.

§. II. De Saturno.

Saturnus , temporis in genere Deus, ita dictus fuit a *satu*, quia homines primum *serere* docuit. Hic Coeli, et Terrae, sive Vestae Maioris filius fuit; et, foedere cum fratre suo maiore *Titano* facto , liberos suos se devoraturum esse promisit ; quod fecit, donec pro Iove lapis ei obtruderetur. Postea a filio Iove regno pulsus ad Ianum , qui parti Italiae imperabat, confugit : et ibi *latuit*, unde ea regio *Latium* est dicta. Et ipsum huius Dei nomen rectius deducitur ab hebraeo *Satar* , quod *latere* significat ; unde primum parentem nostrum *Adamum* per eum significatum fuisse putant , qui pudore nuditatis suae *latuerit* coram DOMINO: alii Noachum per eum adumbratum putant, quia ille diu in Arca *latuit*. A Iano in regni societatem adscitus homines agrestes ad cultum humaniorem traduxit : unde sub eo *aurea aetas* fuisse perhibebatur. Pingebatur Saturnus , ut senex decrepitus , falcem manu tenens , vel etiam aliquando anguem caudam sibi mordentem ; aliquando denique infantem devorans, quibus omnibus *tempus edax rerum* denotabatur. In templo Saturni Romae erat *Ærarium*, in quo, praeter pecuniam publicam, etiam monumen-

8

ta publica, et signa militaria adservabantur: quia nempe, regnante Saturno, inviolata fides, et iustitia obtinuisse credebatur. Festum, *Saturnalia* dictum, in eius honorem celebrabatur mense Decembri per quinque, vel septem dies, maxima laetitia, conviviis agitandis, muneribus passim mittendis, et feriis agendis. Tum servis ad mensam accumbentibus domini ministrabant, ut ita aurea aetas significaretur, qua omnes homines eiusdem conditionis fuerunt. *Gladiatores* quoque in eius honorem depugnabant, quia Saturnus sanguine humano placari credebatur; imo olim humanae victimae ei immolabantur: quod apud Italos primum abolevit *Hercules*, hominum simulacris stramineis substitutis, quae Ἀργείους vocabant. Sacra ei fiebant capite aperto, secus ac reliquis Diis.

§. III. De Rhea.

Rhea qua *tellus habitata* significatur, Coeli filia, Saturni uxor fuit. Haec etiam *Ops* dicta est, quia terrae munera opem omnibus ferunt, et festum eius *Opalia*. Dicta etiam *Magna mater*, quia tellus tanquam mater omnia animantia nutrit; *Mater Deorum*, quia Saturni, a quo omnes fere Dii progeniti sunt, uxor fuit: et inde etiam *Domina* saepe appellatur. *Cybele*, *Berecynthia* vel *Berecyntia* potius et *Idaea mater* vocabatur a montibus *Phrygiae*, ubi praecipue colebatur. Bello Punico II. monitu librorum *Sibyllinorum*, *Pessinunte* in Asia, ubi sub forma lapidis colebatur, Romam ar-

cessita fuit. *Pingebatur* Rhea, sive Cybele matronali habitu coronam *turritam* gestans, quia tellus urbes cum suis *turribus* sustinet; *clavem* tenens, quia hieme velut *clausa* tellus vere *recluditur*; currui insidens a *leonibus* tracto, quia materna benignitate omnia, etiam ferocissima, mitescunt; veste picta induitur ob flores, et animalia, quibus terra quasi est vestita. *Festum* eius, *Megalesia* dictum, celebrabatur mense Aprili, ludis praecipue scenicis. Eius sacra peragebantur a Sacerdotibus, qui *Galli* dicebantur a quodam Phrygiae fluvio ita dicto: iisque praeerat *Archigallus*. In eius sacris *tympana*, et *cymbala* adhibebantur, quia *Rhea* his instrumentis adhibitis Saturnum prohibuerat, ne Iovis vagitum, dum eum pareret, exaudire posset. Immolabatur ei bos, vel porca feta, ut terrae *fecunditas* significaretur. Arbor vero ei sacra erat *pinus*.

§. IV. De Genio, Penatibus, et Laribus.

Genius dicebatur *Naturae Deus*, qui omnium rerum *gignendarum* vim habebat. Dictus est ab antiquo verbo *geno* pro *gigno*; vel quia curat ut *gignamur*; vel quia nos *genitos* suscipit ac tuetur: credebant enim veteres unicuique homini, et etiam loco, suum adesse Genium, cuius munus esset hominem istum, vel locum assidue tueri, eique praesidere. Et hinc phrases sunt ortae *defraudare genium suum*, hoc est, *negare naturae quod appetit*; cui contrarium est, *indulgere genio*. Cum aliquem enixe obtestari vellent veteres, per

nem iuxta se habentes, qui *aedium custos* habetur. Ante eas imagines ignem perpetuum alebant, et quia in *atriis* aedium fere erant locatae, ipsa *atria* inde denominari potuerunt, quod ex fumo *atra* fierent; et maiorum imagines, quae in atriis servabantur, *fumosae* inde dictae videntur apud Cic. in Oration. passim, et apud Iuvenalem Sat. VIII. v. 8. Hasce imagines floribus, et sertis exornabant, quae diebus festis renovabantur. Offerebant Laribus frugum primitias, et porcum iis immolabant. Peregre autem abeuntes, vel inde redeuntes, Deos Penates salutabant. *Compita* etiam Laribus erant sacra, et in eorum honorem festum, *Compitalia* dictum, celebrabatur. Denique *Penates*, et *Lares*, qui aedibus praesunt, saepe pro *ipsis aedibus* ponuntur.

§. V. De Plutone, et Proserpina, sive Hecate.

Pluto inferorum Deus, Saturni etiam filius dictus est ἀπὸ τȢ πλȢτȢ, hoc est, a *divitiis*, quia *divitiae* in inferioribus terrae partibus latent, unde Latinis etiam *Dis* dicitur. *Orcus* etiam dictus est ab *urgendo*, quia omnes ad mortem urget, licet vox *Orcus* pro ipsa *habitatione defunctorum* saepius sumatur. *Pingebatur* Pluto solio *insidens*, torvo vultu, sceptro, et corona ex ebeno insignis, clavem etiam habens, quia inferorum custodiam gerit. *Victima* eius fuit taurus.

Plutonis uxor fuit *Proserpina*, Jovis, et Cereris filia, quam ex Sicilia rapuisse dicitur: Cereris tamen precibus effectum fuisse fingunt, ut sex mensibus apud mari-

tum in inferis, sex reliquis apud matrem in coelis degeret: qua re significabatur semen, hieme terra latens, aestate prorumpere ; per hanc enim Deam *fecunditatem terrae*, vel forte ipsum semen notabant. Haec etiam in mortuos imperium habere , et morti proximos tondere credebatur , antequam mori possent. Eadem etiam *Hecate* dicitur, et tum saepe cum Diana, et Luna confunditur, ac fingitur triplici capite, equi scilicet, canis, atque hominis, quia vim suam tribus locis exerit, in coelo nempe, in terris, et apud inferos. Quod triplex munus his versiculis ingeniose comprehenditur:

Terret, *lustrat*, *agit*, *Proserpina*, *Luna*, *Diana*,
Ima, *suprema*, *feras*, *sceptro*, *fulgore*, *sagitta*.

Immolabatur ei vacca sterilis , vel etiam canis.

Parcae iuxta plurimos , et magni quidem nominis grammaticos veteres , ita dictae sunt κατ' αντιφρασιν quod *nemini parcant:* sed verius cum *Vossio* , et *Jul. Caes. Scaligero* dicas a *parcendo* esse dictas, quod *parcant*; una enim tantum dicitur filum vitae incidere ; duae vero , altera vitam dare, altera vitam continuare : nisi a *partiendo* dictas velis , quod sortem hominibus *partiantur*, quemadmodum Graecis απο τȣ μαρειν, *partiri*, dicuntur μοιραι. Fuerunt autem tres sorores , Jovis et Themidis filiae; *Clotho* dicta a verbo κλωθω, *neo* , quia stamen ducit : *Lachesis* a λαγχανω *sortior* , quia humanae vitae *sortem* praefinit ; et *Atropos* dicta ab *a* privativo , et a verbo τρεπω *verto* , quod scilicet *verti* , sive *flecti* nequiret, eaque filum vitae incidere

dicebatur. *Furiae*, sive *Dirae* itidem tres fuere, *Eumenides* etiam et *Erynnies* dictae. Nomina earum fuerunt *Alecto*, *Tisiphone*, et *Megaera*.

§. VI. De Baccho.

Bacchus, sive *Liber*, vini Deus, Jovis et Semeles filius. *Liber* autem, et *liber Pater* Latinis dicitur, quia vinum homines curis *liberat*: vel κατ'ἐξοχὴν *Jovis liber*, hoc est, *filius*. *Dionysius* etiam dicitur a Διος, hoc est, *Jovis*, subaudi *filius*, et *Nysa* insula, in qua educatus dicitur. *Pingebatur* Bacchus fere puer, quia vinum immodice sumptum sapientiam hominibus aufert et quasi puerum facit; *cornutus* etiam plerumque fingitur, quia prisci mortales cornibus boum bibebant; *hedera* coronabatur, quia ea planta ebrietatem arcere credebatur: *thyrsum* manu gestabat, hoc est, *hastam hedera*, vel *pampinis circumvolutam*, quam *gravem* vocat Horatius, quia magnam potestatem ea exercere credebatur. *Currus* eius a tigribus, aliquando vero a leonibus, vel lyncibus trahebatur; vel quia vinum ferocissimos quosque domat, vel quia homines feroces reddit.

Sacra eius *Bacchanalia*, *Dionysia*, et *Orgia* vocantur. Festum autem Bacchi legitimum *Liberalia* dictum est, quo ei liba ex *melle* offerebantur, quia etiam *mellis* inventor habitus fuit. *Immolabatur* ei hircus, vel caper, quod animal vitibus nocere solet.

§. VII. De Sole.

Sol idem est qui Apollo , et propterea pleraque ad eum pertinentia, ubi de Apolline agebamus , dicta sunt ; sed in theologia tamen gentili distinguuntur : cum enim inter selectos Deos refertur, Sol dicitur fuisse filius Hyperionis , fratris Saturni et *Thiae*. *Pingebatur* Sol iuvenili forma, capite radiis cincto , currui insidens a quatuor equis volucribus tracto. Immolabatur ei equus ob celeritatem.

§. VIII. De Luna.

Luna quoque eadem quidem est, quae Diana, sive Proserpina ; cum vero inter *Selectos Deos* numeratur, Hyperionis filia, Solis soror dicitur. Veterum autem superstitio credebat eam, cum deficit, incantationibus magicis affligi ; ideoque pelvibus aeneis, aliisque rebus magnum sonum excitabant, ne eas audire posset. Eius currus a duobus duntaxat equis trahebatur. In Palatino monte templum habuit Luna , ubi nomine *Noctilucae* colebatur ; et item alterum in Aventino.

DE DIIS MINORUM GENTIUM.

Dii Minorum Gentium fuerunt Indigetes, Semones, *Virtutes, et Affectiones animi*, et similia ; quibus subiungemus *Deos* quosdam *peregrinos* Romae cultos. Dii

indigetes sunt, *qui propter merita*, et *virtutem* in *Deos sunt relati*, et *Heroes* etiam dicuntur. *Indigetes* autem sunt dicti, quod in *Diis*, sive *inter Deos agerent*; vel potius ab *indigetando*, hoc est, *invocando*. Ex his celebriores tantum recensebimus, *Quirinum* scilicet, *Herculem*, *Castorem* et *Pollucem*, et *AEneam*.

§. I. De Quirino.

Quirinus dictus fuit Romulus, urbis Romae conditor, postquam inter Deos relatus esset. Hic cum asperius regnaret, concionem olim habens ad populum, ingenti tempestate de subito exorta, a Senatoribus dicitur discerptus; qui deinde, ut caedis invidiam a se amolirentur, *Proculum* quemdam subornarunt, qui iuraret, se Romulum in coelum euntem vidisse, eumque iussisse, ut sibi divini honores fierent. Hinc templum ei exstructum est, et sacerdos proprius constitutus, qui *Flamen Quirinalis* est dictus; festum autem, quod mense Februario in eius honorem celebrabatur, dicebatur *Quirinalia*. Uxor Romuli *Hersilia* etiam in Deas relata, et *Hora* dicta est.

§. II. De Hercule.

Hercules Iovis, *Alcmenae* thebanae filius, Euristheo *Mycenarum* regi, propter odium novercae suae Iunonis, servire coactus est; et duodecim *labores*, quos *aerumnas* proprie vocant, ab eo impositos superasse dicitur.

Pingitur Hercules tanquam vir robustus, clavam dextra manu gerens, et indutus exuvias leonis, quem interfecerat, *Nemaei. Thesauris* quoque praeerat: unde, qui divites fieri cupiebant, decimam bonorum suorum partem Herculi consecrabant, quod dicebant *pollucere*; et epulum, quod huius decimationis causa populo dabatur, dicebatur *polluctum*; unde etiam *pollucibilis coena* pro *opipara* ponitur. Arbor Herculi sacra fuit *Populus*.

§. III. Castor, et Pollux.

Castor, et Pollux, Graecis Διόσκουροι, hoc est *Iovis filii*, inter alios etiam Romae culti sunt. Hi, ut plures auctores sunt, ex Iove, et *Leda* progeniti: alii vero *Pollucem*, et *Helenam*, Iovis; *Castorem* vero, et *Clytaemnestram* Tyndari liberos fuisse volunt. Cum autem Castor mortuus esset, Pollux divino genere natus immortalitatem suam cum eo partitus fuisse dicitur, ita ut alternis semestribus, vel, ut alii, diebus, apud inferos agerent; quod ideo fictum est, quia in sidus *Geminorum* translati esse dicebantur, quorum dum alter oritur, alter occidit. Eorum sidera coniuncta nautis periclitantibus salutem adferre putabant; unde Graecis σωτῆρες sunt dicti; si vero unica tantum stella appareret, exitium portendi credebant.

Pinguntur plerumque stellam in *Pileis*, quos *Laconum* more gestant, habentes, equis albis insidentes; quia saepe in praeliis ita conspecti dicebantur. Castor

equis, Pollux maxime *pugilatu* nobilis fuisse dicitur. Iurabant mulieres romanae per *Castorem*, viri per *Herculem*, utrique per *Pollucem*.

§. IV. AEneas.

Sed huc vel praecipue referendus fuerat AEneas, qui flumine *Numicio* mersus, et in Indigetum Deorum numerum receptus est; verum de eo pauca sequentibus temporum monumentis inveniuntur.

§. V. Imperatores in Deos relati.

Ad Deos Indigetes etiam sunt referendi *Imperatores in Deos relati;* quorum primus fuit Iulius Caesar; tum Augustus, et reliqui deinceps omnes. Fiebat haec αποθεωσις ingenti pompa, cum cadavera eorum cremarentur in Campo Martio, et tum statim *Flamines*, et *Sodales*, sive *Sacerdotum collegia* accipiebant.

DE DIIS SEMONIBUS.

Semones Dii dicti sunt, quasi *semihomines*; nam veteres *hemonem* pro *homine* dicebant: erant enim *Semones, quos nec coelo adscriberent propter meriti paupertatem, nec terrenos deputare vellent pro gratiae veneratione*. Inter eos primum locum dabimus Diis rusticis, qui *rura*, quaeque in iis, curabant.

§. I. De Pane.

Primum hic recensebimus *Panem Arcadem*, Pastorum et pecoris Deum: qui Mercurii et *Penelopes* filius fuit habitus. Hic iuxta quosdam dictus est a graeco πᾶν, hoc est *universum*: quia eum *totius universi* symbolum fuisse volunt. Hinc *pingitur* superne humana specie ad coelestium rerum pulcritudinem notandam; inferne forma belluina, ut terrae deformitas, et inaequalitas significetur: cornua habet, ad radios Solis et cornua Lunae significanda. Hic primus fistulam ex arundinibus in usum pastorum compegisse dicitur. Ab eo etiam *Panici terrores* sunt dicti, qui sine causa manifesta homines corripiunt; quia ipse, cum Bacchi exercitus Dux esset, hostes vano timore fugasse fertur; et inde *cornua* ei tributa esse quidam volunt, quod primus aciei ordinem, et cornua invenerit. Cultus eius antiquissimus fuit, et ipse apud Arcadas Deorum antiquissimus: unde saepe *Arcadiae Deus*, ut etiam *Lycaeus*, et *Tegeaeus* a quibusdam Arcadiae locis dicitur. Offerebant ei pastores in suis poculis lac, et mel. *Festum* Pani Romae celebrabratur mense Februario, dictum *Lupercalia*, et sacerdotes eius dicebantur *Luperci*, de quibus suo loco.

§. II. De Fauno, et Fauna, sive Bona Dea.

Faunus a multis idem dicitur fuisse, qui *Pan*. Dictus est vel a *fando*, vel potius a graeco verbo ζάω

vel φαινω quod idem notat; quia vaticinia multa edidisse credebatur. *Pingebatur* eadem fere forma, ac *Pan.* Ei, in lucis praecipue, sacra fiebant agna, vel haedo.

Uxorem habebat Faunus, quae dicebatur *Fatua* vel *Fauna*, eadem de caussa, qua maritus, eam appellationem sortita. Hanc plerique *Bonae Deae* nomine a Romanis fuisse cultam volunt, cuius sacra in loco secreto, qui proprie *opertum* dicebatur, fiebant a solis mulieribus. *Mysteria* ea sacra vocat Cicero.

§. III. De Sylvano.

Sylvanus etiam saepe cum Fauno, vel Pane confunditur, et eodem fere modo, sed *senior* plerumque pingitur. Erat etiam ruris Deus, ac finium custos; et a pastoribus lacte placabatur, vel etiam porco.

Habebatur Sylvanus tanquam *Genius* virorum, ut Iuno feminarum; ita in lapidibus legitur *Sylvanus Augusti:* et ideo soli viri ei faciebant.

§. IV. De Vortumno.

Vortumnus, sive *Vertumnus* a *vortendo*, seu *vertendo* dictus est, quia in omnes formas se *vertere* posse credebatur; qua re frequentem mutationem, quae in fructibus, dum maturescunt, evenit, notari puto: tum etiam hominum mentes in rebus emundis, vendundisque *vertere* eum posse credebant; unde *Vortumnis natus iniquis* dicitur *nullius constantiae homo.*

§. V. De Pale.

Pales Deus, vel Dea *pabulo curando* praefuit; eique sacra fecerunt pastores pro felici proventu pabuli, et incolumitate pecoris. Eius festum *Palilia*, sive *Parilia* dictum, celebrabatur XI. Kalendas Maii, eo solemnius, quod idem dies urbi Romae natalis fuisset. Eo etiam die pastores pecora sua lustrabant.

§. VI. De Termino, aliisque Diis.

Terminus, qui agrorum fines tuebatur, colebatur forma lapidis quadrati, vel stipitis dedolati, qui in finibus agrorum fixus erat. Hunc die festo coronabant, vinum iuxta eum libabant, et liba ei offerebant. Romae colebatur in Capitolio simul cum *Iuventa*, cum ipsi Iovi, dum templum eius definiretur, cedere noluisset; qua re Imperium Romanum nullos habiturum terminos, et perpetua *Iuventute* gavisurum esse, portendi credebant. Festum eius *Terminalia* dictum, celebrabatur extremo mense Februario, qui olim anni ultimus fuit; ita ut eo annus *terminaretur*. Qui terminum movisset, ex lege Numae *sacer* seu detestabilis erat. In ipsis etiam provinciarum finibus arae Deo Termino erectae fuisse videntur.

Multis etiam aliis rebus propria sua numina Romani praefecerunt, exempli gratia, infantibus recens natis aderat *Levana*; *Cunina*, cum in *cunis* iacerent;

Potina, et *Edusa*, quae infantium *potui*, et *esui* praeessent. A paullo adultioribus cum iam fari iuciperent, *Fabulinus* Deus colebatur. Sic in aliis actionibus erant Dea *Murcia*, quae homines *murcidos*, hoc est, nimis desidiosos redderet; *Horta* ab *hortando*; *Strenua* a *strenuitate*; *Vacuna* a *vacando dicta*. Porro ab erroribus *viarum* Dea *Vibillia* liberat: in tutela sunt *Orbonae* parentes liberis *orbati*; in *Naeniae*, quibus extrema tempora; *Averruncus* dictus fuit ab *averruncando*, sive *avertendo* mala: *Angerona* Dea fuit silentium suadens, unde ore obligato, obsignatoque simulacra habet. *Aius Locutius* vero Romanos aliquando bene monuisse credebatur. *Laverna* furum Dea; et apud rusticos *Hippona*, vel *Epona*, quae *equorum* curam gerebat, cuius imago ad equorum praesepia pingebatur: *Stercutius*, qui agris *stercorandis* praeerat. *Robigus*, , qui *robiginem* a segete arcebat; *Mephitis* Dea putori arcendo praesidebat; *Pollentia*, potentiae, ut videtur, Dea, et alii, οσα κονις. Ipsam denique *Mortem* pro Dea habuerunt veteres.

§. VII. De virtutibus, affectionibus animi, et similibus.

Virtutes, *Affectiones animi*, et similia colebantur, quia maiorem aliquam vim in rebus humanis obtinere credebantur. Sic *Mens* aedem in Capitolio habuit; *Virtus*, et *Honor* duas sedes habueruut extra urbem ita positas, ut per aedem Virtutis ad aedem Honoris aditus esset, cuius rei rationem quilibet facile perspi-

cere potest. *Pietas* aedem in foro olitorio, *Fides* in capitolio, *Spes* plures etiam aedes habuit. *Concordia* quinque, vel plura templa habuit, inter quae fuit templum *Concordiae virilis*. *Clementiae* aedes, ad honorandam lenitatem Caesaris decreta. Colebant etiam res per se optabiles, ut *Pacem*, cui templum magnificentissimum iuxta forum exstruxit Imperator Vespasianus, in quo erant vasa templi *Hierosolymitani; Quietem*, quae extra portam *Collinam* aedem habuit: *Salutem*, cuius aedes quinta regione Urbis fuit; *Felicitatem*, et *Libertatem*, quae pulcrum templum in Aventino habuit: et ibidem *atrium*, cuius mentio in monumentis veterum saepe occurrit. Ipsa etiam urbs *Roma* pro Dea habita fuit.

Ad hanc classem etiam censeo referendam *Fortunam* multis nominibus a Romanis cultam, quam vulgus putavit esse Deam, quae prospera et adversa pro solo libito, nulla meritorum ratione habita, hominibus dispensaret; unde eam *inconstantem*, *saevam*, *caecam*, *lubricam* passim scriptores appellant, et propterea etiam pingitur globo insidens, clavo, sive navis gubernaculo innixa, alata etc. Prudentiores vero vel omnino eam negarunt, vel per *Fortunam* nihil aliud intellexerunt, quam *providentiam divinam;* cuius decreta cum nobis incognita sint, res humanae casu evenire videntur. Inde Cicero *Topicorum* c. 17. dicit: *Latent, quae subiecta sunt fortunae. Cum enim nihil sine causa fiat, hoc ipsum est fortunae eventus, obscura causa, quae latenter efficit;* et hinc aliquando

cum *fato* confunditur. *Sed ne in tot inanium Deorum subtili recensione turpiter teratur tempus, sit heic loci monere satis, Romanos eo devenisse amentiae, ut vel vitiis noxiisque rebus sacrum adhibuerint cultum.*

DE DIIS PEREGRINIS.

Primis quidem temporibus *sacra peregrina* Romae non ferebantur; sed, prolatis sensim Imperii finibus, omnium fere gentium sacra in Urbem recepta sunt, maxime vero *AEgyptiorum.* Sed de tribus tantum notatu dignis AEgypti numinibus, *Iside*, *Osiride*, et *Anubi* per nos brevis fiet sermo.

§. I. De Iside.

AEygptiorum numen praecipuum fuit Dea *Isis*, quam Graeci fabulantur fuisse *Io*, *Inachi* Argivorum regis filiam, quae in AEgyptum advecta, cum homines illic agriculturam, et multa alia vitae utilia docuisset, pro Dea fuerit culta: alii vero contra sentiunt. Sed quidquid huius rei sit, certe sacra eius Romae sunt recepta, et tanta ibi superstitione culta est, quanta nullum aliud numen. Templum habuit in campo Martio. Celebrabantur haec sacra a *sacerdotibus Isiacis*, qui erant capite raso, et *lineis vestibus* induti, quia ipsa *lini* usum primum homines docuerat: unde etiam ipsa Dea *linigera* dicitur. Praecipue colebatur a mulieribus, quae, cum *in eius casto essent,*

vino se abstinere debebant, ut in sacris Cereris. In iisdem sacris etiam adhibebatur *sistrum*, puod erat crepitaculum, acutum edens sonum ad similitudinem spicarum vento motarum.

§. II. De Osiride.

Osiris Isidis frater, et maritus quum varias, et plurimas leges AEgyptiis dedisset, et agriculturam ipsos docuisset, a fratre *Typhone* interemptus dicitur. Animam eius in bovem migrasse ferunt, qui *Apis* est dictus, et summo studio ab AEgyptiis colebatur: erat autem niger, et certis maculis distinctus, ac post certum tempus a sacerdotibus sacro fonte mergebatur; quo tempore universa AEgyptus lugebat, donec alterum bovem priori similem invenissent, qui tum magna cum laetitia Memphim perducebatur. Idem, ut plerique ferunt, *Serapis* est dictus, quem per somnia de valetudine sua aegrotantes consulebant. Quidam *Iosephum Patriarcham* hoc Serapide significatum et cultum ab Aegyptiis volunt, quia in statuis modius frumentarius in eius capite apparet; Iosephus enim, ut e sacris literis scimus, frumenti copiam AEgyptiis praebuit, et hinc etiam fortasse fuit, quod per somnia eum consulerent, quia Iosephus, ut notum est, optimus somniorum coniector fuit.

§. III. De Anubi.

Isidis comes, et minister habitus fuit *Anubis*, qui ei in quaerendo Osiride bonam operam navasse dicitur. Hic cum Graecorum *Herme*, et Romanorum *Mercurio* fere convenit, et ob sagacitatem *canina forma*, vel certe *canino capite* pingitur.

CAPUT SECUNDUM

DE MINISTRIS SACRORUM IN GENERE.

Ut ordini consulamus, sacrorum ministros in duas classes dividemus: vel enim *omnium Deorum Sacerdotes* erant, seu nulli certo numini addicti, quales erant *Pontifices*, *Augures*, *Quindecemviri sacris faciundis*, *Aruspices*, *Fratres Arvales*, *Curiones*, *Septemviri Epulones*, *Feciales*, *Sodales Titienses*, et *Rex sacrorum*, sive *Rex sacrificulus*: vel uni alicui Numini sacra faciebant, in quo genere sunt *Flamines*, *Salii*, *Luperci*, *Potitii*, et *Pinarii*, *Virgines Vestales*; de quibus omnibus singulatim dicendum est.

§. I. De Pontificibus.

Pontifices dicti sunt vel a *posse*, et *facere*, quod eorum in sacris *faciundis* maxima esset potestas, et auctoritas; vel potius a *ponte sublicio*, cuius reficiendi

cura ipsis incumbebat, quia per eum plurima sacra deducebantur. Instituti *Pontifices* primum sunt a Numa Rege quatuor, iique *patricii*; quibus ut etiam quatuor e plebe adiicerentur, A. U. 454. factionibus tribuniciis pervictum est. Sulla rursus septem alios Pontifices adiecit: sed ex his quindecim, scilicet octo illi priores, et qui deinde in eorum locum cooptati sunt, *maiores* dicebantur; reliqui vero *minores*. Cooptabantur a collegio suo usque ad legem Domitiam, latam A. U. 649. qua constitutum est, ut Comitiis tributis a septemdecim tribubus sorte lectis Pontifices crearentur, quam legem abrogavit Sulla, restituit A. U. 690. *T. Labienus*, auctore Iulio Caesare. Sub Principibus vero, eorum arbitrio creati sunt. *Munus Pontificum* erat de omnibus caussis ad sacra pertinentibus iudicare, leges de rebus sacris condere; omnes alios Sacerdotes eorumque ministros in officio continere, de cultu Deorum denique, et religionibus respondere. Quod autem tres Pontifices statuissent, id satis sanctum habebatur.

§. II. De Pontifice Maximo.

Pontificum collegio praeerat *Pontifex Maximus* a Numa institutus, qui semper Comitiis tributis ex ipso collegio est creatus, et initio quidem ex solis patriciis; at circa A. U. 500. *T. Coruncanius* primus de plebe Pontifex Maximus creatus est. Hic summam in rebus sacris potestatem obtinebat, pro collegio Pontificum respondebat, ne quid religio detrimenti pateretur,

providebat; Vestales *capiebat*, et iudicabat, earumque sacris peculiariter praeerat; in actis solemnibus *verba praeibat;* Comitiis aliorum sacerdotum intererat, eosque *inaugurabat; arrogationibus* etiam aderat, et de matrimonialibus quibusdam caussis cognoscebat; anni, annaliumque curam gerebat; denique de caerimoniis quibusdam dispensabat. Licet vero Pontifex Maximus tanta potestate polleret, in plurimis tamen rebus nihil sine Pontificum collegio poterat, atque ab eo ad collegium provocatio erat, et inde ad populum. *Insigni* utebatur toga praetexta, et *apice* in capite, qui etiam *Tutulus* dicitur; an vero sellam curulem habuerit, incertum est.

§. III. De Auguribus.

Augures, Graecis οἰωνοπόλοι vel οἰωνισταὶ dicti sunt ab *augurio;* hoc vero quasi *avigerium* dicitur, cuius appellationis ratio ex sequentibus perspici poterit. Eos primum instituit Romulus tres pro numero tribuum, quibus postea, nec satis certum est a quo, forte a Servio Tullio, quartus est additus; iique omnes erant patricii. A.U. 354. quinque Augures plebeii adiecti sunt, et demum a Sulla quindecim sunt creati, quorum qui primus erat, *magister collegii* dicebatur. Proprium Auguribus fuit, quod sacerdotium illis vivis eripi non potuerit; quod fiebat, ne ullo modo haec sacra evulgarentur, quae revera prudentioribus ludibrio erant. Hinc etiam non a populo creati, sed

a collegio cooptati sunt. Auguribus praeterea proprie *spectio* tantum ; *spectio* vero , et *nunciatio* magistratibus , qui omne ius auspiciorum habebant , competebat. Valde tamen honorati erant Augures, ita ut trabea de purpura , et cocco uterentur ; unde *dibaphum*, sive *purpuram bis tinctam* pro ipso *auguratu* ponit Cicero. *Munus* igitur Augurum erat ex *volatu*, *cantu*, et *tripudio avium* futura praedicere, quod modo sequenti fiebat. Sedens Augur, *toga augurali* sive *trabea* amictus, orientem versus prospiciens, *lituo*, hoc est , *baculo incurvo certam coeli partem designabat* , quae pars dicebatur *templum* , et tota haec caerimonia *tabernaculum capere*. Tum diligentissime observabat quae aves, quo gestu, cantuve, et qua parte huius templi se ostenderent; signa autem *laeva* felicia , *dextra* vero infelicia habebantur. *Virgilius* tamen *Bucol.* 1. *vers.* 18. *laeva* infausta dicit, ut contra *Svetonius in Claud.* c. 7. *et Vitell.* c. 9. fausta vocat *dextra* : sed forte in avibus aliter obtinuit , aliter in fulmine. Aves , quae cantu auspicia faciebant , *Oscines* , quae volatu, *praepetes* dicebantur. Si fausta essent auspicia , *addicere*, et *admittere*; sin minus *refragari* aves dicebantur: nec satis erat unum auspicium vidisse, nisi id altero confirmaretur. Praeterea Augures de *coelo* etiam *servabant* , hoc est, ex *tonitru* , et *fulmine* futura praedicebant. *Tertium* augurii genus capiebant ex *pullis*, quibus offam obiiciebant ; quod si avide vescerentur pulli , et praesertim si aliquid ex offa decidens *terram paviret*, sive *pulsaret*, optimum erat augurium, et *tripu-*

dium solistimum , quod scilicet offa *solum* contingeret, nunciabatur : sed si vesci nollent pulli , vel avolarent , triste omen erat. Qui pullos servabant , *Pullarii* dicebantur. Praeterea etiam ex *quadrupedibus*, et aliis rebus forte accidentibus omina captabant, eaque explicabant, ac tum proprie *commentari* dicebantur, et quomodo *procurari* deberent, indicabant : et si faustum esset augurium, *impetritum et inauguratum* esse dicebant.

§. IV. De Aruspicibus.

Aruspices , a victimis in *ara inspiciendis* dicti sunt, vel etiam ab *haruga ;* quae vox olim *hostiam* significavit. Hi quoque a Romulo primum instituti sunt numero ternario ; sed eorum collegium aeque ac aliorum sacerdotum , processu temporis , auctum fuisse certum est ; verum non ita honorati fuerunt ac Augures. Aruspicum *munus* erat ex victima ante mactationem , et post eam ex extis , flamma , fumo , aliisque rebus, occasione sacrificii forte accidentibus , futura praedicere ; ac deinde ea portenta explicare, et procurare.

§. V. De Quindecemviris sacris faciundis.

Quindecemviri seu quindecim viri *sacris faciundis* hac occasione instituti sunt. Tarquinius Romanorum rex , sive ille *Priscus* , sive *Superbus*, ut vult Dionysius Halicarnassensis , fuerit, miro quodam modo ,

quem narrat idem *Antiquit. Roman. l. IV. c. 62.* tres *libros Sibyllinos* nactus, eorum custodiam duobus viris illustribus permisit; quorum loco A. U. 387. Decemviri sacris faciundis creati sunt; simulque lege cautum est, ut pars eorum ex plebe crearetur. Sulla etiam hoc sacerdotium ad numerum *quindenarium* auxit, qui eodem modo ac Pontifices sunt lecti; et qui iis praeerat, *Magister collegii* dicebatur. *Munus* Quindecim virorum fuit custodire libros Sibyllinos, difficili Reipublicae tempore, vel, cum insigne aliquod portentum nunciatum esset, ex Senatus consulto eos *adire*, sive *consulere*, et quae legissent, ad Senatum referre: tum caerimonias, sacrificia, aliaque, quae libri praescribebant, procurare. Erant Quindecemviri proprie Apollinis Sacerdotes, unde *cortinam*, sive tripodem aeneum Apollini sacrum domi suae habebant.

§. VI. De Fratribus Arvalibus.

Fratrum Arvalium origo haec est: cum *Acca Larentia*, Romuli nutrix, ex duodecim filiis, quibuscum sacra facere consueverat, unum morte amisisset, Romulus se illi in filii locum adoptandum dedit, seque, et illos *Fratres Arvales* dixit, quia sacra quaedam publica faciebant, ut *arva* fruges ferre possent, quae sacra dicebantur *Ambarvalia.* Huius sacerdotii insigne erat corona spicea, et albae infulae, nec nisi cum ipsa vita hic honos finiebatur, et captos etiam, exulesque comitabatur.

§. VII. De Curionibus.

Curiones triginta ex Romuli instituto a suis quisque *Curiis* lecti sunt, qui sacra publica pro Curiis suis *curarent;* aedes, in quam Curiales conveniebant, *Curia* vocata est. Qui omnibus Curionibus praerat, *Curio Maximus* dicebatur, curiatis Comitiis a populo creatus.

§. VIII. De Septemviris Epulonibus

Septemviri Epulones hanc originem habuerunt. Cum Pontifices multitudine sacrorum gravarentur, A. U. 557. primum *Tresviri Epulones* sunt creati, qui *ludorum epulare sacrificium* facerent; his postea a Sulla, ut videtur, quatuor adiecti sunt. Hi ad Pontifices referebant, si quid in sacris omissum aut commissum esset. Iisdem etiam, quemadmodum Pontificibus, togae praetextae gerendae ius fuit. De eorum creatione idem, quod de Pontificum creatione, est dicendum.

§. IX. De Fecialibus.

Feciales, quos graece ἐιρηνοδίκας dixeris, vel ειρηνοφύλακας, a *faciendo* dicti videntur quod *pacem*, et *foedera facerent* ; vel forte etiam a *fatu*, sive *fando*, oratorum enim vicem sustinebant. Hi a Numa Rege instituti quidem sunt, sed formam iuri feciali primus constituit *Ancus Marcius*, Romanorum rex quartus. Collegium Fecialium erat Sacerdotum viginti, qui eo-

dem modo, ac Pontifices creabantur. Horum praecipuum *munus* erat bello indicendo, et foederi faciendo praeesse, et prospicere, ne Romani bellum, nisi legitimum, facerent. Itaque quum gens aliqua Romanos iniuria affecisset, unus ex Fecialibus eo proficiscebatur, ut vel res ablatas, vel sontes profugos reposceret; quod si iniuria confestim non sarciretur, triginta dies illis ad consultandum dabat, quibus elapsis, pium bellum poterat isti genti indici. Tum rursus ad fines hostiles progressus Fecialis, hasta sanguinea in illos proiecta, bellum certa formula indicebat: postea aucto immensum Imperio Romano, ut tamen plebi superstitiosae satisfieret, simulatio quaedam huius iuris in agro prope Urbem, qui *hostilis* dicebatur, est servata. Foedera quoque fiebant per unum ex Fecialibus, qui dum eo munere fungeretur, *Pater patratus* dicebatur, quia iusiurandum pro toto populo *patrabat*, sive *praestabat.* Iudicabant etiam Feciales de iniuriis sociis illatis : curabant, ne legati violarentur; pacem non legitime factam rescindebant ; eiusque sponsores dedebant ; et uno verbo omnia curabant, quae ad foedera spectabant.

§. X. De Sodalibus Titiis.

Sodales Titii, vel *Titienses* a *Tito Tatio* sacris Sabinorum retinendis, vel a Romulo in honorem ipsius *Tatii* instituti sunt; nam utrumque ab uno Tacito *Annal.* 1. *c.* 54. *Hist.* 11. c. 95. traditur : plura de his dicere operae pretium non videtur.

§. XI. De Rege Sacrorum.

Rex Sacrorum, sive *Rex sacrificulus* creatus est, exactis Regibus, ut ea sacra perageret, quae antea ab ipsis Regibus peragi solebant; unde quoque nomen suum nactus est: sed ne tanto nomine insolesceret, Pontifici subiectus fuit, nec magistratum gerere, aut cum populo agere ei licuit. Creatus autem est Comitiis centuriatis ex patriciis. Uxor etiam eius *Regina* est dicta, quae et ipsa sacra quaedam faciebat. Domus quoque publica, in qua Rex sacrorum habitabat, *Regia* est dicta.

SACERDOTES SINGULORUM DEORUM.

§. XII. De Flaminibus, et praecipue de Flamine Diali.

Flamines, στεφανηφόροι Graecis, sacerdotes erant uni alicui numini addicti. Appellantur ita a *filo*, quo caput cingebant, ac si *filamines* dicerentur; vel a *pileo*, quasi *pilamines* iuxta quosdam, vel denique a *flameo*, capitis tegumento, ut vult *Vossius* post Dionysium Halicarn. II. c. 64. Hoc etiam *Apex* dicebatur ab antiquo verbo *apere*, hoc est *vincire*. Creati sunt primum a Numa tres, *Dialis* nempe, qui Iovis erat sacerdos, *Martialis* et *Quirinalis*: sed his, variis temporibus, alii duodecim sunt additi in honorem aliorum Deorum, qui *Flaminees*

Minores; quemadmodum priores illi *Maiores* sunt dicti: *Minores* quidem ex plebeiis creari poterant, *Maiores* vero ex solis Patriciis. Dicebantur vero proprie *prodi* Flamines, cum creabantur. Creabantur a populo Comitiis tributis, nempe ita, ut Pontifex Maximus tres simul nominaret, ex quibus unus legeretur, et a Pontifice Maximo inaugurabantur. Maioribus Flaminibus commune fuisse videtur, ut ab Urbe abesse ipsis non licuerit, ne scilicet sacra desererentur. Quanquam autem *Flaminium* esset perpetuum, tamen certis de caussis poterat eripi, veluti si quis sacra non rite curasset. Vide Livium XXVI. c. 23. *Sulpicio inter sacrificandum apex a capite prolapsus sacerdotium abstulit.* Omnium porro Flaminum longe dignissimus fuit FLAMEN DIALIS, qui etiam lictore, sella curuli, et veste praetexta utebatur, et ex iure sacerdotii sui Senatum ingredi poterat. Hic plurimis caerimoniis obstrictus fuit, quarum potissimas duntaxat recensebimus; nempe religio ei erat equo vehi; *classem procinctam*, id est, *exercitum armatum* extra pomoerium videre; iurare non cogebatur; ignem a *flaminia*, sive *Flaminis domo* efferre, nisi sacrum, ius non erat; vinctum aedes eius ingressus solvi necesse erat, et vincula per impluvium in tegulas subduci, atque inde foras in viam demitti; reum, si ad pedes eius supplex accidisset, verberari eo die piaculum erat; capillos eius, nisi qui liber homo erat, nemo detondere poterat: capram, carnem incoctam, hederam, fabam nec tangebat, nec nominabat; propagines e vitibus altius prae-

tentas non succidebat, vel potius *non succedebat*, hoc est vetitum ei erat transire per viam, ubi vites in sublimi essent praetentae: pedes lecti eius tenui luto circumlitos esse oportebat, nec ab eo trinoctium continuum decubabat, nec alteri in eo cubare licebat; unguium eius segmina et capilli subter arborem felicem terra obruebantur: farinam fermento imbutam attingere ei fas non erat: in convivio, nisi Rex Sacrificulus, haud quisquam alius supra eum accumbebat: uxorem cum amitteret, flaminio decedebat; eius matrimonium, nisi morte, dirimi non poterat; locum, in quo bustum esset, nunquam ingrediebatur; mortuum non attingebat; funus tamen exsequi poterat; opus facientem videre religiosum ei erat; itaque cum per Urbem incederet, eum praecedebat *praecia*, sive *praeclamitator*, qui homines monebat, ut ab opere faciendo, dum transiret Flamen, desisterent: quaedam autem ex his caerimoniae postea sunt remissae. Sacerdotium hoc, ab adolescentia Caesaris intermissum, Augustus extremo suo tempore restituit. Theodosius Magnus Imperator cum plerisque aliis Gentilium sacerdotiis abolevit. *Flamen Martialis* Diali dignitate proximus erat, quem sequebatur *Flamen Quirinalis* in honorem Romuli institutus, qui duo quoque collegio Pontificum, ut dictum est, assidebant. Reliquorum duodecim, qui *Flamines Minores*, et *Plebeii* sunt dicti, nomina recensere nihil attinet; quorum omnium postremus fuit *Flamen Pomonalis*.

§. XIII. De Saliis.

Salii, Martis Sacerdotes, a Numa instituti sunt occasione pestilentiae, qua Urbs laborabat. Tradunt enim scutum aeneum coelo fuisse delapsum, et confestim morbum cessasse; ac tum AEgeriam nympham praedixisse, urbem in qua hoc scutum servaretur, potentissimam futuram. Itaque, ne surriperetur, undecim alia eiusdem formae scuta fabricari curavit Numa per *Veturium Mamurrium* quemdam; cuius nomen idcirco *carminibus Saliaribus* est insertum. Tunc Numa duodecim iuvenes patricios, patrimos et matrimos legit, qui haec *Ancilia* Kalendis Martiis saltantes, et carmina illa Saliaria, quae etiam *assamenta*, sive *axamenta* sunt dicta, canentes in honorem Martis per Urbem ferrent, unde *Salii* a *Saliendo*, sive *Saltando* sunt dicti, et qui iis praeerat, *Praesul*, et *Magister Saliorum* appellatus est. Dicebantur hi Salii etiam *Palatini*, quia sacra in *Palatio* faciebant; et ut distinguerentur a Saliis *Collinis*, qui a Tullo Hostilio instituti fuerant in *colle* Quirinali. Sacrarium habebant, et *Quirinales* etiam, atque *Agonales* sunt dicti. Saltabant induti tunica picta, et toga praetexta, sive trabea, aereis baltheis, et gladiis accincti, dextra hastam, vel simile quid, laeva ancile ferentes, capite autem gestantes *pileum*, sive *galerum*: atque inter saltandum carmina illa obsoleta canebant, quae iam Horatii aetate vix a quoquam intelligebantur; tempore vero *Quinctiliani*, ne ab ipsis quidem Sacerdotibus.

§. XIV. De Lupercis.

Luperci, *Panis Sacerdotes*, omnium antiquissimi fuerunt, quippe qui iam ab Evandro Arcade instituti. Dicti sunt *Luperci* a *lupis arcendis*, quod Pan *lupos* a pecore arcere crederetur; et inde locus, ubi colebatur, *Lupercal*, et festum eius *Lupercalia* est dictum, quod celebrabatur mense Februario, eratque quasi lustratio quaedam Urbis. Eo festo Luperci per Urbem discurrebant, et scuticis etiam e caprino corio factis obvios caedebant, quod *catomidiare* dicebant, quasi verberare κατ'ὤμων, in humeris; canem quoque eo tempore immolabant, quod animal ob pecoris custodiam Pani gratum esse putabatur.

§. XV. De Potitiis, et Pinariis.

Potitii, et *Pinarii* Herculis sacerdotes fuerunt: ille enim apud Evandrum divertens, ipse sacra sua duas has gentes docuisse dicitur. Cum autem Pinarii serius ad sacrificium venissent, extis iam adesis, vetitum ipsis est in posterum extis solemnibus vesci; et secundus duntaxat honos in his sacris illis tributus est. Deinde cum A. U. 441. impulsu *Appii* Censoris Potitii sacra Herculis servis quibusdam publicis peragenda tradidissent, inter annum vertentem omne Potitiorum nomen in duodecim familias divisum interiisse dicitur; ipse autem Appius irati facto Numinis luminibus captus fuisse fertur. Sacra porro illa penes servos hos publicos, et gentem Pinariam remanserunt.

§. XVI. De Virginibus Vestalibus.

Virgines Vestales, Graece Παρθένοι εςιαδες, in honorem *Vestae* Romae primum a Numa Rege creatae sunt quatuor, iisque duae sunt additae a Tarquinio Prisco, vel Servio Tullio Rege, cuius moribus id magis convenire videtur. *Capiebantur* (nam hoc proprium huic rei verbum est) initio ab ipsis Regibus, iisque pulsis, a Pontifice Maximo, cuius arbitratu viginti virgines e Populo eligebantur maiores sex, minores decem annis, quae honesto genere, et decenti corpore essent. Ex his porro in concione Populi a Pontifice una eligebatur, vel etiam ultro a parentibus offerebatur. Ita *captae* per triginta annos ministerio Deae addicebantur, et primis quidem decem annis sacra discebant; sequenti decennio ea exercebant; tertio denique alias iuniores ea docebant, et his trigiuta annis elapsis nubere poterant, quod tamen raro factum, et semper infaustum est habitum. Quae aetate omnium maxima erat, *Virgo Maxima* dicebatur, eaque Tacito *Annal.* XI. c. 32. est *Vestalium vetustissima*, quemadmodum Dioni l. LIV. ἡ πρεσβευουσα: ipsa reliquis praeerat. Munus earum erat, primo, custodire ignem perpetuum, quaeque id extingui passa esset, flagris a Pontifice Maximo caedebatur: secundo, adservare arcanum Imperii pignus, quod plerique *Palladium* putant fuisse: tertio, sacra adsidue Deae facere. Pro his laboribus honores ingentes illis tributi sunt; ut ius

testamentum condendi, licet minores essent; ius trium liberorum; lictorem habendi; reum forte obviam factum supplicio liberandi; carpento vehendi; vittis, et veste praetexta utendi: praeterea iurare non cogebantur; tum agri iis, et stipendia splendida e publico praebita, ut et locus honestior in spectaculis, et in deprecando auctoritas maxima. Ob hanc tantam reverentiam etiam aliquando testamenta, praesertim Principum, apud eas deponebantur. Sed, si qua Virgo castimoniae deesset, Pontificum iudicio damnata in campo, cui inde nomen *scelerato* fuit, viva defodiebatur. Desiit hoc Sacerdotium cum reliquis plerisque, extremis Theodosii Magni temporibus.

DE MINISTRIS SACERDOTUM.

§. XVII. De Sacerdotum ministris.

Camilli, et *Camillae* dicebantur pueri, et puellae ingenuae sacris ministrantes, qui ex Romuli instituto a Sacerdotibus, qui liberis carebant, sibi iungebantur. Hi ministrabant; pueri quidem ad pubertatem usque, puellae vero, donec nuberent.

Flaminii, et *Flaminiae* dicebantur, qui *Flamini* Diali, eiusque uxori ministrabant; at patrimi, ac matrimi esse debebant.

Quindecemviri etiam ministros habebant, qui ipsis a *commentariis* esse dicebantur.

AEditui, vel *AEditumi* erant, qui aedes sacras *tuebantur*, sive *sartas tectas servabant*.

Tibicinum usus plurimus erat in omnibus sacris, ludis,et funeribus: hi Idibus Iuniis personati per Urbem discurrebant.

Tubicines etiam sacris adhibiti sunt, qui bis singulis annis *tubas lustrabant;* unde dies, quo id fiebat, *Tubilustria* est dictus.

Popae et *Victimarii* hostias, et *victimas* ligabant, easque laureati, et seminudi ad aras adducebant: cultros, aquam, ceteraque ad sacrificium necessaria expediebant; victimas feriebant, et iugulabant.

Fictores erant, qui de pane, vel cera simulatas hostias fingebant: nam simulata in sacris pro veris habebantur.

Praeficae dicebantur mulieres in funeribus conductae, ut ceteris plangendi modulos praeirent, et laudes defuncti cantarent.

Designatores, qui constituendae funebri pompae praeerant, et cuique ordinem suum adsignabant; lictorum etiam, ut videtur, ministerio ad eam rem utentes.

CAPUT TERTIUM.

DE RITIBUS SACRORUM.

§. I De Locis sacris.

Loci, ubi sacra peragebantur, fuerunt *Templa*, *AEdes sacrae*, *Fana*, *Delubra*, *Sacella*, et *Luci*. *Templum* dicitur a *templando*, vel a *tuendo*, quae duo verba idem

significant, quod *videre*, unde etiam hodie *intueri* pro *videre* dicimus; significat enim *omne spatium* quod videmus; sed strictius *spatium in coelo ab Auguribus definitum;* et inde iam *locum muro clausum*, *Dei alicuius cultui destinatum*, *et ab Auguribus consecratum*: unde *Templa augusta* vocantur, et eo differunt ab aliis aedibus sacris, quod illae quidem divino cultui dicatae sunt, sed non ab Auguribus consecratae.

Templa plerumque certis de caussis *vovebantur*, postea *definiebantur*, hoc est, *certi fines iis constituebantur*, quod dicebatur *effari*, vel *terminare templum.* Condita templa *dedicabantur* ab eo, qui ea voverat, Consule scilicet, vel Imperatore: neque hoc iniussu Senatus, aut maioris partis Tribunorum plebis fieri poterat. Pontifex autem solemnia dedicationis verba praeibat, dum alter, qui dedicabat, postem templi teneret. Demum templa ab Auguribus consecrabantur.

Templum porro unum duobus numinibus consecrare vix licitum erat, licet hoc perpetuum non fuerit; et simul in una aede colebantur *Contubernales*, Graecis Σύνναοι sunt dicti. Omnibus tamen Diis ea dedicare moris fuit, quale templum fuit Romae augustissimum, *Pantheon* dictum, quod a M. Agrippa, Augusti Imperatoris genero, dedicatum, hodieque superest vulgari *Rotundae* nomine nuncupatum, et *Deiparae Martyrum Reginae*, atque *omnibus item Sanctis* dicatum. Hinc si in loco, ubi templum condere vellent, aliquod iam numen esset, id certis caerimoniis inde evocabatur; quod *exaugurare* dicebant.

Fana dicuntur in genere omnes aedês *sacrae*, quia Pontifex, dum ea dedicat, certa verba *fatur;* vel a *Fauno*, quod ea primus condiderit, vel denique verius, ut vult Vossius in *Etymologico*, a graeco ναὸς, quod per metathesin ἄνον fuerit; spiritu, ut saepe fit, in F. abeunte.

Delubrum dicitur *locus, in quo Dei unius vel plurium simulacra sunt dedicata:* vel etiam fons, aut lacus ante templum, in quo ingressuri templum sordes *deluebant.* Sed in genere haec vox pro quavis aede sacra ponitur. *Sacellum* est diminutivum a *sacro*; est enim proprie *locus sacer, muro tantum septus absque tecto*, Graecis ἱερος περιβολος, sed etiam pro *quavis aede sacra*, praesertim *parva*, ponitur.

Luci etiam, *sylvae* Diis *sacrae*, ita dictae a *lucendo*, quia in iis plurima *lumina* in honorem Deorum accendebantur.

§. II. De Adoratione.

Cultus iam *sacer* consistebat fere in *Adoratione* Deorum, et in *supplicationibus*, maxime vero in *sacrificiis:* de quibus singulis ordine est dicendum. *Precantes* stabant capite plerumque velato, ne qua *hostilis facies* ipsis occurreret *(Virg. AEn. III. v. 407. et ibi Serv.)* et mentem a precibus averteret; sacerdos autem de scripto *verba praeibat*, ne quid praepostere diceretur. Inter precandum aras tangebant, vel etiam genua Deorum; quia genua misericordiae quasi

sedem esse putarunt veteres; in gyrum se convertebant, et cum precati fuissent, considebant ne παρέργως rem divinam facere viderentur. Tum etiam manum ori admovebant, unde ipsa *adoratio* est dicta; et ad orientem plerumque solem versi precabantur. Debebant autem Dii vero, et proprio suo nomine invocari, unde, ne imprudentes laberentur, dicere solebant, *sive tu Deus*, *sive tu Dea es*. Vota sua in tabulis perscripta ad genua statuarum cera affigebant, et cum voti essent compotes facti, tabula, vel alia quadam re in templo suspensa id testabantur. Statuae, rite consecratae, a Numine, cui dicatae erant, insideri credebantur; unde ipsas statuas aliquando *Deos* vocabant, et templa a Diis *incoli* dicebant. Eas statuas unguentis in devoti animi signum perfundebant, et stato tempore flumine vivo eas abluebant.

§. III. De Supplicatione.

Supplicatio, pro qua etiam *supplicia* dicit *Sallustius Catil. c. 9.*, *et Festus in ea voce*, erat honor, qui belli ducibus praestabatur, cum a Senatu *Imperatores* appellarentur, et consistebat in eo, ut templa populo aperirentur ad gratias Diis pro victoria relata agendas; quod initio Reipublicae per unum, vel paucos, si plurimum; postea, crescente ambitione, per plures dies factum est. Talis itaque supplicatio cum decerneretur, laetitiae fuit: at etiam tempore gravi supplicationes habebantur; sed praecipue tunc instituebantur *Lecti-*

sternia, quae monitu, et cura Quindecemvirorum sacris faciundis peragebantur, et erant quasi convivia quaedam, quibus Deos excipiebant. His epulis Diis, tanquam vere cenaturis *lecti sternebantur*, qui dicebantur *Pulvinaria*, et rem ipsam *suscipere pulvinaria* dicebant. Deabus vero pro antiqua frugalitatis ratione ponebantur *sellae*, et hinc *sellisternia*, sive *solisternia* earum epulae vocantur apud Tacitum *Annal. XV*.c.44.

§. IV. De Sacrificiorum ritu, et primo de personis, quae iis interveniebant.

Sacrificiorum ritus vel spectabant *personas sacrificantes*, vel *animalia immolanda*, vel *ipsum sacrificium*.

In *personis sacrificantibus* primo requirebatur, ut *caste* Deos adirent, sicut in legibus duodecim Tabularum dicitur: *ad divos caste adeunto.* Secundo, ut ante *lavarent*, et praecipue quidem manus; ad quem usum vasa quaedam in promptu erant iuxta templa, quae, si grandiora essent, *favissae*, si minora, *futilia*, et *futa* dicebantur: licet *favissae* vox significet etiam cellas quasdam cisternis similes, in quibus reponebantur, quae in templis per vetustatem inutilia erant facta. Tertio, ut *vestes puras* haberent, et candidas. Praeterea etiam *coronas* capite gestabant ex arbore, quae Deo, cui sacra faciebant, gratissima esse credebatur, quibus Sacerdotes etiam vittas, et infulas addebant. Aliquando etiam, ut in εὐκταίοις, sive *votivis*

sacris, passo capillo, soluta veste, et nudis pedibus erant, quia eo habitu supplices uti solebant. Quarto. ante ipsum sacrificium vota, et preces instituebantur.

§. V. De animalibus immolandis.

Animalia immolanda dicebantur *Victimae*, vel *Hostiae*, inter quas haec est differentia. Primo, quod *hostia* a quovis immolaretur, *victima* proprie tantum ab eo, qui hostem *vicerat*. Secundo, *hostia* antequam in hostes iretur, *victima* post victoriam immolabatur. Tertio, *victima* plerumque maior, *hostia* minor erat. Sed saepissime hae voces confunduntur. *Victima* a *vincendo*, hostia vel ab *hoste victo*, vel ab hostiendo, hoc est, *feriendo*, est dicta. Hostiae, quae ante solemne sacrificium immolabantur, dicebantur *Praecidaneae;* Graecis προτέλεις θυσίαι : *Succidaneae* vero, quae caedebantur, si prioribus hostiis *litatum* non esset. *Litare* porro nihil aliud est, quam *Numine placato voti compotem fieri*, et hoc certis ex signis deprehendebant. *Pacem Deorum exorare*, vel *exposcere* etiam locutio huic rei propria fuit. Hostiae debebant esse corpore integrae, et decorae; ideoque a Sacerdotibus probabantur, et creta, vel alia nota insigniebantur; unde etiam *egregiae*, *eximiae*, *lectae* vocantur; nec omnes omnibus Diis, sed quae cuique Deo gratae esse credebantur, ei immolari debebant; quemadmodum dicit Cicero de LL. II. *Quaeque cuique Divo decorae, grataeque sunt hostiae, providento.* Observabant etiam, ut

gregales essent, non ferae; et pingues maxime Diis acceptas esse putabant: sed tamen pro cuiusque facultatibus eligebantur. Ornabantur hostiae vittis, sive infulis, et coronis; et praeterea earum cornua deaurabantur.

§. VI. De ipso Sacrificio.

In ipso Sacrificio observabatur primo, *Indictio silentii* solemni formula, *Hoc age*, et *Favete linguis*, Graecis επεχεσθε τας γλωσσας, quod fiebat silentio servando, et temperando a verbis male ominatis, et hoc etiam *Pascito linguam* dicebant. E contrario iubebantur *bona verba dicere*. Secundo: his factis *mola salsa victima* aspergebatur, quae constabat ex farre tosto, et sale, et haec actio proprie *immolatio* dicebatur, unde *immolare* idem significat, quod *sacrificare*. Hoc facto, hostia dicebatur *macta*, quasi *magis aucta*; unde *mactare* quoque pro *caedere* dicitur. Post haec, sacerdos ex *simpuvio* ipse prius leviter vinum degustabat, et inde adstantibus etiam gustandum praebebat; et demum inter cornua hostiae ex patera affundebat; quod *libare* dicebatur. Mox pilos quosdam e fronte hostiae evellebat, qui igni super aram iniecti *libamina prima* dicebantur. Nec tantum vino libabant, sed etiam sanguine, quem arae affundebant, tum aquâ, melle, et lacte Diis praesertim rusticis; oleo quoque, sed in inferis maxime. Tertio: sequebatur *ignis* in ara *accensio*, qui debebat fieri ex lignis a-

ridis, et sectis, et quidem ex ea arbore, quae Deo, cui sacra fiebant, maxime grata esse putabatur; qualis erat *aesculus Iovi*, *myrtus Veneri*, *populus Herculi* etc. *Turis* usus frequentissimus erat in sacris; quod vel adolebant in turibulis, vel iniiciebant focis, et ex eius fumo, et crepitu futura coniiciebant. Deinde hostia ad aras adducebatur a popis, vel victimariis, et quidem fune laxiore, ne invita victima duci videretur, quod mali habebatur ominis. Eadem de caussa ante aras iam stans solvebatur. Pessimum autem omen erat, si hostia aufugisset. His peractis, *victima percutiebatur*, quod minister, sive *cultrarius* non perficiebat, nisi iussus: unde saepe rogabat, *Agone*? cui respondebat praeco, *Hoc age*. Feriebatur autem securi, vel clava, deinde cultris iugulabatur, et statim sanguis pateris exceptus arae inspergebatur. Iugulata victima *Anclabri*, hoc est, *mensae sacrae* imposita excoriabatur, et dissecabatur: et aliquando quidem tota cremabatur; plerumque vero cum Diis dividebatur, quod *prosecare exta* dicebant; *exta* vero *divisa* dicebantur *prosiciae*, et *prosecta*. Sacrificantes autem partem, quae sibi obvenerat, cum amicis comedebant. *Popae* vero partem Deorum in aedibus suis vendebant, unde *popinae* videntur denominatae. Hinc *exta* inspiciebantur ab Aruspicibus, qui cultris ea educebant, et proprio verbo *exta consulere* dicebantur; quod si bona essent exta, *litasse* se aiebant; sin minus succidaneae victimae, ut iam dixi adhibebantur. Partes autem victimae, quae Diis obvenerant, cum particulis ex o-

mnibus hostiae membris decerptis farina, vino, et ture conspergebantur, et in ara cremabantur, quod *adolere* dicebatur: proprio etiam verbo *reddi exta* dicebantur, et *porrici*, quasi *porrigi*, vel *porro iaci* cum arae imponerentur; vel, si Diis marinis sacra fierent, cum in mare proiicerentur. Hinc *inter caesa*, *et porrecta* proverbialiter fieri dicitur aliquid, quod fit tempore incommodo. Peracto sacrificio, lotis iterum manibus, et precibus quibusdam dictis denuo libabant: et denique populus a sacris dimittebatur vocibus solemnibus, *Licet*, vel *Extemplo;* quae exinde idem fere, quod *cito*, sive *continuo* notarunt. Ipsum denique sacrificium sequebantur *Epulae sacrificales*, quae erant vel *publicae*, si *publicum* sacrificium fuisset, et sumptuosissime a Septemviris Epulonibus curabantur, vel *privatae*, si ex privatis hominibus quis sacra fecisset.

§. VII. De sacrificiorum, quae Superis, et Inferis Diis fiebant, discrimine.

Magna autem erat differentia inter ea sacrificia, quae Diis superis, et ea, quae Diis inferis fiebant: nam primo, *Superis* sacrificantes albis; *Inferis* nigris vestibus erant induti. Secundo: *Superis* albae hostiae, quae a *Clitumno* fluvio maxime veniebant, immolabantur: *Inferis* vero nigrae. Tertio: *Superis* cervice sursum reflexa: *Inferis* prona, et terram intuentes hostiae mactabantur. Quarto: *Superorum* victimis ferrum *imponebatur; Inferorum* victimis supponebatur,

hoc est, illorum hostiae a *superiore*, horum ab *inferiore* parte iugulabantur. Quinto: *Superis* sacrificantes abluebantur; *Inferis* qui faciebant, tantum aspergebantur. Sexto: *Superis* in ara sanguis aspergebatur; *Inferis* in scrobe adfundebatur. Septimo: libatio *Superis* fiebat *fundendo*, hoc est *manu supina*; *Inferis invergendo*, ita ut manu in sinistram partem versa patera converteretur. Octavo: preces *Superis* fiebant manibus in coelum sublatis: *Inferis*, manibus demissis, et pedibus terram percutiendo; quia scilicet sub terra eos habitare credebant.

§. VIII. De Vasis sacris, et aliis rebus ad Sacrificium pertinentibus.

Acerra est *arcula turaria*, vel, ut aliis placet, *foculus*, in quo tus accendebatur. Turibulum est vas, quo *tus* adoletur. *Praefericulum*, vas aeneum patens, velut pelvis, quo utebantur in sacrario *Opis Consivae*. *Simpulum*, vel *simpuvium* vas a *sumendo* dictum, ut vult Varro, quod priscis temporibus ligneum erat, vel fictile. *Guttum*, quo vinum *guttatim* fundebant. *Patera* a *patendo* dicta, qua vinum Diis offerebatur, et sanguis victimarum excipiebatur. *Secespita* est culter oblongus, vel ad iugulandam victimam, vel ad exta educenda in sacris usitatus; dictus autem est a *secando*. *Securis*, et *Malleus*, quibus victima percutiebatur. *Aspergillum* factum ex pilis caudae equinae, quo ad lustrationes vice rami utebantur. Praeterea habuerunt *capides, candelabra*, *ollas extares*, *tripodas*, qui

mensae usum praebuerunt, vel ad ornatum tantum sunt habiti, et multa alia. Distinguendum hic porro est inter *Aram*, et *Altare*. *Altare*, ut vult Festus, ab *altus* dictum, erat suggestum a terra exaltatum, in quo victimae adolebantur; *Ara* erat, in qua supplicabatur tantum, aut libabatur. *Altare* Diis superis, *Ara* terrestribus, et inferis statuebatur. Sed haec omnia saepe inter se confunduntur. Erant quoque aliquando arae subitariae, e cespite vivo structae.

CAPUT QUARTUM.

DE TEMPORE.

§. I. De Anno.

Ad Pontificum curam etiam spectavit *Ordinatio anni*, *et temporis*, cuius summa divisio est in *annum*, *menses*, *et dies*.

Forma anni apud Romanos diversis temporibus diversa fuit. Primus enim Romulus instituit annum dierum 304., qui dies in decem menses erant divisi, eorumque primus erat *Martius*, quem deinceps reliqui eodem ordine, quo hodie, sequebantur. Sed cum talis annus neque solis, neque lunae cursui conveniret, Numa eum ad lunarem anni formam redegit, quae est dierum 364. horarum 8., momentorum 48., quibus tamen amore imparis numeri unum diem adiecit, et duos alios menses, *Ianuarium* scilicet, et *Februa-*

rium, quorum illum primum, hunc ultimum anni mensem statuit. Cum vero annus solaris lunarem quotannis undecim diebus, et quarta circiter diei parte superaret, singulis bienniis mensis intercalaris fuit insertus post diem vicesimum tertium Februarii, qui dicebatur *Mercedonius*, et uno biennio viginti duobus, altero viginti tribus constabat. At cum in eo peccasset Numa, quod annum hunc lunarem uno die fecisset iusto longiorem, rursus haec anni forma a cursu Solis recessit: itaque institutum fuit, sive a Servio Tullio Rege, sive a Decemviris, ut vicesimo tertio, vel vicesimo quarto quoque anno *Mercedonius* mensis omitteretur. Sed cum haec *intercalatio* arbitrii Pontificum esset, illi pro libidine sua nunc plures saepe dies, nunc pauciores intercalabant; ita ut tempore Iulii Caesaris initium anni per sexaginta septem dies retrocessisset. Ergo Iulius Caesar, rerum potitus, annum ad cursum solis reformavit, et iussit, ut A. U. 708. sexaginta, et septem illi dies una cum Mercedonio mense adiicerentur; ita ut annus ille qui *annus confusionis* dicitur, dierum esset 445. Porro vero constituit, ut annus in posterum constaret diebus 365 et horis sex, quae horae quibusque quatuor annis unum diem efficientes, post sextum Kalendas Martias, hoc est, die XXV. Februarii insererentur; unde is annus *bissextilis*, quod *sextus* dies ante Kalendas Martias *bis* numeraretur, est dictus: et haec forma anni est, qui hodie *Iulianus*, sive *stili veteris* vulgo dicitur.

§. II. De Mensibus.

Menses eadem fere nomina olim, quae hodie apud nos obtinuerunt, quorum ratio paucis verbis reddenda est. *Ianuarius* mensis, qui annum aperit, a *Iano*, temporis Deo, est dictus. *Februarius* a *februando*, sive *purgando*, quod tum populus *purgaretur*: unde Graecis καθαρσιος hoc est, *expiatorius* appellatur. *Martius* a *Marte*, cui sacer fuit. *Aprilis* ab *aperiendo*, quod tunc terra mater sua viscera recludat. *Maius* in honorem *maiorum*, sive *seniorum*; quemadmodum *Iunius* in honorem *iuniorum* dicitur. *Iulius* mensis, olim ab ordine *Quinctilis*, scilicet a Martio initium faciendo, postea in honorem *Iulii* Caesaris *Iulius* est appellatus; et eadem ratione sequens mensis *Sextilis*, a Iulii Caesaris successore *Augustus* dicitur. Reliqui menses ab ordine, quem post Martium mensem obtinebant, *September*, *October*, *November*, *December* sunt dicti. Postea etiam per adulationem in sequentium Principum honorem menses quidam ab iis sunt denominati, ut *September Tiberius*, *October Livius* in honorem Tiberii, eiusque matris; sed haec nomina, ut usus testatur, post mortem eorum Principum sunt abolita.

Divisi erant *Menses* in tres partes a *Kalendis*, *Nonis*, et *Idibus* dictas. *Kalendae* dicuntur *primus dies cuiusque mensis* a verbo antiquo *Kalo*, hoc est, *voco*, quia Pontifex *Kalando*, sive *vocando* novam lunam po-

pulo nunciabat. *Nonae* mensibus Martio, Maio, Iulio, et Octobri sex dierum, reliquis quatuor dierum erant, et nomen sortitae sunt, quia ad eas ab Idibus retro *novem dies* numerabantur. *Idus* probabiliter ἀπὸ τȣ ἰδεῖν sive a *videndo* sunt dictae, quia tum Luna plena conspicitur, vel iuxta alios, ab *iduando*, quod verbum Etruscorum lingua significavit *dividere*, quia *Idus* mensem fere medium *dividunt*. Kalendae in *Iunonis*, quae inde *Iuno Kalendaris* est dicta, Idus in Jovis tutela erant.

§. III. De Die.

Dies civilis apud Romanos, sicut apud nos hodie, incipiebat a media nocte. *Partes* eius erant *Media nox Mediae noctis inclinatio*, *Gallicinium*, *Conticinium*, *Diluculum*, *Mane*, *ad Meridiem*, *Meridies*, *Meridiei inclinatio*, *Sol occasus*, vel *suprema tempestas*, *Vesper*; *Crepusculum*, *Prima fax*, *Concubium*, *Nox intempesta*, *Ad mediam noctem*. Sed alio modo dies, ut et nox, in quatuor partes, *excubias* scilicet, sive *vigilias* dictas, erat divisa.

§. IV. De diebus festis, et profestis.

Dierum porro alii sunt *Festi*, alii *Profesti*. *Festi dies* sunt, *qui Diis sunt dicati*, iisque inerant *Sacrificia*, de quibus satis diximus: *Epulae* quae sacrificia consequebantur: *Ludi*, qui in honorem Deorum fiebant,

de quibus capite sequenti , et denique *Feriae.Feriae* dicuntur a graeco verbo ἑϛιᾶν, hoc est, *epulum celebrare*, quod in iis epulationes fiebant. Fuerunt hae Feriae vel *publicae*, vel *privatae*. Publicae rursus erant vel *Stativae* , vel *Conceptivae* , vel *Imperativae* . *Stativae* feriae dicebantur , quae statis , fixisque anni temporibus recurrebant , ut *Agonalia* , *Carmentalia* , *Matronalia* etc. *Conceptivae* feriae erant,quae quotannis a Magistratibus , vel a Sacerdotibus in certos , vel incertos dies *concipiebantur*, sive *indicebantur*; quales erant *Feriae Latinae*, de quibus alibi diximus, et *Paganalia*,quae quotannis celebrabantur,dicta a *pagis*, rusticarum tribuum Diis tutelaribus. *Imperativae* feriae erant, quas Consul, Praetor, vel Pontifex Maximus, urgente necessitate, *indicebat*, sive *imperabat*; cuius generis fuerunt *Novendialia*, maxime indici solita, cum lapidibus pluisse nunciatum esset. *Privatae feriae* erant singularum familiarum , vel hominum , quae eodem modo, ac publicae dividebantur. Publicae feriae indicebantur a Rege sacrorum, et a Praetore ; ab illo, ut sacra rite peragerentur; ab hoc , ut a negotiis forensibus vacaretur ; nam nullum opus feriis facere licebat, nisi ex intermissione damnum aliquod provenisset. *Iustitii* meminisse heic loci fas est : ita dictum fuit , quod *ius staret* , seu *sileret*. Indicebatur autem in publico luctu, et Reipublicae calamitatibus. Cessante caussa , *remittebatur*. Iustitii exempla passim penes auctores.

Profesti dies sunt, qui ad administrandam rem pu-

blicam, privatamque hominibus sunt concessi. Hi rursus erant vel *Fasti*, quibus Praetori tria illa verba *Do, Dico, Addico* (nam his, ut diximus, omnem suam iurisdictionem absolvebat) *fari liceat*; vel *Nefasti*, quibus id non licebat, quales erant omnes feriae, quando *res prolatae* esse dicebantur, cui contrarium est, cum *res rediisse dicuntur:* et praeterea vindemiarum, et messis tempore res prolatae erant. Vel denique erant dies *intercisi*, vel *Endocisi*, aliis *Endotercisi*, ut olim dicebant, cum quibusdam horis ius dici posset, quibusdam licitum non esset; qui in fastis ita notantur *F. P.* vel *N. P.* hoc est, *fastus prior*, vel *nefastus prior:*

§. V. De aliis dierum discriminibus.

Rursus alii dies erant *Comitiales*, quibus Comitia haberi poterant; alii dicebantur *Nundinae*, quasi *Novendinae*, quod *nono* quoque die redirent, cum rustici ad mercatum, iudicia, et leges accipiendas, ferendasque in Urbem venirent, et post legem Hortensiam, ad lites quoque curandas: nam antea fuerant nefasti. *Praeliares* dies erant, quibus fas erat res repetere, vel hostes lacessere; iisque opponuntur *Non praeliares*, ut *dies atri*, qui erant *postridie* Kalendas, Nonas, et Idus cuiusque mensis; nam ridicule infaustum aliquid in particula *post* inesse credebant. *Inominales*, sive *mali ominis* dies erant quartus ante Kalendas, Nonas, et Idus cuiusque mensis, et etiam quaedam feriae. Denique dies *Alliensis infaustissimus* habebatur; quod

eo die, qui erat XV. Kalendas Septembres, Romani ad *Alliam* fluvium a Gallis, et ad Cremeram a Veientibus caesi fuerant.

Profestis quoque accensendi sunt dies *comperendini*, *stati*, et *iusti*. *Comperendini* dies erant, quibus vadimonia dicere oporteret. *Stati* vero dicebantur, qui iudicii causa cum hoste interponebantur. *Iusti* denique erant triginta dies, qui reo confesso, vel condemnato ad iudicis sententiae satisfaciendum dabantur.

CAPUT QUINTUM.

DE LUDIS ROMANORUM.

De Ludis publicis.

Ad Sacra etiam pertinebat cura *ludorum publicorum*, qui fiebant vel *Deorum immortalium irae placandae*, vel *benevolentiae conciliandae*, vel *pro salute populi*, vel *ad populi gratiam demerendam.*

Dividi possunt primo quidem a *forma* in *Circenses*, *spectacula gladiatorum*, et *ludos scenicos*; deinde a *tempore* in *Statos*, *Votivos*, et *Extraordinarios.*

§. I. De Ludis Circensibus.

Ludi Circenses primum a Romulo occasione raptus Sabinarum sunt instituti in honorem Dei *Consi*, unde *Consuales* sunt dicti, et in Campo Martio primum

videntur celebrati. *Circenses* autem primum dici coeperunt, cum Tarquinius Priscus *Circum* Romae exstruxisset in *valle Murcia* inter Aventinum, et Palatinum montes, qui postea, distinctionis caussa, cum plures Circi aedificarentur, *Circus maximus* fuit dictus. Eius longitudo fuit stadiorum trium cum dimidio, sive passuum 437, 1[2 : latitudo vero unius stadii, sive passuum centum viginti quinque. Circa eius aream erant *gradus*, sive *sedilia*, quae fori dicebantur; quos initio sibi quisque faciebat, donec a Tarquinio Superbo lignea, et permanentia sedilia, postea ab aliis lateritia, et denique marmorea sunt facta, quae triplici porticuum ordine sustentabantur. Et dicitur quidem Tarquinius Priscus iam loca Patribus, et Equitibus adsignasse; sed tamen libera Republica rursus promiscue spectarunt, donec primum Augustus, mox Claudius, et demum Nero, ac Domitianus varios ordines iterum separarunt; Augustus nempe et Claudius Senatores, Nero et Domitianus etiam Equites.

Capiebat Circus loca, ut qui minimum dicunt, 150000, ut qui plurimum, 485000. Circuitus eius erat mille passuum, sive stadiorum octo. In altera extremitate Circi, quae in hemicyclum desinebat, ingens erat ostium maeniano subiectum; qualia etiam duo erant a lateribus: in altera vero extremitate, quae rectilinea erat, duo erant maeniana ad angulos, et in medio unum, cui rursus ingens ostium erat subiectum: atque in horum aliquo videtur fuisse *cubiculum Principis*, cui Circum ingredienti ab omni-

bus assurgebatur, et plaudebatur; in alio forte locus *Editoris*, quod munus saepissime sustinebat Praetor. Ex utroque latere ostii, quod erat in parte rectilinea, sex erant ostia minora, unde equi emittebantur, quae dicebantur *Carceres*, graece ευσπληγξ vel *βαλβις*, et cancellis erant clausa: haec autem universa Circi extremitas *Oppidum* dicebatur. Ante carceres stabant duo *Hermuli*, sive *sigilla Mercurii*, funem, vel catenulam tenentia; ne equi ante datum signum excurrerent; cuius loco *alba linea* aliquando videtur fuisse ducta, sive sulcus transversus creta repletus, ad quam a *moratoribus* frontes equorum aequabantur, ne ante iustum tempus lineam transilirent; et hinc iam eleganter admodum Horatius I. Epist. XVI. v. 79. *mortem* vocat *ultimam lineam rerum*. *Area* Circi, sive *arena* adversus ferarum eruptionem non tantum claustris erat circumdata, sed etiam *Euripo*, sive *canali*, qui a Nerone quidem sublatus, at postea ab aliis Principibus restitutus fuit. In medio Circi murus erat latericius, duodecim circiter pedes latus, altus quatuor, qui dicebatur *Spina*, cuius ad ambas extremitates columnae; sive pyramides erant tres in formam coni, vel cupressi, circum quas currus flectebant; eaeque dicebantur *Metae*; unde proverbiali locutione a *carceribus ad metas*, pro *ab initio ad finem* dicimus. In media spina ab Augusto Imperatore positus fuit *Obeliscus*, altus pedes centum triginta duos ex AEgypto advectus, qui Soli sacer erat: nec longe inde alius erat pedum octoginta octo in honorem Lunae erectus. Praeterea hic

erant aediculae quaedam, statuae, et arae Deorum, *delphines* et *ova*. Et haec de forma Circi.

Ante ipsos ludos statuae Deorum in *Tensis* suis, sive *Ferculis* celebri *Pompa* per Circum traducebantur. Atque in ea pompa praeterea erant procerum filii pubertati proximi, equis invecti, quorum patrès erant ordinis equestris; ceteri pedibus, qui in pedestri ordine erant militaturi: illi in alas, et centurias; hi in classes, et ordines ditributi. Inde sequebantur curruum, et equorum singularium agitatores: et post eos athletae, tum saltatores, tibicines, citharistae; ministri, qui turibula argentea, et aurea, et sacra publica ferebant; denique Deorum simulacra hominum humeris portata. Et hac pompa peracta, Consules, et Sacerdotes sacra faciebant.

§. II. De variis Circensium generibus.

Ludorum Circensium sex potissimum genera fuerunt: *Cursus* nempe, sive *certamen gymnicum*, *Ludus Troiae*, *Venatio*, *Pugna equestris* et *pedestris*, et denique *Naumachia*. Praecipue tamen *Circensium* appellatio *equorum cursibus* adhaesit.

DE CURSU.

Currebant vel *Curribus*, vel *Equis*; *et Equis* quidem vel *Singularibus*, vel *Desultoriis*, cum in ipso cursu ex uno in alterum transilirent.

Aurigae divisi erant in quatuor *greges*, sive *societates*, quas proprio nomine *factiones* dicebant, colore vestium distinctas. *Factiones* autem vocabantur *Albata*, quae *albis*; *Russata*, quae *rubris* sive *russis*; *Veneta*, quae *venetis*, sive *caeruleis*; et *Prasina* denique, quae *porraceis* (πρασον Graecis est *porrum*) sive *viridibus* vestibus utebantur: sed harum factionum praecipuae erant Prasina, et Veneta. Domitianus *Auratam*, *et Purpuream* factiones adiecit. Hae factiones universum populum in varia studia scindebant, ita ut pro hac, vel illa factione sponsionibus certarent; et aurigis identidem nummos ostenderent, qui victori contingerent, ut eorum spe maiores conatus ederent; imo in atrocissimas seditiones aliquando hae contentiones eruperunt.

Currendi porro ratio haec fuit. Curribus ante carceres stantibus eo ordine, qui sorte obtigerat, ille, qui ludis praesidebat, *mappa*, vel *panno* misso signum cursui dabat. Tum statim, catenula Hermulorum dimissa, in cursum effundebantur a dextra parte Circi circum metas arctissime, sinistram versus; quique primus illud curriculum septies absolvisset, victor erat. Haec autem septem curricula unus *Missus* dicebantur, quales viginti quinque fere quoque Circensium die absolvi solebant, aliquando magna quadam festivitate plures: et, ne in numero curriculorum erraretur, ex septem *delphinibus*, vel *ovis ligneis* quae columnis in *spina* stantibus erant imposita, quoque curriculo unum tollebant, vel, ut vult Graevius, co-

lumnis ea imponebant. Finito *missu*, auriga in *spinam* desiliebat, et, postquam voce praeconis victor pronunciatus esset, praemium accipiebat , quod saepe ingens erat, etiam in pecunia numerata.

Secundum genus fuit *Gymnicum* , sive *Athleticum* , quod eorum erat, qui virium , vel velocitatis gloria certabant , et comprehendit *Cursores*, *Pugiles* et *Luctatores*. Originem habuit a Graecis , quod ex nomine patet ; dicitur enim certamen *Gymnicum* a graeco γυμνος , *nudus* , quia *nudi* certabant , pudenda tantum subligaribus velati. Hinc etiam *Gymnasium* dicitur locus , ubi aliquis quavis ratione *exerceretur*: dicitur quoque *Athleticum* vel a graeco αθλος *certamen* ; vel ab αθλον , quod *certaminis praemium* notat. *Cursus* hominum *certamen* eadem ratione instituebatur, ac id quod equorum erat, et curruum ; ut scilicet ex quaque factione unus , vel plures currerent. Hi aliquando cum aurigis per aliquod spatium simul vecti postea desiliebant, et *Parabatae* dicebantur.

Pugiles dicti sunt a *pugno* , ut Graecis πυκτης a πυξ quia *pugnis* caestibus armatis certabant. *Caestus* autem fuerunt *genus chirothecarum* ex corio , quibus plumbum , vel ferrum erat insutum , ut ictus essent graviores , et loris, firmitatis causa, ad humeros, et brachia alligabantur.

DE LUCTA.

Lucta est, cum alter alterum in terram brachiorum viribus prosternere conatur, quae Graecis πάλη dicitur; unde locus, ubi exercebantur luctatores, dicebatur *Palaestra;* quamvis ea vox saepe pro *ipso exercitio*, saepe pro *quovis gymnasio* ponitur. *Luctatores* oleo, vel ceromate ungebantur, ut membra eorum agiliora essent; et rursus pulvere, vel arena conspergebantur, quo facilius possent prehendi, et ad sudorem comprimendum. Omnes autem *Gymnici* exquisitissima diaeta, et multa exercitatione utebantur. Et etiam hyeme exercebantur in loco tecto, qui *Xystus* dicebatur: *Xystum* vero erat locus apertus, ubi sudo caelo se exercebant. Praeterea inter gymnicos ludos erat *Saltus*, et *Disci iactus*; et quia ita *quinque* exercitii generibus hi ludi constabant, Graecis Πένταθλον, Latinis *Quinquertium* sunt dicti.

DE LUDO TROIAE.

Tertio: in Circo etiam *Ludus Troiae* fiebat a pueris nobilibus maioribus, et minoribus turmatim in equis discurrentibus, et speciem ludicri certaminis exhibentibus.

DE VENATIONE.

Quartum spectaculorum Circensium genus erat *venatio;* quae erat *pugna ferarum inter se*, vel *cum ho-*

minibus, vel etiam *ostentatio tantum et traductio ferarum* per *Circum*, vel denique *lusus ferarum mansuefactarum, aliarumque*, ut leonis, et leporis: ad quam exhibendam Circus aliquando in modum sylvae arboribus replebatur. Prima venatio fuit *L. Metelli*, qui A. U. 503. elephantos centum quadraginta duos de Poenis captos in Circum induxit. Postea hae venationes saepissime sunt repetitae, feris omnis generis incredibili multitudine, et immani sumptu ex dissitis regionibus Romam advectis, quae, donec ludorum tempus appeteret, in *Vivario* servabantur, et saginabantur. Hae ferae aliquando ab ipso populo iaculis interficiebantur; aliquando inter se pugnabant, vel cum *Bestiariis*, qui erant vel ad hanc poenam damnati, vel sponte pugnabant, sive ferocia, sive auctoramento inducti; qui tamen infames vulgo habebantur.

DE PUGNA EQUESTRI, ET PEDESTRI.

Quinto: pugna *equestris*, et *pedestris* ad imaginem veri belli fiebat, castris etiam quandoque in Circo positis, ita, ut multi saepe occiderentur: et ad hunc modum Claudius Imperator in campo Martio expugnationem, direptionemque oppidi edidit.

DE NAUMACHIA.

Sexto: *Naumachia*, sive *praelii navalis assimilatio* primis temporibus etiam in Circo edita fuit, aqua

per subterraneos meatus in eum inducta, tum ad delectationem, tum ad exercitationem.

Ludi scenici, et *Gladiatores* etiam quandoque in Circo sunt dati; sed nos de illis seorsim dicemus.

§. III. De Gladiatoribus.

Alterum ludorum genus fuit *spectaculum Gladiatorum*, quod, licet crudelissimum, fuit tamen olim celeberrimum, et populo gratissimum. Unde lege Tullia Ciceronis vetitum fuit, ne quis biennio, quo peteret, Gladiatores daret. Hoc propria voce dicebatur *Munus*, quia *munus*, sive *officium* se mortuis praestare putabant: hinc *Munerarius*, et *Munerator* est dictus, qui hos ludos *edebat*, qui etiam *Editor*, et *Dominus*, et hic per dies, quibus Gladiatores dabantur, licet privatus esset, insignibus tamen magistratuum utebatur. Exemplum rei ab Etruscis, origo a funeribus fuit, quia olim, captivis ad sepulcrum mactatis, caesorum manes placari credebant. Hoc ergo praetextu Romae primum publice Gladiatores sunt dati a *Brutis* fratribus A. U. 490. in funere patris sui, et prisca quidem Republica nonnisi in funeribus illustrium virorum; sed mox in privatorum quoque et denique in mulierum funeribus sunt dati: processu vero temporis voluptatis tantum, et Populi gratiam captandi caussa Gladiatores dari coeperunt. Dabantur a Magistratibus, ut primo ab AEdilibus, ad quos proprie ludorum cura spectabat; tum a Praetoribus, et

ex instituto Claudii a Quaestoribus et a Consulibus; aliquando etiam a Sacerdotibus, ut videtur, sed rarius dati sunt.

In Provinciis etiam a Regibus, et Praesidibus earum, et in coloniis, ac municipiis ab eorum magistratibus sunt dati: et denique etiam a privatis, et quidem vilissimis. Dies, quibus praecipue dabantur, erant Saturnalia, et Quinquatrus, Minervae festum; iisque diebus in honorem Principis, vel ab ipso Principe, vel a Senatu aliquando plures dies sunt additi.

Habebantnr, et alebantur Gladiatores Romae in *ludis*, qui plures in Urbe fuerunt; quique suos habebant *Procuratores*, vel *Curatores;* quod munus etiam inter honores fuit. Alebantur autem cibo multo, et valido: unde *gladiatoriam saginam* dicit Tacitus Hist. L. II. c. 88. Praeerant illis *Lanistae*, a *laniando*, ut videtur, dicti, qui Gladiatores emebant, aut pueros expositițios huic rei tollebant; tota autem manus, quae sub uno Lanista erat, dicebatur *Familia.* Hi Lanistae, cum Gladiatores erudirent, dicebantur *commentari*, et *dictata dare*, et ipsi etiam *magistri* vocabantur; quia revera scripto ea committebant: tirones autem ita instituebant, ut *rudibus* cum Lanista *batuerent;* unde ipse ludus *Batualia* est dictus, et inde hodierna vox gallica *Bataille* descendere videtur; erat autem *rudis* gladius e ligno, qui Lanistis e ferula arbore, tironibus e graviore ligno fuisse videtur.

§. IV. De Amphitheatro.

Locus pugnae aliquando fuit ad *rogum*, cum in defunctorum honorem munus daretur; saepe in foro, quod tum signis, et tabulis ornatum erat: ordinarie vero in *Amphitheatris*. Primum quidem *Amphitheatra* lignea, et temporaria fuerunt; sed hortatu Imperatoris Augusti *Statilius Taurus* primum e lapide struxit. Maximum autem fuit, quod, Vespasiano Imperatore coeptum, a filio eius Tito perfectum est, et hodie *Coliseum* dicitur, corrupte pro *Colosseum*, a Neronis *Colosso*, qui iuxta hunc locum fuit.

Dicebatur etiam *cavea* a forma *concava;* et *arena*, quia locum pugnae arena sternebant, quo certantes firmius *starent*, aut *scobe*, quae cruorem imbiberet; unde etiam *arena* pro ipso *spectaculo* dicitur, et qui in ea pugnabant, *arenarii*. Capiebat arena amphitheatri Titi locorum octoginta et septem millia, et forma eius erat, ut vulgo dicitur, ovata. In medio arenae videtur ara fuisse Iovis Latialis; infra spectantes vero erant ostiola quaedam ad emittendas feras: nam hic venatio etiam quandoque instituebatur. Proiectura muri, qui proxime arenam cingebat, dicebatur *Podium;* ex quo primi Senatorum, et Magistratus in sellis suis curulibus spectabant, ubi etiam erat *Suggestus*, sive *Cubiculum Principis*, *Tribunal Editoris*, et *sedes Vestalium;* qui locus contra insultum ferarum cancellis, et lignis quibusdam versatilibus erat munitus.

Sedilia, sive *gradus* Senatorum, et Equitum pulvillis erant instrati, reliqui vero nudo lapidi insidebant. *Praecinctiones* erant gradus maiores, qui reliquos quasi cingebant; *aditus* vero, quibus ad sedilia ibatur, dicebantur *Vomitoria*, quia populum, qui frequentissimus eo convenire solebat, quasi *evomebant*. Ab his profectae *Viae* gradus Caveae secabant, quae dicebantur *Scalaria*; spatia autem inter duo *scalaria* a forma dicebantur *Cunei*, qui certi certis erant adsignati: unde *excuneare* aliquem dicitur apud Apuleium *Florid. III. initio propius*, pro *ordine suo removere*. Superior Amphitheatri pars constabat porticibus, loco plano, unde pullati, et feminae spectabant. Infimi gradus, qui Arenae proximi erant, Senatoribus, et Legatis exterarum gentium erant adsignati, et dicebantur *Orchestra*: proximi *quatuordecim* gradus Equitibus, et Tribunis militum ex lege Roscia erant tributi: reliqua loca populo patebant, et *Popularia* dicebantur. Ad haec loca cuique *designanda* constituti erant *Designatores*, qui etiam *Locarii* dicebantur, quorum proprium verbum, quum aliquem indignum loco pellerent, erat *excitare*, vel *suscitare*. Erant etiam in Amphitheatris occulti *tubuli*, ex quibus spectantes croco diluto, aut aliis fragrantibus liquoribus conspergebantur. AEstu solis urgente, totum quantum erat Amphitheatrum velis obducebant, ad quem finem in summa muri circumferentia foramina erant, quibus mali immittebantur: nimio autem vento haec vela prohibente, utebantur *causiis*, sive *pileis*, et *umbellis*.

Iuxta Amphitheatrum erat *Spoliarium*, sive locus, in quem mortui, vel *lethaliter saucii unco trahebantur.*

§. V. De ipsis Gladiatoribus.

Gladiatores olim fuerunt e servis, iisque vel ad *ludum*, vel ad *gladium* damnatis: quae duo ita differunt, quod ad *gladium damnati* intra annum consumi deberent: in *ludum* vero *damnati* post certum tempus poterant liberari. Fuerunt etiam sumpti ex captivis, aut ab Imperatore datis, aut a Lanista emptis. Postea vero etiam liberi homines aut pretio, aut libidine pugnandi inducti, in arena depugnarunt; et denique etiam viri nobiles, in gratiam Principum, eo indignitatis venerunt. Liberi homines, qui se ipsos in arenam vendebant, dicebantur proprie *auctorati*, et eorum merces *auctoramentum* sive *gladiatorium*. Hi auctorati iusiurandum praestabant, se omnia facturos, quae legitimos Gladiatores deceret.

Distincti fuerunt Gladiatores tum *armis*, tum *ratione pugnandi:* nos singula eorum genera levi calamo persequemur. Quidam dicti sunt *Secutores*, quorum arma fuerunt galea, clypeus, et gladius, vel massa plumbea; cum his plerumque committebantur *Retiarii* qui *iaculo*, retis specie, adversarios impedire conabantur, et *fuscina*, sive *tridente* interficere: hos, cum frustra rete misissent, inter illud colligendum per arenam fugientes *secutores insequebantur*, unde illis nomen. *Threces parmam* sive *peltam* habuerunt, et *sicam* sive *har-*

pen, qui gladius est incurvus, cum quibus fere compositi fuerunt *Mirmillones*, qui *piscis* effigiem in galea habebant; unde Retiario cum Mirmillone pugnante (nam et hi saepe committebantur) canebatur: *Non te peto, piscem peto; quid me fugis, Galle? Samnites*, qui postea *Hoplomachi*, scuta habebant argento caelata, *balteum*, sive *spongiam* pectoris tegmen, ocreas in crure sinistro, galeam denique cum cristis, sive pinnis. *Essedarii* ex *essedo*, Gallorum, et Britannorum more pugnabant: *Andabatae* vero ex equis, et quidem clausis oculis. *Dimachaeri* duobus gladiis; *Laquearii laqueo* ad adversarios impediendos utebantur. Et haec fere diversa gladiatorum genera fuerunt. Sed tamen etiam aliis cognominibus fuerunt distincti: dicti enim sunt quidam *Suppositicii*, qui aliis victis, vel fessis *supponebantur*; quidam *Meridiani*, qui inermes fere, et indocti pugnabant; *alii Fiscales*, sive *Caesariani*, et *Aulici*: ex quibus fuerunt *Postulaticii*, qui a populo nominatim *postulabantur*, quod eximii arte, virtute, et ornatu essent. *Catervarii* denique dicti, qui confuse, et *catervatim* pugnabant. *Arma* gladiatorum *Ornamenta* dicebantur.

Ante ipsum muneris diem Editor per libellum publice affixum illud edicebat; quod etiam *pronunciare, ostendere, proponere munus* dicebant. In eo libello numerum, et nomina celebriorum Gladiatorum, et totius muneris apparatum edebant; eumque etiam in provincias mittebant: quin etiam in tabella omnia illa depingebant.

§. VI. De ratione pugnandi.

Ipso *muneris* die, cum *pompa* traducta esset, paria inter se *componebant*, vel *comparabant*, mox gladii explorabantur, an satis acuti essent, arbitrio Editoris. His factis *praeludebant* rudibus ferientes, et arma, hastasque mira quadam arte iacientes, quod proprio verbo *ventilare* dicebant; unde haec vox translate *doctrinam aliquam per examen discutere* significat apud Boethium *de Cons. Phil.* III. *metr. XI.* Deinde signo tuba dato, abiectis *lusoriis* armis, ad *decretoria* transibant; quod etiam *versis gladiis pugnare* dicebatur. Tum magna cura *se componebant, et in statu stabant*, unde illae locutiones apud Ciceronem ortae, *moveri*, *deiici*, vel *deturbari de statu mentis, aut animi*: *depelli gradu* etc. Denique se *petebant*, et *repetebant*, quae propria invadendi verba erant, sicuti vitandi, *exire*, vel *excedere*. Praecipua autem iis cura erat, ut *latus tegerent*. Contra, *latus apertum dare*, vel *nudum*, est se periculo *obiicere*. Gladiatore aliquo vulnerato, populus acclamabat: *Hoc habet*. At ille *arma submittebat* aut *digitum tollebat* (*V. Chil. Erasmi*) quod victi signum erat; sed tamen salus eius ab arbitrio Populi, vel aliquando Editoris pendebat: imo, Imperatoris solo adventu, laeso missio concedebatur. *Missio* autem distinguenda est a *Rude*: *Missio* enim victo, *Rudis* victori tribuebatur; huius perpetuus, illius in eum tantum diem erat effectus; aliquando

vero sine missione pugnatum fuit; quod Augustus fieri vetuit. Itaque si populus Gladiatorem servari vellet, *pollicem premebat ; si* occidi, *pollicem vertebat ;* et ut *ferrum reciperet*, iubebat; ad quod ultro iugulum praebere solebant. Aliquando etiam ictus repetebant, et manum in vulnus mittebant, ne quis morte simulata evaderet. *Praemia* victoribus data fuerunt *Palma, Pecunia,* et denique *Rudis. Rudis* arbitrio populi dabatur ab Editore, vel Lanista Gladiatori veterano, vel etiam novicio in strenuo aliquo facinore : effectus eius erat, ut auctorati quidem libertatem reciperent, servi vero vacationem tantum a pugna : hi enim, ut liberi fierent, *pileo* etiam donari debebant. *Rude donati* dicebantur *Rudiarii*, et arma sua ad Herculis consecrabant, qui peculiaris Gladiatorum Deus erat. Hi tamen postea aliquando iterum pugnabant ingenti auctoramento inducti : cum vero, vel propter aetatem, vel propter debilitatem ludo abirent, *delusisse* dicebantur.

Factionibus, studiis, et sponsionibus in arena eodem modo certabatur, ac in Circo.

§. VII. De ludis Scenicis.

Tertium ludorum genus fuerunt *ludi Scenici*, qui celebrabantur in *Theatris*, quorum forma fere erat semicircularis, sed lateribus paullo productioribus. Et antiquis quidem temporibus stantes spectarunt; imo A.U. 599. occasione theatri tunc primum structi

senatusconsulto cautum est, *ne quis in Urbe, propiusve passus mille subsellia posuisse, sedensve ludos spectare vellet.* Postea temporaria theatra per occasionem exstrui coeperunt, quale fuit illud magnificentissimum *M. AEmilii Scauri*, dum ludos AEdilis faceret, quod capiebat octoginta millia hominum. Primus autem Pompeius in consulatu suo secundo theatrum ex lapide quadrato exstruxit, quod capiebat quadraginta millia locorum; ne vero notam censoriam incurreret, superposuit ei aedem Veneris, cui, inquit in edicto quo Populum ad eius dedicationem convocabat, *subiecimus gradus spectaculorum.* Postea plura theatra Romae fuerunt, et praecipua quidem *Marcelli* ex marmore, et *Balbi.*

De *sedilibus theatri*, et eorum forma, eadem fere sunt dicenda, quae de Amphitheatro; ut etiam de velis, quibus tegebatur, et de odoribus in eo sparsis. Theatra, cum comoedia quidem ageretur, sacra erant Apollini; cum vero tragoedia, Baccho, et hoc, quia tragoedia apud Graecos in honorem Bacchi fuit peracta, cuius ara ad alterum theatri cornu stabat; ad alterum vero illius Dei, in cuius honorem ludi agebantur.

Theatri partes erant *Scena*, *Proscenium*, *Postscenium*, *Pulpitum*, *et Orchestra. Scena* erat locus, unde primum actores prodibant, et porrigebatur ab uno theatri cornu ad alterum, eratque triplex: *Tragica*, quae in regium morem signis, et columnis erat ornata; *Comica*, et *Satyrica*, quae arbores, speluncas, montes, etc. praeferebat. Erat etiam scena vel *Ver-*

satilis, cum subito tota scena machinis quibusdam vertebatur; vel *Ductilis*, cum, tractis tabulatis, facies scenae interior nudabatur, vel *aulaea* subducebantur: unde *aulaea* pro ipsis ludis ponuntur. Scena enim, ut hodie apud nos picturis est ornata, sic olim aulaeis erat tecta, quae *Siparia* dicebantur. Sed etiam anterior scenae facies aulaeo tecta erat; quod, aperta scena, humi iacebat; peracta fabula, tollebatur. *Proscenium* erat locus scena depressior, in quo agebant et loquebantur maxime histriones. *Postscenium* erat locus in quo peragebantur ea, quae apte, vel decore in scena agi non poterant. *Pulpitum* fuit locus in proscenio elevatior, in quo recitantes stabant; et aliquando pro *ipsis ludis scenicis* ponitur. *Orchestra* denique, quasi *Saltatorium* dicas (a graeco ορχεισθαι, saltare) erat locus ultimus, in quo saltabatur, et iuxta quem sedebant Senatores.

Origo totius rei ab Etruscis fuit; eaque circa A. U. 389. primum Romae usurpari coepit; unde etiam actores *Histriones* sunt dicti ab Etrusca voce *Hister*, quae *ludium* notat.

Ludorum scenicorum genera apud Romanos fuerunt *Comoedia*, *Tragoedia*, *Satyra*, et *Mimus*.

Comoedia, κωμωδια, a κωμη *vicus vel pagus*, et ωδη *cantus*, est *poëma dramaticum*; sive *negotiosum*, *exitu laetum*, *stilo populari conscriptum*. Distincta fuit Comoedia apud Graecos, quorum fuit inventum, in *Veterem*, *Mediam*, ac *Novam*; apud Romanos vero a personis in scenam productis, in *fabulas Praetextatas*, qui-

bus scilicet inducebantur personae *praetextam* vestem gerentes, sive Magistratus, et Sacerdotes; *Togatas*, quibus privati; et denique in *Tabernarias*, quae vilissimorum hominum, qui in *tabernis* fere degere solent, actiones imitabantur: sed tamen in genere omnes fabulae romana lingua conscriptae *Togatae* sunt dictae, ut a *palliatis*, hoc est, *graecis* distinguerentur. Diversi ab his generis fuerunt *Atellanae* ab *Atella* municipio dictae, quae agebantur a scurris urbanis, inter et post actus fabularum ridicularia fundentibus; unde etiam vocantur εισόδια et ἐξόδια et εμβολα. Atellani ludi etiam *Osci* dicuntur, quorum urbs *Atella* fuit.

Tragoedia est *imitatio per actiones illustris fortunae, exitu infelici*, *oratione gravi*, *et metrica*. Dicta est a graeca voce τράγος, quae *hircum*, et ᾠδή, quae *cantum* notat; quia scilicet olim apud Graecos *hircus* actorum praemium erat. Tragoedi *palla*, sive *syrmate* erant induti; unde *Syrma* pro *ipsa tragoedia*, sive *rebus tragicis* ponitur, et hinc etiam pro *verbis magnificis*, et *ampullatis*: *personis* etiam, sive *larvis* utebantur; sed ante larvas inventas *faecibus* ora perungebant. *Cothurnos* denique, sive *calceos altiores* gestabant, quo statura prcceriores, et augustiores esse viderentur. Comoedi vero gestabant *soccos*; unde hae voces saepe pro ipsis fabulis ponuntur. Peracta autem fabula, si quidem *steterat*, hoc est, *placuerat*, populus clare *plaudebat*: sin minus, sibilis, et supplosione pedum explodebatur, et tum *cadere* dicebatur.

Satyra poëma est *argutum*, et *mordax*; dicta iuxta

quosdam a *Satyris* protervis : sed verius *Satira*, vel *Satura* scribitur, et a *lance satura*, sive *variis rebus referta* denominatur; est enim *omnigeni argumenti poësis*, at maxime *mordacis*; quales Horatii, Lucilii, aliorumque Satirae fuerunt: haec a Romanis potissimum exculta fuit, licet a Graecis originem habuerit.

Mimus est *poëma, quod sermones, et facta cuiusque imitatur cum lascivia*, et denominatur a graeco verbo μιμεῖσθαι, hoc est *imitari*: ipsi quoque actores *Mimi* dicuntur, et erant vulgo impudentissimi.

Hinc porro *Pantomimi* sunt dicti homines, qui saltando, et gesticulando *omnia* miris modis effingere noverant. Hos primus invenisse dicitur Maecenas, vel, ut alii tradunt, ipse Augustus: erant autem *nudis pedibus*, unde *Planipedes* aliquando sunt dicti.

§. VIII. De aliis Ludorum generibus.

A tempore etiam *Ludi dividuntur* in *Statos*, *Votivos*, et *Extraordinarios*.

Ludi Stati fuerunt, *qui certo tempore in honorem alicuius Dei fiebant* quales erant, verbi gratia, *Megalenses*, sive *Megalesia*, acti in honorem *Magnae Deorum Matris*: celebrabantur autem potissimum ludis scenicis pridie Non. Apriles, et deinceps. *Cereales*, quibus matronae luctum *Cereris* Proserpinam a Plutone raptam quaerentis repraesentabant, fiebant pridie Idus Apriles per octo dies certaminibus equestribus habitis. *Capitolini*, qui fiebant *Iovi Capitolino* pro servato a Gallis *Capitolio*; hi distinguendi sunt ab *agone Ca-*

pitolino, quem Domitianus Imperator instituit, ut singulis lustris celebraretur, quo praecipue certabant poëtae. *Ludi Romani*, sive *Magni* celebrati a pridie Nonas ad pridie Idus Septembris in honorem *Magnorum Deorum*, id est *Larium* urbis Romae, Iovis nempe, Iunonis, et Minervae pro salute Populi: et hi aliquando male cum *Megalesiis* confunduntur. *Ludi Compitalitii* in honorem Deae Maniae, et Larium celebrati in *compitis*, et maxime quidem a servis, unde eos aliquando vetitos fuisse videmus, ne occasio ipsis conspirandi daretur. Curabantur autem a Magistris vicorum. Denique *centesimo*, et *decimo* quoque anno agebantur *Ludi Saeculares* pro incolumitate Imperii, ex commentariis Quindecim Virorum, quibus eorum cura incumbebat: iis instantibus, praeco populum ad *ludos* convocabat, *quos nunquam quisquam spectasset*, *nec spectaturus esset*. Acti autem fuerunt praecipue in honorem Apollinis, et Dianae per tres dies, et noctes continuas, ludis per omnia theatra celebratis, et sacrificiis ad omnia templa peractis. Tertio demum die in Apollinis Palatini templo viginti septem pueri nobiles, et totidem virgines, omnes patrimi, et matrimi, carmen saeculare canebant.

Ludi votivi erant vel publici, vel privati. Publici a magistratu Maiore senatusconsulto vovebantur. Interdum tamen in ipso pugnae discrimine Imperatores ludos vovebant, quos deinde Senatus, bello confecto, comprobabat. Privati vero e re nata, et pro cuiusque arbitrio vovebantur.

SECTIO QUINTA

DE MILITIA ROMANA.

In explicanda *Militia Romana* cum Lipsio haec quinque considerabimus: *Delectum* nempe, *Ordines*, *Arma*, *Aciem*, et *Disciplinam*.

CAPUT PRIMUM.

DE DELECTU.

§. I. De iis, qui legebantur.

Designatis anni sui Consulibus, creabantur viginti quatuor Tribuni militum in quatuor Legiones, quatuordecim nempe ex equitibus, qui quina stipendia fecissent, decem ex peditibus, qui dena. Et equites quidem dena stipendia conficere debebant, quia intererat Reipublicae, ut cives primarii citius ad honores pervenirent; pedites vero vicena, idque ab anno aetatis decimo septimo usque ad quadragesimum sextum: qui vero, sive casu quodam, sive morbo impeditus stipendia sua non confecerat, usque ad quinquagesimum annum poterat cogi, qui annus, sive facta, sive infecta stipendia essent, plene a militia liberabat; nec quisquam magistratum ullum urbanum capere poterat, nisi qui decem stipendia fecisset. Primis tem-

poribus ex infima civium classe nulli milites legebantur, nisi summa necessitate urgente; sed tenuiores, et libertini ad militiam navalem servabantur. Postea vero, et iam aetate *Polybii*, etiam ex illis, qui quatuor millia aeris habebant, legi coeperunt; et demum post *Marium* libertini quoque, et capite censi milites facti sunt. At servi nunquam militarunt; nisi in summa Reipublicae inopia, ut post praelium *Cannense.*

§. II. De Delectus ratione.

Delectum igitur *habituri* Consules (καταλογον ποιησομενοι της ςρατιας) voce praeconis, edicto proposito, et vexillo ex arce sublato, omnes cives militaris aetatis in Capitolium, vel in campum Martium convocabant. Tum Tribuni militum eo ordine, quo creati erant, ita se, pro quatuor legionibus scribi solitis, in quatuor partes dividebant, ut in prima, et tertia parte essent quatuor iuniores, duo seniores; in secunda, et quarta tres iuniores, totidem seniores. Mox seorsim sedentes Tribuni, ordine sortis, ut aemulatio et querela tolleretur, tribus evocabant, quatuor iuvenes aetate, et habitudine propemodum pares eligebant, et cuique legioni unum ex illis tribuebant, atque ita porro, donec numerum legionum implessent; quod fiebat eo consilio, ut vires ita aequaliter per omnes legiones distribuerentur. Observabant etiam, ut primi legerentur milites boni nominis, ut *Valerius, Salvius, Statorius.* In subito tumultu quandoque

raptim milites scripti sunt,qui *subitarii*, vel *tumultuarii*, ut videtur, sunt dicti. *Refractarii*, sive qui nomen militiae dare recusarent, verberibus, et bonorum ablatione ad militiam coacti sunt, imo a severioribus in servitutem venditi, aut infamia notati. At iustae causae detrectandae militiae erant, primo *vacatio*, quam quis habebat vel ab aetate; vel ab honore, ut Magistratus, et Sacerdotes; vel a beneficio, a Senatu scilicet, aut populo concesso. Secundo, *Emerita stipendia;* tertio, *morbus*, vel *vitium;* ut exempli gratia, si quis surdus esset, quippe qui classicum exaudire non posset. Sed haec tamen in *tumultu* aliquando neglecta sunt.Sub Principibus vero haec delectus ratio concidit,et plurimum libidini,ac rapacitati delectus habentium datum est.Equitum vero delectus facilior erat; quia illi iam in tabulis Censorum erant perscripti, e quibus cuique legioni trecentos fere attribuebant. Peracto delectu, ex singulis legionibus miles unus eligebatur, qui reliquis verba *sacramenti militaris* praeiret, de cuius religione videri potest Dionysius Halic. XI. c. 43. et Gellius, in cuius verba deinde reliqui iurabant: iurabant autem, *se pro viribus Imperatori obtemperaturos*, *ducem secuturos*, *signa non deserturos*, etc. Et anno praelii Cannensis primum iureiurando adactos milites legimus; cum antea sacramento tantum rogarentur.

§. III. De Sociis, aliisque militum generibus.

Socii conscribebantur a romanis ducibus ex civitatibus Italicis, quibus Consules diem, et locum, in quem convenire deberent, edicebant. Hi suo sumptu militabant, nihil a Romanis accipientes, praeter frumentum, unde etiam proprium sibi Quaestorem habebant. Ab his distinguendi sunt milites *auxiliares*, qui erant ex gentibus exteris. *Evocati* vero (ἀνάκλητοι) erant milites veterani, qui, expletis suis stipendiis, in gratiam Ducum sponte militiam resumebant, et valde honorati erant, atque ab operibus militaribus immunes, imo *vitem* etiam gestabant, et pro Centurionibus, quorum insigne erat *vitis*, erant.

CAPUT SECUNDUM.

DE ORDINIBUS.

§. I. De Ordinibus militum Romanorum.

Ordines sunt vel *Militum*, vel *Ducum*. *Milites distinguuntur* vel per *genera*, vel per *partes*. *Genera* peditum fuerunt quatuor. Primi, sive infimi ordinis erant *Velites*, qui fuerunt ex pauperioribus, et iunioribus, quia haec militia parum honorata, et parum etiam tuta erat. His honore, et aetate proximi dicebantur *Hastati*; quos sequebantur *Principes*, qui aeta-

te erant florentissimi ; itaque dicti sunt, quod olim a *principio* pugnabant: hos denique excipiebant *Triarii*, qui *Pilani* etiam dicebantur, quod *pilis* uterentur; reliqui vero *Antepilani* aetate maximi, et usu exercitatissimi, qui tertio ordine in subsidiis deponebantur ; horum in legione nunquam plures erant, quam sexcenti, reliquorum vero par inter se erat numerus. Singula haec *genera* dividebant in decem *partes*, quae *Manipuli* dicebantur, quia olim tenuibus Reipublicae initiis *manipulus foeni* pro signo ipsis praeferebatur. Quisque manipulus Hastatorum quidem, et Principum, ex duabus *Centuriis*, sive *Ordinibus* sexaginta militum constabat. Triariorum vero manipulus sexaginta tantum militum erat. Ex tribus manipulis cuiusque generis, addito nempe manipulo Triariorum, componebatur *cohors*; quae ita erat virorum quadringentorum, et viginti. Ex decem tandem cohortibus constabat *legio*, quae libera Republica fuit quater mille et ducentorum virorum. His semper fere adiecti fuerunt trecenti Equites, qui *Ala* dicebantur : eaque divisa erat in decem *Turmas*; quaeque vero Turma rursus in tres Decurias.

Sociorum Peditum numerus Romanos fere aequabat, aut aliquando superabat; Equitum duplo maior erat. Hi omnes erant divisi in duo *Cornua*, vel potius *Alas* ad ambas extremitates exercitus dispositas; unde etiam nomen habent. Ex eorum equitibus tertia pars, sive ducenti eligebantur ad proprium usum Consulum, qui dicebantur *Extraordinarii*; et ex his rur-

sus sumebatur una turma quadraginta *Adlectorum*, qui Consulibus quasi satellites essent : reliqui quadringenti in decem turmas erant divisi. Peditum quinta pars, sive octingenti et quadraginta, in Extraordinarios legebatur, in duas cohortes militum trecentorum triginta sex, et dimidiam cohortem *Adlectorum* centum sexaginta octo distincta: reliqui in decem cohortes militum trecentorum triginta sex erant divisi. Duae porro legiones cum suis sociis, et equitatu dicebatur *Exercitus Consularis;* qui ita erat in universum militum octodecies mille, et sexcentorum.

Schema Exercitus Consularis.

Pedites Romani	1200. Velit.		divisi
	1200. Hast.		in denos Man.
	1200. Princ.		s. vicenas
	600. Triar.		Centur.

Capita — 4200. in Leg. I. s. Cohort. X.

Equit. Ala — 300. in Turm. X. s. Dec. XXX.

Cornua Sociorum	Equit.	40. Adlect. Turm. I.
		160. Extraord. T. IIII.
		400. Alar. Turm. X.
	Pedit.	168. Adlect. Cohor. Dimid.
		672. Cohor. II.
		3360. Alar. Cohor. X.

Capita—9300. in una LEG. cum Equit. et Sociis. Quae summa duplicata efficit duodeviginti capitum millia cum sexcentis. Itaque Exercitus Consularis constabat ex 9000. Roman. et 9600. Sociis.

§. II. De Ordinibus Ducum.

Duces in exercitu sunt vel *proprii*, qui uni alicui parti exercitus praesunt ; vel *Communes*, qui universo.

Duces proprii primo fuerunt *Centuriones* sive *ordinum Ductores*, λοχαγοι, vel ταξιαρχαι. Hi iussu Consulum eligebantur a Tribunis ex quoque genere militum, exceptis Velitibus, et quidem virtutis maxime ratione habita: gerebant autem hi baculum *e vite*, insigne muneris sui, qua immorigeros castigarent, unde *vitis* pro ipso centurionatu ponitur, et *vite donari* est *designari* ad *centurionatum*. Centuriones ipsi sibi legebant

duos Ουραγους, sive *Optiones*, qui etiam *Succenturiones* sunt dicti, et duos Signiferos vigore animi, et corporis praestantes. Promovebantur autem milites ita, ut in eadem cohorte ad aliud genus militiae ascenderent, ut a *decimo hastato, (* ita vocabant *Centurionem decimi manipuli hastatorum) ad decimum principem*, et inde ad *decimum pilum:* inde iam numero procedebant, et fiebant *Noni, Octavi, etc.* donec ad *Primum Pilum*, sive ad *Primum ordinem Triariorum* pervenirent, quod tarde demum debuisse fieri quivis videt. Summa autem dignitas erat primi huius Centurionis, qui etiam *Primopilus* dicebatur; quippe qui quasi caput omnium Centurionum erat, cum Tribunis in consilio Imperatori aderat, *aquilam* praecipue tuebatur, et iussa Imperatoris accipiebat: opima quoque praemia capiebat, et pro equite erat.

Toti legioni praeerant *Tribuni*, qui a Romulo primum tres duntaxat sunt creati, auctis vero legionibus, in unaquaque legione sex Tribuni fuerunt. Hi initio creati sunt a Regibus, et postea a Consulibus, donec A. U. 393. a Populo sex Tribuni creari coeperunt, sicut A. U. 444. sexdecim. At post bellum *Persicum*, cum *Perseo* Macedonum Rege gestum, aequali numero a Consulibus creabantur: illi *Comitiati*, hi *Rutuli*, et postea *Rufuli* sunt dicti. Sub Imperatoribus etiam Tribuni militum *Semestres* creari coeperunt, quo ita pluribus gratificari possent: et tum etiam Tribunorum quidam sunt dicti *Laticlavii*, quidam *Angusticlavii*. Tribunorum praeterea insigne erat *pugio*, sive parazonium.

Tribunorum autem *munus* erat ius dicere; signum excubiis ab Imperatore acceptum reliquis tradere; munitiones, exercitia, vigilias curare, aliaque quaedam peragere. Bini autem Tribuni per duos menses legioni imperabant, alternis, ut videtur, diebus, ita ut in exercitu consulari quatuor semper, ut minimum, essent, qui imperarent, vel potius, qui mandata Imperatoris exsequerentur. Qui Tribunatum militarem gesserant, ut de Primopilis dictum est, deinceps pro Equitibus habebantur.

Cuique turmae equestri praeerant tres, quorum qui primus electus erat, toti turmae imperabat, eoque absente, sequens. Et hi quoque totidem *Optiones* sibi adsumebant. Socii regebantur a Praefectis suis, qui securitatis Populi romani caussa a Consulibus constituebantur, et eodem numero erant, ac eodem iure in suos utebantur, quo Tribuni in cives.

§. III. De Ducibus, qui toti exercitui praeeraut.

Duces, qui universo exercitui praeerant, fuerunt primo, *Imperator*: secundo, *Legati.* Imperator erat, qui *ductu*, aut *auspicio suo* rem gerebat; *ductu* quidem, cum ipse praesens erat; *auspicio* vero, cum eius mandato alius. *Insigne* Imperatoris erat *Paludamentum*, sive *chlamys coccinea*, quam in Urbe inter vota, et sacrificia sumebat, reliquorum vero *sagum.*

CAPUT TERTIUM.

DE ARMIS.

Armis utimur vel *ad petendum*, vel ad *tegendum*: illa proprie *tela*, haec *arma* dicuntur.

§. I. De levis armaturae militibus.

Levis armaturae milites in genere *Ferentarii* dicti sunt, et olim quoque *Rorarii*, et *Accensi*: at post A. U. C. 542. *Velites* instituti sunt, qui, Italia civitate donata, desierunt: iisque substituti sunt *Funditores*, *Iaculatores*, et id genus alii. Velitum arma erant primo *Gladius Hispanicus* omnibus militibus communis, eximium habens mucronem, et utrinque validum ictum; ita ut non tantum *caesim*, sed etiam *punctim* pugnare possent. Habebant secundo *Hastas velitares* septem, quae erant crassitie unius digiti, longitudine tripedali cum mucrone novem digitorum; qui tenuissimus erat, ita ut telum remitti non posset. Muniti erant *parma* sesquipedali e ligno, corio super inducto, et *galea*, sive *galero* e pelle, quae ita distinguenda est a *casside*; haec enim erat ex metallo. Et saepe etiam veteres exuviis ferarum pro galeis sunt usi.

§. II. De Armis reliquorum peditum.

Hastatorum, et *reliquorum peditum arma* erant primo, *Scutum*, quod distinguendum est a *Clypeo*; hic

enim rotundus, illud oblongum fuit; ut hominem leviter sese inclinantem tegeret. Erant etiam *Scuta imbricata*, sive in modum *imbricis* formata, quae plane digniorum erant. Omnia haec fiebant e ligno lento, et laevi corio super inducto, et aliquando lino, ut posset inhaerere pictura: et hinc postea *arma*, quae vocant *gentilitia*, sunt orta. Extremitas scuti ferro erat munita, et ad ictus firmius sustinendos, et ne lignum, terrae aliquando impositum, putredinem facile contraheret: in medio autem scuto erat *Umbo ferreus* paullum protuberans; lorum etiam habebat, quo illud gestarent. Quod autem clypeum sinistra gestarent, hinc conversio ad sinistram dicebatur fieri ad *clypeum*: conversio opposita *ad hastam*. In equite vero conversio ad sinistram ad *frenum*. Secundo habebant *Pila*, quae Romanorum propria tela fuerunt; ea erant vel rotunda, ea crassitie ut plane manum implerent, vel quadrata ambitu quatuor digitorum. Tertio *Galeam* gestabant ex aere, aut alio metallo, vultu tamen aperto; unde vox Iulii Caesaris in praelio Pharsalico: *Miles faciem feri*: haec apice plumeo, et crista ex tribus pennis puniceis erectis, vel aliquando iuba equina constante, erat insignis. Cives ex prima classe induti erant *lorica*. Plerique vero pro lorica habebant duntaxat *pectorale*, sive *laminam aeream duodecim digitos latam*. Haec autem, scutum, galea, lorica, auro et argento ornata, et variis figuris caelata fuerunt. *Ocreas* habuerunt aliquando in alterutro, aliquando in utroque crure. Vulgo etiam

gestarunt *caligas,* unde etiam *caliga* pro *militia* ponitur ; et *caligati* pro *militibus* , et quidem gregariis.

§. III. De armis Equitum.

Equites olim quidem veste tantum succincti fuerunt, quo facilius equos conscenderent, hastas graciles, et scuta e solo corio ferentes. Postea *graecanicis armis* usi sunt, nempe *gladio longiore*, *conto*, sive *hasta grandi;* tum *galea* , *scuto* , et *lorica;* aliquando etiam *iaculis* fuerunt armati.

§. IV. De Poliorceticis.

Arma, sive *machinae* potius, in *oppugnationibus urbium maxime usitata*, fuerunt varia ; ut *Testudo* , cuius usus etiam fuit in praeliis, cum scutis supra caput elatis, et arctissime iunctis muro succedebant, primis altioribus, et ordine paulatim decrescente. Usitatius vero *Testudo* significat machinam *ligneam* quae *murum subruentes tegebat. Crates*, *Vineae*, *Plutei* machinae erant, quae paulatim urbi obsessae admotae milites ad eam accedentes tegebant. *Turres* ligneas adhibebant plerumque mobiles, quae aliquando rotulis erant impositae, et pluribus tabulatis constructae. *Ariete*, ex firma trabe, ferro prominente, facto, muros quatiebant ; qui erat vel simplex, vel alteri trabi appensus, ut vi maiore, conatu leviore libraretur; eiusque vis erat maxima. *Catapultarum*, et *Balistarum* vis

maxime consistebat in nervis: illis iacula grandiora, Balistis saxa ingentia, faces ardentes, aliaque mittebant. Qui autem hastas, aut lapides tormentis excutiebant, *libratores* sunt dicti.

CAPUT QUARTUM.

DE ACIE.

§. De ordinaria Aciei forma.

Aciei forma ordinaria erat, ut primi pugnam lacesserent *Velites*, qui stabant vel ante iustam Aciem, vel in intervallis manipulorum, vel ad utrumque cornu. Inde pugnabant *Hastati;* quod si illi pellere hostem non potuissent, vel ipsi pellerentur, recipiebant se in intervalla *Principum*, vel post eos, si plane fessi essent. Si apud Principes quoque minus prospere pugnatum esset, illi sensim a prima Acie ad *Triarios* referebantur, iuxta quos etiam videntur fuisse Extraordinarii sociorum, et Evocati. Tunc hi simul exsurgentes (sedebant enim, unde *subsidia* dicuntur) pugnam restaurabant; et inde rem *aliquam* ad *Triarios rediisse*, quum in aliqua re laboratur, proverbio increbuit. Haec omnia fiebant beneficio *Viarum*, quae erant inter manipulos in quincuncem dispositos, erantque vel *transversae* inter genera, Hastatos scilicet, Principes, et Triarios; vel *directae*, inter partes nempe, sive manipulos. *Equites* aliquando a tergo Aciei pedestris

fuerunt positi, unde per vias directas subito emitti poterant, sed plerumque tamen in cornibus ita, ut in altero cornu socii, in altero cives cum Extraordinariis sociorum essent. *Socii pedites* ad latera legionum plerumque fuerunt dispositi. Inter Triarios, et Principes intervallo maiore ordinarius *Imperatori* locus erat, ut inde, quippe e media Acie, mandata eius quaquaversus facilius perferri possent. Iuxta eum stabant Legatorum quidam, Tribuni, Praefecti, et Evocatorum praecipui, qui etiam quandoque inter manipulos erant dispersi, ut reliquis animum adderent, vel ordines ducerent. Et haec de ordinaria Aciei forma dicta sufficiant. Pro re nata vero etiam diversae acierum formae fuerunt, ut quae struebatur in modum *Cunei*, cui contraria fuit *Forceps:* tum *Turris*, *Laterculum*, *Serra* etc. Gregariis militibus a suis centurionibus certus ordo pro eorum iudicio iuxta vires cuiusque fuit adsignatus, quem ordinem qui vel uno passu deseruisset, gravi poena, et plerumque quidem morte multabatur.

§. II. De Signis.

Signa, quae in suis quaeque manipulis erant disposita, olim nihil aliud fuerunt, quam *manipulus foeni*, unde *manipulo* nomen. Postea usi sunt ligneolo transverso hastae adfixo, supra quod ordinario *manus* figura eminebat, eique orbiculi quidam erant subiecti, in quibus imagines Deorum, et postea etiam Princi-

pum conspiciebantur. Et procedentibus temporibus argentea fuerunt; unde a Quaestoribus in aerario servabantur. Totius legionis signum erat *Aquila aurea*, quae expansis alis super hastam stabat in primo manipulo Triariorum, sive apud primum pilum. Equites habuerunt *vexilla*, sive *Flammulas*, quibus nomen Imperatoris aureis literis erat intextum. Haec omnia signa sacra erant, et Deorum fere loco colebantur, mortis poena in milites, qui ea amisissent, constituta: quemadmodum etiam milites ob ea violata severissime puniebantur. Et hinc est, quod legimus, ea, urgente periculo, aliquando in hostilem aciem fuisse coniecta, ut et poenae metu, et pudore inde repeterentur. Imo, ob hanc signorum religionem, praecipuo signo, quod *Labarum* eo aevo dicebatur, Constantinus literas initiales nominis *CHRISTI* inscribi iussit.

§. III. De iis, quae proxime pugnam praecedebant.

Ante pugnam utili instituto Imperator in suggestu ex cespitibus plerumque facto stans exercitum *alloquebatur*; milites vero vel clamore, vel dextris sublatis, vel denique scuta hastis percutientes alacritatem suam testabantur, quemadmodum silentium e contrario pro signo timoris habebatur. Multi etiam hoc tempore testamenta sua condebant, quae in procinctu *facta* dicuntur. Inde omnia signa pariter *classicum canebant;* quod fiebat vel *Tubis*, quae erant directae,

vel *Lituis*, qui leviter erant inflexi, vel denique *Cornibus* plane incurvis: quibus fere similes, sed minores erant *Buccinae*. Et haec omnia signa erant ex *aere*, unde *AEneatores*, qui ea inflabant, sunt dicti. Cum iam ad hostem ventum esset, clamor quidam inconditus tollebatur ad hostium terrorem, et sui incitamentum, qui posteriore aevo *Barritus* est dictus, ex cuius alacritate de eventu pugnae saepe iudicabant. Signum praeterea pugnae erat *Tunica rubra* in praetorio extensa, *vexillum* proprie dicebatur.

CAPUT QUINTUM.

DE CASTRIS, ET DISCIPLINA MILITARI.

§. I. De Castris, et primo de superiore eorum parte.

Disciplinae militaris sedes fuerunt *Castra*, sine quibus nullam noctem agebant exercitus Romani. Nec unquam fere praelium committebant, nisi antea Castra, quo receptus esset victis, munivissent. Ea apud Romanos semper fere uniformia fuerunt, et quadrata, sed aliquando *AEstiva*, aliquando *Hiberna*. AEstiva rursus erant vel in unam tantum noctem, et tum dicebantur *Mansiones*; vel in plures, quae *Stativa* (subaudi *Castra*) appellantur. *Hiberna* accuratius omnibus rebus erant instructa, ac eiusmodi Castra pluribus urbibus hodie exstantibus originem dedere. Castris hibernis subiecta erant *Procestria*, ubi li-

xae, calones, similisque sortis homines manebant.

Forma castrorum erat in duas partes distincta, in *Superiorem* nempe, et *Inferiorem*. In superiore castrorum parte primo erat *Praetorium*, sive *Tabernaculum* Imperatoris, et circa illud area laxa, et quadrata ad eius comitatum, contubernales, impedimenta, etc. recipienda. Ad Praetorii dextrum latus, et dimidia eius magnitudine fuit *Quaestorium*; ad sinistram vero *Legatorum tabernacula*. Ante haec omnia erat *forum* rebus venalibus, conventibus, legationibus audiendis inserviens. *Tribuni* collocati erant post Praetorium ab utraque parte sex, via intermedia, quae ad legiones duceret; ita ut quisque ordo suam legionem spectaret. Iuxta hos eadem linea versus exteriora castrorum tendebant *Praefecti sociorum* ab utraque parte sex, itidem ex adverso alarum suarum: in hac castrorum parte etiam erant Evocati; tum sociorum equitum, et peditum *Adlecti* et *Extraordinarii*. Et haec *superior pars Castrorum* fuit.

§. II. De inferiore parte Castrorum.

Inferior pars Castrorum rursus in duas alias partes erat divisa via intermedia, ad quam utrimque tendebant *Equites legionum:* post hos in eadem area *Triarii:* mox via interiecta *Principes*, et *Hastati*, et demum rursus via eos dirimente, *Equites*, et *Pedites sociorum: Velites* ad vallum, quod Castra ambit, videntur reiecti. Tentoria militum fere fuerunt ex co-

rio, vel pellibus (hinc *sub pellibus hiemare* dicitur apud *Florum* I. c. 12.) funibus *extensa*, unde illis nomen. In quoque tentorio tendebant *decem* milites cum suo *Decano*, quod proprie *Contubernium* dictum est.

§. III. De aliis Castrorum partibus.

Castris *Vallum* erat *circumiectum* (*vallum iacere* proprie dicebant Latini) quod undique ducentos pedes a tentoriis distabat. Constabat hoc vallum ex aggere, et sudibus, quae superne erant acutae, et in ramos divisae, ac *Valli* masculino genere dicebantur. Tales vallos quisque miles tres, quatuor, vel plures ferre erat solitus. Altum erat vallum plerumque pedes tres, quatuor, nisi vicinus hostis immineret; tum enim altius illud exstruebant. Vallo praetendebatur *Fossa*, plerumque novem pedes alta, et duodecim lata. *Portae* Castrorum erant quatuor, prima *Praetoria*, hosti plerumque obversa, quae etiam *Extraordinaria* dicitur, eique opposita fuit *Decumana*, ab hoste aversa, a *decimis* cohortibus dicta, quae iuxta illam portam tendebant; a lateribus duae portae principales erant, dictae a *Principiis*. *Viae* in castris erant tres *Transversae*, quinque *Directae*: illarum prima erat supra Praetorium; ultima medias cohortes secabat, *Quintana* dicta a *quintis cohortibus*: media vero via *Principia* dicebatur, graece τὰ ἀρχεῖα, eratque celeberrimus, et sacratissimus Castrorum locus: ibi enim a

Tribunis ius dicebatur , ibi arae , numina, imagines Principum, et praecipua legionum signa stabant, ibi iurabatur , supplicia peragebantur etc. ibique tanquam loco sancto, pecunia a militibus deposita custodiebatur. Castrorum Consularium ambitus erat circiter milliaris unius cum dimidio. Haec omnia opera ab ipsis militibus struebantur sub cura,et inspectione Tribunorum, nisi si qui *immunes* essent.

§. IV. De Muniis militaribus.

Disciplina militaris constat *Muniis*, *Exercitiis* , et *Legibus*. Inter *Munia* primo loco sunt *Ministeria*, secundo *Excubiae*, tertio *Vigiliae*.PRIMO locò dixi fuisse *Ministeria:* positis enim castris, Tribuni ex hastatis, et principibus duos manipulos eligebant, qui Principia curarent, ut munda essent; ex reliquis octodecim manipulis singuli Tribuni tres sortiebantur, qui tentorio statuendo, aliisque ministeriis, ut aquandi, pabulandi, lignandi, et similibus essent intenti.

SECUNDO. Ex illis porro tribus manipulis duas *Excubias* quaternorum virorum tum ad dignitatem, tum ad commoditatem Tribuni habuisse videntur , quemadmodum etiam Quaestor, et Legati suas excubias habuerunt. Triarii vero per excubias equitibus , quibus a tergo tendebant,ministrabant, et equos eorum curabant. Apud Imperatorem quotidie unus manipulus excubabat, et turma equitum. Et haec omnia de Sociis eodem modo sunt intelligenda.Ad singulas por-

tas ordinario una cohors cum turma equitum stationem habuit.

TERTIUM *MUNUS* militare fuit *Vigiliarum*, in quibus consideranda veniunt primo *Tessera*, secundo ipsae *Vigiliae*, tertio *Circuitio.* Quod ad primum attinet, ex quoque decimo signo unus eligebatur, quem *Tesserarium* vocabant : hic, sole inclinante, a Tribuno excubitore *tesseram*, sive *tabellam ligneam* accipiebat, cui iussu Imperatoris verba unum, vel plura erant inscripta; exempli gratia, praelio Philippensi *Apollo* a Caesare, et Antonio signo datus fuit; iisque etiam mandata quaedam per exercitum fuerunt distributa. Hanc ad suum signum regressus tesserarius proximi signi duci, testibus praesentibus, tradebat, ille rursum sequenti, atque ita deinceps adeo, ut ante solis occasum ad Tribunum omnes essent relatae, qui statim ex inscriptione quadam peculiari cognoscere poterat, cuius partis tessera non esset perlata; neque id negari poterat, testibus, ut in re capitali, adhibitis. Vigiliae eodem modo, ac Excubiae peragebantur. Exteriorem ambitum castrorum tuebantur Velites, quorum etiam decuriae erant in singulis portis, quanquam his quoque alii iuncti fuisse videntur; imo, si castra hostis in propinquo haberet, noctu quoque ante castra excubabant, unde *Procubitores* sunt dicti. Non autem omnes simul vigilarunt, sed nocte in quatuor vigilias ope clepsydrarum divisa, unus ex quaque vigilia, divisis vicibus, vere vigil perstabat; reliqui iuxta accubabant : accipiebant

autem omnes a Tribunis tesserulam diversam a priore, qua dignoscebatur, quota quis vigilia, et ex quo manipulo miles munus fecisset, exempli gratia, H. I. V. I. hoc est, *hastatus* manipuli *primi vigilia prima*. Tertio, hic etiam memoranda venit *Circuitio (*Graecis ἐφοδεία, *circuitores* ἔφοδοι, *et ipsa actio* ἐφοδεύειν) quae mandata erat quatuor plerumque equitibus ex quaque legione, quos turmae ordine praebebant. Hi vigilias inter se sortiebantur, et ad primum pilum accubabant, cuius Centurio adquamque vigiliam signum buccina dari, et tempora clepsydra aequaliter dividi curabat. Initio vigiliarum, cum *Praetorium dimitteretur*, omnia signa pariter canebant,et suo tempore, qui primam vigiliam sortitus erat, eam amicis aliquot stipatus obibat, et a vigilantibus quidem tesserulam capiebat; dormientem vero, aut loci desertorem si quem invenissent, proximos attestatus abibat. Prima luce quisque Circuitor ad Tribunum, cuius eo die imperium erat, tesserulas deferebat;quod si quis deesset, nocens quaerebatur, et inventus morte plectebatur. Eodem circiter tempore Decuriones omnes, et Centuriones cum suis Tribunis Imperatorem salutabant, qui tum mandata Tribunis dabat, illi Centurionibus, Centuriones militibus.

§. V. De Exercitiis militaribus

Altera pars disciplinae militaris constitit Exercitiis, a quibus ipse *Exercitus* est dictus, quod *exercitando*

fiat melior, eaque fuerunt vel *Oneris*, vel *Operis*, vel *Armorum*. *Onera* militum fuerunt maiora, quam quis facile credere possit: ferebant enim *Cibum*, *Utensilia*, *Vallos*, et *Arma; cibum* plerumque ferebant dimidiati mensis, vel ultra, qui olim fere in solo frumento consistebat, quod, cum eo uti vellent, pinsebant, vel molis frangebant; at sequenti aevo etiam panem *bis coctum*, sive *buccellatum* ferebant, quod utilius erat, quia levius. *Utensilia* militum erant serra, corbis, rutrum, securis ad muniendum, falx, et lorum ad pabulandum, catena, olla ad cibum coquendum. *Vallos* plerumque tres, aut quatuor ferebant, aliquando plures. *Arma* vero milites Romani non onus, sed quasi *membra* sua esse censebant, et tamen ita onusti stupendum quandoque iter conficiebant: *calones* autem, sive *servos militares* non nisi digniores habebant, a quibus diversi *lixae* qui quaestus tantum caussa castra sequebantur. Iumenta etiam erant quaedam, sed non multa, eaque erant vel publica, quae tentoria, molas, similiaque ferrent, vel digniorum quorundam peculiaria.

§. VI. De Agmine.

Incedebant compositi in *Agmen*, quod ad classicum instituebatur, et cum primum quidem signum, quando *vasa conclamari* dicebantur, datum esset, cuncti tabernacula detendebant, et sarcinas componebant, quod erat *colligere vasa;* ad secundum signum iumen-

tis sarcinas imponebant; ad tertium denique primi procedere incipiebant, qui erant Extraordinarii, quos sequebantur Socii dextri cornu cum suis impedimentis. Post hos incedebant prima, et secunda Legio, et denique Socii alterius cornu, singuli cum suis impedimentis, ita ut Agminis forma eadem fere, quae Castrorum esset. Equites vero interdum a latere, interdum a tergo incedebant, et hoc *agmen quadratum* dicitur. *Pilatum* vero *agmen* erat quando, si periculum propinquum imminere crederetur, acie instructa, procedebant, iumentis cuiusque generis militum ei propositis, ita ut, si subito pugnandum esset, iumentis se tantum evolvere tenerentur. Velites a fronte plerumque videntur constituti. Imperator vel in medio Agmine, vel, ubi res eius praesentiam desiderare videbatur, versabatur. Cum prope locum castris destinatum venissent, Tribuni, et Centuriones cum *Metatoribus* praemittebantur, qui locum aptum castris eligerent, eaque *metarentur* eo modo, quem iam descripsimus. Vexilla autem quatuor suis quaeque locis, et hastae in singulis *strigis* deponebantur, ita ut milites tanquam in urbem sibi notam, et ordinatissimam ingrederentur, praesertim quia Castra, ut diximus, fere semper uniformia erant.

§. VII. De exercitiis Operis.

Exercitia Operis quoque stupenda fuerunt in obsidionibus urbium, aliisque occasionibus, ut in vallis

struendis, fossis ducendis etc. adhibita. Quin in pace etiam, perite, et affabre opera quaedam struebant, ut vias, basilicas, etc. imo tota oppida, ut de *Lugduno*, nobili illa Galliae urbe, testatur *Dio Cassius*.

§. VIII. De exercitiis Armorum.

Tertium denique *Exercitii* genus fuit *Armorum*, quod tam pacis, quam belli tempore quotidie fiebat, et absque ulla exceptione ab omnibus, a veteranis vero semel. Imo ipsi Duces, et Imperatores, ut Scipio, Pompeius, aliique hoc exercitii genere gavisi sunt. Nec tempore pluvio, vel ventoso cessabant, sed loca quaedam tecta huic usui habebant. *Exercitiorum*, quae *armorum* diximus, *genera* porro fuerunt varia: ut primo *Ambulatio*, in qua maxime spectata fuit celeritas, et aequalitas; itaque ter singulis mensibus milites educebantur, et armati, imo aliquando onera ferentes decem millia passuum *militari gradu*, hoc est *maxima celeritate* ire, et redire iubebantur. Secundo, in usu erat *Decursio*, cum ordine servato quatuor millia passuum in armis, et sub signis decurrebant; cuius, ut et praecedentis Exercitii, finis erat celeritatis comparatio. Tertio *Saltus*, quem exercebant, ut in occasione fossas transilire, vel altitudines superare possent. Quarto admodum commendata fuit Romanis *Natatio*, quae in mari, vel flumine castris vicino, vel etiam Romae in Tiberi iuxta campum Martium exercebatur. Quinto *palaria* erat, quando tirones *palum* tanquam hostem variis ictibus petebant. *Armatura*, sive *sagitta-*

rum, aliorumque iaculorum missio, quae proprie leviorum armatorum erat. Septimo denique occurrit *Salitio;* quum equites, gladiis strictis, in equum ligneum insiliebant, qui etiam cursus, et flexus equorum, similiaque discebant: sed praeter haec etiam plura alia Exercitia fuerunt, ut *portatio ponderis* etc.

§. IX. De Legibus militaribus.

Tertia disciplinae militaris pars consistit in *Legibus*, inter quas una fuit severissima contra *furta*, qua fustuarii poena statuta erat in eum, qui vel nummi unius argentei valorem abstulisset. Quin nec in hostico promiscue praedari licebat, sed pars Exercitus ad eam rem mittebatur, verum ita, ut omnis praeda communis esset, eaque a Quaestore vendita, a Tribunis pecunia ex ea redacta viritim distribueretur.

§. X. De Stipendiis.

Stipendia militibus apud antiquissimos Romanos nulla prorsus fuerunt constituta usque ad **A. U. 347.** sed quisque suo sumptu militabat. Inde ad Julium Caesarem usque stipendium habuere diurnum quinque circiter assium, sive duorum obolorum. Id Julius Caesar duplicavit: Augustus vero decem asses diurnos iis tribuit, et postea ita excrevit stipendium, ut tempore Domitiani quatuor aureorum in singulos menses esset. Huius summae duplum Centuriones, tri-

plum Equites accipiebant, et etiam quibusdam propter virtutem maius solito stipendium dabatur,qui inde *Duplicarii* sunt dicti. Praeterea militibus praebebatur frumentum,ne inopia ad rapiendum cogerentur, modii Romani quatuor in mensem; illudque vendere nefas erat. Huius similiter Centuriones duplum,Equites triplum accipiebant; iisque praeterea hordeum ad equos dabatur. Sociis peditibus tantundem frumenti , Equitibus modii tantum octo dabantur, quia scilicet non ita erant opulenti, neque tot servos habebant , ac cives. Haec autem omnia Sociis gratis praestabantur, quia scilicet etiam gratis militabant; Romanis et pro frumento et pro armis certa quaedam, sed exigua pecunia de stipendio detrahebatur. Sal quoque, legumina quaedam, et laridum salitum aliquando praebitum fuit. Nemini vero cibum sumere licebat, nisi signum publice datum esset, quod bis quotidie fiebat. *Potus* militum erat aqua vel *posca*, hoc est,*aqua* aceto *mixta*, quae etiam servorum erat, et Domino quoque nostro cruci adfixo praebita fuit, quippe quae a militibus habebatur ad manum.

§. XI. De Praemiis militaribus.

Praemia, et Supplicia vincula sunt Reipublicae, et praesertim rei militaris; ideoque Romani diligentissime eorum rationem habuerunt. Et primum quidem inter commoda militiae referri potest, quod extra Castra litigare non cogerentur; tum etiam quod de peculio castrensi testari possent. Praeterea bene meritis

militibus ab Imperatore victoriam adepto *Praemia* dabantur; nam Imperator ea occasione, re divina facta, exercitum in concionem convocabat, et donandos iuxta se statutos publice collaudabat, iisque gratias agebat. *Praemia* porro erant vel *Maiora*, vel *Minora*. *Minora*, ut *hasta pura*, sive *non ferrata*, qua donabatur miles qui singulari certamine hostem percussisset. Qui hostem deiecisset, et spoliasset, si pedes esset, *Armilla*, si eques, *Torque*, vel *Phalera* aurea vel argentea donabatur. *Phalera* autem differt a *Torque*, quod illa laxior, et ad pectus demissa penderet, haec vero collum magis stringeret. Aliquando etiam *Vexillis* donabantur, quae erant vel pura, vel pluribus coloribus, et auro distincta. *Maiora* praemia fuerunt *Coronae* varii generis, quarum prima et praecipua fuit *Corona obsidionalis*, qua donabatur, qui cives *obsidione* liberasset: haec omnium dignissima habebatur, et plectebatur e gramine ex loco, intra quem obsessi fuerant, decerpto. Hanc dignatione sequebatur *Corona Civica* plexa e quercu, quae dabatur ob civem servatum, et eodem tempore hostem occisum; dabatur autem decreto Imperatoris ab eo, qui servatus erat servatori suo, quem etiam per omnem vitam reliquam parentis loco colebat. *Corona Muralis* aurea, in formam *muri* pinnis, et turribus distincta dabatur ei, qui primus urbis obsessae *murum* conscendisset: et huic fere similis erat *Castrensis*, sive *Vallaris* corona data ei qui primus hostium *castra* pugnans introisset, vel *vallum* superasset. *Navalis* corona aurea dabatur ei,

qui primus in *navem* hostilem armatus transiliisset; sed ab hac distinguenda venit corona *Classica*, sive *Rostrata* data ei, qui insigni aliqua victoria hostem mari vicisset, qualis *M. Varroni*, et postea *M. Agrippae* contigit. Fuerunt praeterea coronae *aureae* nulla appellatione peculiari distinctae. His donis etiam alii honores erant iuncti, ut scilicet ita ornati ludos spectarent; et Equites etiam in solemni sua transvectione ea sibi praeferri curabant.

Spolia sive *Exuvias* ab hostibus captas in maxime celebri aedium parte figebant. Huc referenda quoque sunt *spolia opima*, quae Dux aliquis Duci hostium in acie detraxerat, eaque in templo Jovis Feretrii figebantur; quod ter tantum toto Reipublicae Romanae tempore accidit.

§. XII. De Triumpho, et ovatione.

Honores, qui Duci decernebantur, fuerunt *Imperatoris appellatio*, quae, re bene gesta, Duci a militibus dabatur, a Senatu confirmabatur, eamque appellationem Dux retinebat, donec triumphasset. Secundo, victoriam sequebatur *Supplicatio*, quae erat *Publica gratiarum Diis actio a Senatu decreta*, et etiam *Gratulatio* dicitur, eaque uni Ciceroni, post oppressam coniurationem *Catilinariam*, togato est concessa. Omnium vero honorum bellicorum culmen erat *Triumphus*, qui decernebatur a Senatu Duci, qui ultra quinque millia *hostium legitimorum*, sive *iusto*, et *hostili bello*, ut di-

cit Cicero *pro Rege Deiotaro* c. 5. una acie, suis auspiciis occidisset; ita ut victoria illa Imperium Romanum esset auctum. Neque etiam exercitus ex provincia deportabantur, nisi ea perdomita, et pacata successori fuisset tradita. Triumphus porro hoc modo celebrabatur. Die a Senatu constituta Imperator, veste triumphali indutus, et laurea corona ornatus, currui pretioso, quatuor equis albis plerumque tracto, insistens, per Urbem ad Capitolium, pompa per circos, *Flaminium* primum, inde *Maximum* ducta, vehebatur, praecedente Senatu, et comitante magna civium turba, qui omnes albis vestibus erant induti. Ante Imperatorem vehebantur spolia bellica, et imagines urbium, ac regionum devictarum. Eum etiam currum praecedebant Reges, vel Duces captivi cum sua familia catenis aureis, vel argenteis vincti, eosque Imperator statim ac de foro in Capitolium flectere iter inciperet, in carcerem duci, et ibi necari iubebat. Ignobilium captivorum multitudo sub corona venibat. Post hos erant victimae immolandae. Imperatorem vero proxime sequebantur eius cognati, et affines, et denique victor exercitus; ex quo si quis praemium accepisset, illud prae se ferebat. Milites acclamabant, *Io triumphe*, et carmina quaedam triumphalia, ac petulantia in ipsum Imperatorem canebant, ne nimium sibi placeret, ac propter eamdem rationem servus quidam publicus eodem curru, pone Imperatorem vehebatur, et fascinus quoque ad placandam Nemesin de curru dependebat: ita per vias suffitu repletas, et floribus sparsas in

Capitolium pervectus Imperator sacra faciebat, bobus albis a *Clitumno* maxime fluvio petitis, et lauream in gremio Iovis deponebat; quod postea etiam videtur factum, etiamsi non triumphatum esset. Tum quoque epulum in Capitolio celebrabant, ad quod invitati Consules, deinde rogabantur, ut venire supersederent; ne quis eo die, quo Dux triumphasset, maioris in eodem convivio esset imperii.

Qui hostes mari vicisset, *Triumphum Navalem* agebat; id quod primum, victis Carthaginensibus, fecit A. U. 494. *K. Duillius.* In cuius honorem columna fuit erecta, quae *Rostrata* dicitur, quia *rostra* navium ei erant adfixa.

Si legitima quadam conditione deficiente, Senatus triumphum negasset, aliquando in monte Albano triumphabant; quod primus fecit *Papirius Maro* A. U. 522. Post Augustum Imperatorem raro triumphatum fuit, et fere nonnisi ab ipsis Imperatoribus. Si res triumpho minus digna foret, vel *sine pulvere,* sive certamine esset gesta, concedebatur *Ovatio*, quae erat quasi *minor* quidam triumphus, et in multis ab eo differebat; nam *Ovans* pedibus incedebat, vel equo vehebatur, non curru; myrto coronabatur, non lauro; *ovem*, non taurum immolabat, unde ipsa *Ovatio* est dicta.

§. III. De poenis militaribus.

Poenarum irrogatio Tribunis, et Praefectis cum consilio suo, vel etiam Imperatori competebat, a quo

nulla erat provocatio. Puniebantur autem milites vel *Castigatione*, vel *Ignominia*. Castigatio consistebat in *multae dictione*, *pignoris captione*, vel denique *verberatione*. *Verberatio* rursus erat vel ad mortem, et dicebatur *Fustuarium*, quando *fustibus* vel *lapidibus*, qui deliquissent, a commilitonibus occiderentur ob graviora delicta; vel *non ad mortem*, cum cives vite, alio fuste, vel etiam virgis socii caederentur. Si plures peccassent *Decimatio*, *Vicesimatio*, vel denique *Centesimatio* pro gravitate delicti adhibebatur. *Ignominia* erat, ut primo, cum hordeum pro tritico alicui daretur; secundo, cum aliquis stipendio, vel parte eius privaretur, qui dicebatur *aere dirutus*, et haec poena potissimum erat *infrequentium*, hoc est *eorum*, *qui a signis abfuissent*; ad quod poenae genus etiam referri posset alterum, ne scilicet stipendia militaria ante delictum facta procederent. Tertio, cum extra vallum tendere iuberentur, quae timidorum fere poena erat. Quarto cum discincti, et turpi habitu, ut effeminati prostituerentur, quod plerumque fiebat in Principiis, (ubi etiam reliqua supplicia peragi solebant) atque eo habitu aliquando etiam opus facere coacti sunt. Denique ex honestiore militiae genere in minus honestum, ex Triariis, exempli gratia, in Hastatos, vel Velites transcribebantur.

§. IV. De missione, et exauctoratione.

Ultimum, quod in hac materia militari considerandum venit, est *Missio*, et *Exauctoratio*. *Missio* est

vel *iusta* , vel *iniusta*. *Iusta* rursus est vel *honesta*, quae fit, emeritis stipendiis, vel *causaria*, quae fit ob morbum, vel vitium. Honesta missione missi in *beneficiarios* referebantur ; et ex iis saepe erant *Evocati*. *Iniusta missio* vel per gratiam ab Imperatore impetrabatur, vel erat *ignominiosa*, cum ob crimen aliquis militia solveretur.

Sub Augusto Imperatore in usum venit *Exauctoratio*, cum onere militiae , non pugnae, soluti milites *Veterani*,et *Vexillarii* fiebant, et sub *vexillis* plena militiae commoda exspectabant. *Missio* vero post haec tempora fuit illorum, qui haec commoda accipiebant; quae sub Augusto erant duodecim millia nummorum sestertiorum. *Praetoriani* vero milites ab Augusto instituti per sexdecim annos viginti millia sestertiorum, sive quingentos quos dicimus *Imperiales* accipiebant.

§. XV. De deditione

Deditionem facientes clypeum solebant abiicere , aut convertere, capitive imponere. Proverbia, *hastam abiicere*, *herbam*, vel *manum dare vel porrigere* idem significarunt.

SECTIO SEXTA

DE VITA PRIVATA ROMANORUM

CAPUT PRIMUM

DE RE VESTIARIA

§. I. De Toga.

Praecipua, et propria vestis Romanorum fuit *Toga*, sicuti Graecorum *Pallium*. Ea autem Quiritium ita propria fuit, ut pro *ipso nomineRomano* ponatur apud Horatium Od. III. 5. et *Togatus* absolute *pro cive Romano.* Erat autem Toga vestis lanea, rotunda, et clausa, sine manicis, unicoque iniectu totum hominis corpus involvebat, ita ut dextrum brachium superne exereretur, sinistrum imam Togae oram sublevaret, qua ratione efficiebatur illud, quod dicitur *sinus.* Toga non nisi in publico gestabatur; et a divitibus quidem, et delicatis laxior; a pauperibus vero, et frugalioribus angustior. Color Togae ordinariae fuit *albus.* Lugentes Toga *pulla* erant induti, quam vulgo nigram interpretantur; *Isaacus Vossius* vero ad Catulli Attin v. 23. putat fuisse *ferrugineam.* Haec autem confundenda non est cum *Toga sordida*, quae erat reorum, obsoleta scilicet, et maculis inquinata; ut ita miserabiliores viderentur, unde *squalor* proprie reis tribui solet. Olim quidem Toga omnibus in publicum

prodeuntibus tam viris, quam mulieribus erat communis, sed matronae postea *stolis* sunt usae. Sub Imperatoribus, iam inde ab Augusto, Togae in desuetudinem abire coeperunt, nec nisi ab honestioribus fere, et ab eorum clientibus sunt usurpatae. Togae varii generis fuerunt; ut primo loco *Toga Praetexta*, cui limbus purpureus erat *praetextus*. Hac toga utebantur puellae, donec nuberent, pueri ad annum aetatis fere decimum septimum, unde *praetextata verba* dicuntur *obscena*, quae coram tenera illa aetate proferre nefas; et *praetextati* mores idem significant, quod *impudici*. Tum hi adolescentes *togam virilem* sumebant, quae etiam *pura*, et *libera* est dicta. Qui autem eam sumebant, *Tirones* dicebantur, et ipse actus huius vestis sumendae *Tirocinium*; quod potissimum fiebat *Liberalibus*, et tum quoque *bullam auream*, vel *scorteam*, quam de collo pendulam gesserant, Diis Laribus suspendebant. Atque inde magno amicorum comitatu in forum deducebantur, ut vitam civilem auspicarentur, quod *forum attingere* dicit Cicero, et in *forum venire*. Praeterea praetextam gerebant Sacerdotum praecipui, ut Pontifices, Augures, Quindecemviri sacris faciundis, Salii, etc. tum Magistratus maiores, Magistri vicorum, cum ludos curarent, et alii. Secundo, etiam fuit *Toga picta* auro, et purpura opere phrygio, quae triumphantium propria erat, et *Palmata* etiam quandoque dicta videtur: licet alii eam distinguant. Tertio *Trabea* etiam Togae species fuit: licet alii Chlamydem eam fuisse velint. Haec fuit vel Deorum, e sola

purpura, vel Augurum e purpura, et cocco, vel denique Regum e purpura, et albo, quae postea etiam ab Equitibus in transvectione usurpata fuit, eorumque maxime fuit propria.

§. II. De Tunica

Togae supponebatur *Tunica*, quae etiam lanea erat, et alba, sed Toga angustior, et brevior, ad medium circiter crus pertingens, nec olim manicas obtinuit, eratque virorum, et feminarum communis. Super hanc Tunicam cingebantur, in publicum certe prodeuntes, et delicatiores quidem laxius, ita ut Tunica magis dimitteretur. Soliti autem erant Romani duas plerumque tunicas gestare, *exteriorem*, quae proprie *Tunica*, et interiorem, quae *Subucula* dicebatur. Infima plebs in Urbe; et in agris, et municipiis etiam ditiores Tunica sola fere erant contenti. *Tunica* autem *chiridota*, sive *manuleàta* indecora priscis, et muliebris habebatur; praesertim si etiam *talaris* esset. Senatores gerebant *Tunicam laticlaviam:* Equites vero *angusticlaviam.* Sub Imperatoribus Senatorum liberi una cum virili toga latum clavum sumebant.

Tunica recta videtur fuisse ita texta, ut fila a summa ad imam vestem *directa*, non vero transversa per mediam vestem ducerentur; vel forte ita dicta fuit, quod non cingeretur, sed *recta* deflueret. Dabatur autem haec tunica tironibus cum toga pura.

§. III. De aliis vestium generibus.

Vestis militaris dicebatur *Sagum*, vel graeca voce *Chlamys*; unde *saga sumere* pro *ad bellum se parare* dicitur, et *Sagarii* vocabantur, qui eas vestes vendebant. Consulares vero togati esse solebant, cum in sagis civitas esset. Haec vestis tunicae superinduebatur, et fibula connectebatur, nec tantum militum, sed etiam iter facientium erat. Imperatoris vero sagum *Paludamentum* dicebatur, eratque purpureum, vel coccineum. Aliquando tamen privatis etiam tribuitur paludamentum.

Chlamydi forma fere similis erat *Laena*, Graecis χλαινα, quae, cum densior vestis, ac villosa esset, arcendo frigori fere fuit adhibita.

Lacerna etiam densa, et villosa vestis sub interitum demum Reipublicae usurpari coepit; et initio tantum in castris. Fuit haec Chlamyde longior, et laxior; et in Urbe pluviae, vel frigoris caussa Togae, vel Tunicae superinduebatur; eamque delicati homines aestate leviorem habebant, et superbi coloris. Huic plerumque iungebatur *cucullus*, qui caput, et humeros tegeret.

Paenula quoque tempore pluvio sumebatur. Haec fuit vel e pelle, et dicebatur *Scortea*, vel e lana, eratque clausa, ut toga, sed strictior, et brevior, et utroque brachio subducebatur. Haec vestis etiam a mulieribus aliquando gestata fuit.

§. IV. De calceis.

Initio Reipublicae Romani calceos altiores ex crudo corio gestabant tam Senatores, quam alii, qui dicuntur *Perones*; sed soli illi, qui magistratum curulem ceperant, crepidas, sive calceos humiliores *mulleos*, sive *rubros*, aut *puniceos* ex aluta induebant. *Mullei* autem videntur dicti, non a colore, sed quod repandi essent. Postea vero Romani omnes coeperunt uti calceis ex aluta; sed patriciorum calcei altiores erant ad medium usque crus pervenientes, et quatuor corrigias, sive ligulas habebant, cum plebeiorum calcei unicam tantum haberent. In Urbe vero *soleati* duntaxat saepe fuisse videntur. *Tibialia* veteres non habuerunt; sed delicatiores, aut infirmiores crura fasciis obvolvebant.

CAPUT SECUNDUM

DE RATIONE CONVIVIORUM

§. I. De ratione accumbendi

Romani antiquissimis temporibus ad mensam sedebant, quod a mulieribus verecundiae caussa aliquandiu etiam retentum fuit. Erat autem mensa Romanorum rotunda, et humilis, et pauperiorum quidem tripes, lautiorum vero citrea, aut acerna, et pede eburneo affabre facto sustentabatur; unde tales mensae

Monopodia sunt dictae, quae insano pretio emebantur. Hae mensae cum ipsis ferculis in triclinium illatae convivis apponebantur. Circum mensam tres plerumque lecti erant dispositi, unde *Triclinium*, rarius duo, unde *Biclinium*, locus, ubi collocabatur, est dictus. Lecti insternebantur stragulis magis, aut minus pretiosis pro opibus convivatoris, et in quoque lecto tres plerumque erant convivae, rarius quatuor, et si plures essent, sordidum habebatur. Accumbebant veteres superiore corporis parte in cubitum reclinata, inferiore porrecta; ita ut primus conviva pedes pone dorsum secundi extenderet, ille caput ad umbilicum primi reclinaret, pulvillo interiecto, et sic alii porro: dignissimus autem habebatur locus medius, et post hunc summus. Sed hic ritus plane singularis obiter est notandus, Consulem scilicet, si convivio alicui adesset, in medio quidem lecto, sed loco infimo accubuisse, ut ita facilius adiri, et negotia, si quae forte supervenirent, expedire posset. Convivae vocati aliquando quosdam invocatos secum adducebant, qui *Umbrae* dicebantur, quia sicut *umbra corpus, ita ipsi vocatos sequebantur.* Ad lectorum autem pedes sedebant parasiti, vel etiam infimi ordinis amici, et denique etiam pueri. Ante coenam lavare solebant Romani, quod luxuriosi etiam post coenam faciebant. Mox *vestem coenatoriam*, sive *Synthesin* sumebant, et soleas pedibus demebant.

§. II. De ipsa coena.

Coena antiquissimis temporibus quidem simplicissima fuit, ex pulte scilicet plerumque, vel oleribus : sed post auctas Romanorum opes in tres partes divisa est. Prima fuit *Gustus*, sive *Gustatio*, qua cibi appetitum moventes potissimum apponebantur, et praeterea etiam *ova*; unde proverbium apud Horat. *Serm. I. III. v. 6. cantare ab ovo usque ad mala*, hoc est, *per totum convivii tempus*. Haec pars coenae etiam *Antecoena*, vel *Antecoenium* est dicta , ut et *Promulsis* , quia *mulso* primam sitim sedabant, unde *promulside aliquem conficere* significat *aliquem initio statim coenae saturum reddere*. Hanc sequebatur ipsa *Coena* proprie ita dicta, cuius paecipuum ferculum *Caput coenae* dicebatur. Qui autem fercula in mensa componebat, *structor* dicebatur, et Graecis τραπεζοποιος , qui vero ea scindebat, *Carptor*, Graecis χειρονομων. Denique apponebantur *Mensae secundae* , sive *Pomorum* , in quibus erant *Bellaria* , et similia. Initio coenae *Magistratum* sorte legebant, *Thaliarchum* vocat Horatius , qui leges convivio ferret, et modum bibendi statueret ; unde *regna vini sortiri talis* dicit idem Od. *I. IV. v: 18.* quae *magisteria* vocat Cato apud Ciceronem *de Senect. c. 14.*

Convivae sertis floreis, vel myrteis erant redimiti , et, si delicatior coena esset, unguentis perfundebantur : quin totum quoque triclinium floribus saepe con-

spergebatur. Inter coenandum luxuriosi quidem homines lascivas saltationes, pantomimos, vel gladiatores spectabant; frugaliores vero aliquid legi curabant vel comoedos, aliosque Poëtas audiebant: tum etiam plerumque musicam adhibebant.

Olim Romani, frugaliores certe, semel tantum quotidie cibum capiebant, hora scilicet nona diei naturalis, sive nostra circiter tertia. Postea accesserunt *Ientaculum*, quod primo mane sumebant, *Prandium* circa horam sextam sumptum, quod coena frugalius erat, *Merenda* inter prandium et coenam, et denique post coenam *Comessatio*, quae tamen non nisi gulonum, et dissolutorum hominum erat, quibus omnibus vomendi consuetudine facile sufficiebant; licet etiam frugaliores vomitu saepe post coenam usi fuerint. Et hic ως εν παροδω monendum est *convivia tempestiva* dici, quae a luxuriosis, vel etiam frugalibus, qui amicorum sermonibus delectabantur, maturius inibantur; *intempestiva* vero, quae in multam noctem protrahebantur.

§. III. De Potu.

Potus Romanorum ordinarius erat *Vinum*, cui temperatiores aquam admiscebant frigidam, vel etiam calidam, luxuriosi vero unguenta, vel aromata. Vinum autem a Consulibus, quibus natum erat, denominabatur. Magister convivii, ut iam diximns, leges bibendi ferebat, scilicet quot cyathos biberent, et in cuius honorem, qui honor fere praestabatur viro alicui insigni. Aliquando totannos sibi precabantur, quot cyathos con-

sumerent; aliquando rursus partibus assis numerum poculorum denotabant; aliquando denique tot cyathos bibebant, quot literis nomen eius, in cuius honorem bibebant, constaret. Sed eo casu cyathos tot, quot bibere vellent, in unum poculum maius congessisse videntur. Tum saepe iubebat Thaliarchus, ut quisque, epoto poculo suo, quaestionem quamdam amoenam proponeret, et denique eum, qui contra leges convivii fecisset, cyathi unius eductione multabat, quod *culpa potare magistra* dicebant. Mensis secundis illatis, *libabant* Diis, quos mensae adesse credebant, vel etiam amicis honoratis, hoc est, *paullum vini ex patera in mensam, vel in terram profundebant*, *voto pro eorum prosperitate addito.* Et mensam ipsam sacram credebant veteres, quia eius communione hospitalitas, et amicitia, quae praestantissima hominibus a Deo data sunt, conciliantur. Unde etiam iurantes convivae manu mensam, veluti aram tangebant. Imo imagunculas quasdam Deorum in mensis, vel iuxta eas ponebant, qualis fuit *Hercules Epitrapezius.*

CAPUT TERTIUM

DE PECUNIA VETERUM ROMANORUM

§. I. De pecunia in genere.

Antiquissimi Romani, ut etiam aliae gentes, pecunia signata usi non videntur; sed vel permutatione mercium, praecipue *pecoris*, vel metallorum certum

pondus adhibuerunt; unde varia monetae nomina *pondus* etiam notant, ut apud Romanos *As*, apud Graecos *Talentum*, et *Mina*, apud Hebraeos *Siclus* etc.

Primus Æs Romae signavit Rex Servius Tullius nota *pecudis*, unde *quoque pecunia* est dicta, licet alii Jano id falso tribuant. Argentum primo signatum fuit A. U. 484. vel, ut alii, A. U. 499. Aurum vero sexaginta circiter annis serius.

§. II. De Nummo aereo

Nummus aereus fuit *As*, eiusque partes. Hic primis quidem temporibus erat libralis, et solebat *appendi*, si summa scilicet maiuscula foret; unde *pendere* pro *solvere*, *expensum ferre*, *tabulas accepti*, *et expensi*, et similia dicimus; inde etiam *stipendia*, *a stipe pendenda*, *impendia* similiaque dicuntur. Primo bello Punico sextantarii asses facti sunt lege *Papiria*, secundo unciales, et demum circa A. U. 575. semunciales. Partes assis primus signavit Tarquinius Superbus, eaeque sunt *Triens*, assis *tertia* pars, *Quadrans*, assis *quarta* pars, navis notam habens, qui etiam *Teruncius* dictus est, et denique *Sextans*, *sexta* assis pars; quae partes in Triente quatuor, in Quadrante tribus, in Sextante duobus punctis notantur.

§. III. De nummo argenteo, et aureo.

Argenteus nummus erat *Denarius*, qui *Drachma Attica* paullo maior erat; alii vero aequalem statuunt.

Hic etiam aliquando *Bigatus*, et *Quadrigatus* a nota *Bigarum*,aut *Quadrigarum* ei impressa est dictus. Dimidius Denarius *Quinarius* dicitur, vel etiam *Victoriatus* a signo *Victoriae*, quod prae se ferebat. Quarta pars Denarii dicitur *Sestertius*, quasi *nummus semis tertius*, qui duos asses cum semisse valebat: hic κατ'ἐξοχὴν etiam *Nummus* dicitur, quia frequentissimus eius in rationibus usus fuit; et quod minutissimum id fere pecuniae genus esset, *nummo sestertio aliquid alicui addicere* in auctionibus significat, *nullo*, *vel vilissimo pretio rem aliquam emptoris facere*. Sestertii nota fuit haec LLS. vel potius IIS. significans *duas libras*, et *semissem*; quae postea vulgo in hanc HS. corrupta fuit.

Aureus nummus, sub Imperatoribus *solidus* dictus, valuit *denarios viginti* quinque, sive nostra moneta *florenos Carolenos* septem cum dimidio. Hic etiam absolute *Nummus* dicitur.

§. IV. De ratione supputandi.

Ratio supputandi apud Romanos fuit duplex, per *Asses* nempe, et frequentius per *Sestertios*. Per *Asses* supputatio fiebat vel *expresso* Assium nomine, vel *tacito*; ut cum dicimus, exempli gratia, *binos aeris*, *centum aeris* etc. ubi semper intelligendi *Asses*. *Ad Sestertios* quod attinet, primo sciendum est, *Sestertios* masculino genere significare *singulos nummos sestertios*; *Sestertia* vero neutro genere, quando subauditur

15

vox *pondo*, *singula millia nummorum sestertiorum.* Secundo, cum adverbio numerandi utimur, singula sestertia centuplicantur, et sic *decies sestertiûm* idem valet, quod *mille sestertia*; sive *decies*, *centies*, *millies nummorum sestertiorum; quadragies sestertiûm* sunt *quater mille sestertia*, sive *centies mille nummi Philippei.*

§. V. De Talento, et Mina.

Licet *Minae*, et *Talenta* Graecorum propria fuerint, frequens tamen eorum in scriptis Romanorum fit mentio. Talenta quaecumque constiterunt *Minis* sexaginta sui generis; cum ergo Mina *Attica* (nam de aliarum gentium Talentis tacebimus) valuerit *Drachmas*, sive *Denarios* (ut iam exiguum discrimen, quod inter hos nummos fuit, mittamus) centum, qui faciunt nobis florenos triginta, palam est, talentum valuisse florenos *Hollanticos* 1800.

§. VI. De Ponderibus, et Mensuris.

Ut iam etiam breviter aliquid de *Ponderibus, et Mensuris* Romanorum dicamus, rerum omnium unum pondus ipsis exstitit, scilicet *Libra*, cui voci synonyma saepe sunt *As*, et *pondo.* Haec tamen postrema vox aliquando ponitur pro *pondere in genere*; et determinatur per vocem adiunctam. Sic, ex. gr. *Columella* dicit, *mentae viridis* pondo selibram, et *absinthii* pondo libram etc. *Plautus* vero: *Neque piscium ullam* unciam

pondo *hodie cepi. As*, sive *Libra*, ad pondus *Parisiense* exácta, valuit uncias 10 1/2. Et dividitur in 12. *uncias* ; eaeque Unciae partes Librae faciunt suis nominibus distinctas. Sunt autem sequentes: *Uncia* ab *uno*, *Sextans*, sexta pars Assis, *Quadrans*, quarta ; *Triens*, tertia; *Quincux*, quinque unciae ; *Semissis* , sex ; *Septunx*, septem unciae; *Bes*, octo ; cuius vocis origo est obscurior; *Dôdrans*, As , dempto quadrante, id est, novem unciae; *Dextans*, dempto sextante, sive decem unciae; *Deunx*, dempta uncia, id est, undecim unciae. Unciae autem partes anxie recensere Medici potius sit, aut Praefecti monetae, quam a nobis requiratur. Itaque dicemus tantum , Unciam continuisse *Semuncias* duas ; *Duellas* tres ; *Sicilicos* quatuor ; *Sextulas* sex; *Drachmas* octo ; *Scripula*, aut *scriptula* viginti quatuor. *Libella* idem quod As valebat , et erat moneta argentea : *Sembella* , libellae dimidium ; et *Teruncius* idem quod Quadrans.

Mensurarum *cavarum* maxima fuit *Culeus*, viginti tenens Amphoras. *Amphora* tamen, sive *Quadrantal*, harum mensurarum praecipua, et ceterarum fere norma fuit, et cepit aquae, vel vini octoginta pondo. Amphorae dimidia pars , *Urna* dicitur; nam capiebat *Sextarios* 24; cum Amphora 48 Sextarios contineret. Octava pars amphorae dicebatur *Congius*, qui ita cepit *Sextarios* sex , *Heminas* duodecim. Sextarius denique, sicuti As, dividebatur in 12. partes, quae *Cyathorum* nomine intelliguntur, et tantum continebant , quantum ŭnico haustu commode bibi posset. *Cyatho*

paullo maius erat *Acetabulum*, quod quartam partem Heminae capiebat. *Modius* solis aridis metiendis inserviebat, et capiebat tertiam partem Amphorae, sive aquae, aut vini libras 26 2/3. Quatuor modii erant *demensum* servorum menstruum ; erat autem Modius sexta pars *Medimni* Attici. Mensurae *Intervallorum* sunt vel partes pedis, vel ex multiplicatione pedis oriuntur. *Pes* dividitur in quatuor palmos, palmus in quatuor *Digitos* ; licet quoque , quemadmodum As , ita pes in 12. uncias divisus fuerit. *Cubitus* constabat sex palmis , sive sesquipede ; *passus* habet quinque pedes porrectos , et mille passus faciunt *Milliarium*. *Stadium* , mensura pedum 625, passuum vero 125, Graecorum fuit proprium. *Iugerum* erat mensura agrorum patens in longum pedes 240 , in latum pedes 120, qui conficiunt pedes quadratos 28800. *Actus* est dimidia pars iugeri.

CAPUT QUARTUM.

DE NUPTIIS ROMANORUM

§ I. De Sponsalibus.

Qui apud Romanos uxorem ducturus erat , ab eo , in cuius potestate ea erat , eam in matrimonium sibi datum iri *stipulabatur;* et alter, si conveniret, id *spondebat*; qui contractus mutuus *Sponsalia* dicitur; dum autem de iis ageretur, *Sponsus Speratus* , *Sponsa* ve-

ro *Sperata* dicebatur. Sponsalia nudo consensu perfici poterant: sed plerumque tamen in tabulas referebantur, eaeque praesentium annulis obsignabantur. Tum sponsus *annulum pronubum* quasi arrhae, sive pignoris loco, Sponsae dabat. His peractis dies nuptiis eligebatur.

§. II. De ipsis Nuptiis

Nuptiae contrahebantur tribus modis, *Usu* nempe, *Confarreatione*, et *Coëmptione*. Primo: *Usu*, vel *usurpatione* contrahebantur nuptiae, cum mulier matrimonii caussa anno integro, et continuo cum viro fuisset. Secundo: fiebat matrimonium *Confarreatione*, cum, certis verbis adhibitis, testibus decem praesentibus, solemnique sacrificio, in quo *farre* utebantur coram Pontifice peracto, mulier in manum viri conveniebat; et huic confarreationi contraria fuit *Diffarreatio*, cum matrimonium similibus ritibus solveretur. Hic autem erat antiquissimus, et dignissimus matrimonii contrahendi modus. Denique: *Cöemptione*, hoc est, *imaginaria emptione* et *venditione* fiebant nuptiae, quando, nummis dicis caussa adhibitis, mulier in potestatem viri transibat.

§. III. De Nuptiarum solemnibus.

Nullae Nuptiae (nobiliores certe ac legitimae V. Iuven. X. 330. et 338.) fiebant, nisi adhibitis *Auspicibus*, et sacris ante rite paractis, praesertim Iunoni

nuptiarum praesidi, in quibus sacris *fel* ex victima abiiciebant. Sponsae coma cuspide *hastae* dirimebatur, quod *hasta* Iunoni sacra esset. Tum coronabatur sponsa, et cingulo laneo cingebatur. Induebatur etiam tunica recta. Denique *flammeo*, pudoris ergo, obnubebatur. Ita ornata virgo e gremio matris, vel proxime cognatae abripiebatur, atque ita vesperi ad *domum* sponsi *deducta* domicilium mutabat; unde Iunoni *Domiducae* cognomen adhaesit. Pueri tres patrimi, et matrimi, *Paranymphi* dicti, sponsam deducebant, quorum unus facem, sive *taedam pineam* manu tenebat, reliqui duo nubentem. Comitabantur praeterea Sponsam ancillae cum colo, fuso, et stamine in laboris futuri argumentum: nam ad nullum opus, nisi lanificii, obligabantur Romanorum uxores, eique etiam feminas principes deditas fuisse discimus ex exemplo *Lucretiae* apud Livium 1. c. 57. et Augusti Imperatoris, quem haud alia veste usum, quam ab uxore, et sorore, et filia, neptibusque confecta tradit Svetonius in *eius vita* c.73. atque inde etiam in aede *Sangi* lana cum colo, et fuso Tanaquilis reginae servata est. Tum cognati, vicini, amici magno numero nuptialem pompam ducebant, sive *officium* nuptiale celebrabant, aliquid utensilium donum nupturae quisque ferentes; puer vero impubes, *Camillus* dictus, in vase operto, quod *Camera* dicebatur, crepundia nascituro infanti portabat; quae erant ornamenta quaedam infantis collo appendi solita. AEdium fores, et postes frondibus, floribus, et aulaeis erant ornatae, ad quas cum acces-

sisset sponsa, interrogata quaenam esset, respondebat: *Ubi tu Caius, ego Caia;* quod, ut vulgo interpretantur, significabat: *Ubi tu dominus, et pater familias, ibi ego domina, et mater familias:* erat enim ex lege Romuli omnium bonorum, et sacrorum cum marito particeps; et hinc *Domina* absolute pro *sponsa*, vel *uxore* dicitur. Tum laneis vittis postes aedium sponsa ornabat, et adipe lupino, vel suillo eos *ungebat;* et hinc *Uxor* quasi *Unxor* est dicta. Limen non transibat sponsa, sed super illud tollebatur. Ingredienti domum Sponsae dabantur *Claves*, quibus notabatur *cura rei domesticae*; tum *aqua*, et *ignis* ei offerebatur. Deinde sponsae, eiusque comitibus a Sponso dabatur coena nuptialis, quemadmodum in sponsalibus Sponsa, vel eius parentes coenam dabant. In hac coena tibicines adhibebantur; et convivae *Talassionem*, vel *Talassium* invocabant, ut Graeci *Hymenaeum.* Mox *nuces* pueris spargebantur, cuius rei ratio verissima videtur fuisse, ut ita *res ludicras* se relinquere testarentur. Pueri vero carmina quaedam obscoena, et lasciva cantabant, *Fescennina* dicta ab urbe *Fescennina.* Discedentibus autem *officio*, sive amicis a coena abeuntibus, munuscula auferenda, sive *apophoreta* dabantur. Postridie nuptiarum epulae apud novum maritum restaurabantur, quae *Repotia* sunt dicta, et novae nuptae munera a cognatis, et affinibus mittebantur, qui a marito vicissim Apophoreta accipiebant: denique nova uxor libertatem uxoriam auspicans in domo mariti rem divinam faciebat.

§. IV. De Divortio, et Repudio.

Atque ita quidem matrimonium *contrahebatur: solvebatur* vero, praeterquam morte, etiam *Divortio* , ut sponsalia solvebantur *Repudio. Repudium renunciantis*, ita enim loquebantur, formula haec erat: *Conditione tua non utor*: nam *conditio* proprie de *pactione nuptiarum* dicitur. Et hoc casu vir arrha, mulier duplo arrhae pretio multabatur ; sed si neuter repudio caussam dedisset, multa cessabat. Divortium , si a parte mariti fit, dicitur αποπομπη ; si a parte uxoris απολειψις. Divortium lege Romuli viris , non vero mulieribus permissum fuit. Hoc casu dos a marito reddebatur, et tabulae sponsalitiae frangebantur. Divortii formula erat: *Res tuas tibi habeto;* item *Collige sarcinulas , exi, vade foras* ; de quibus vide Brisson. in form. L. VIII. eiusque signum erat, si vir uxori claves adimeret. Si autem sine mulieris culpa factum esset Divortium, dos integra restituebatur; sin contra, pro singulis liberis sexta pars ad dimidium dotis usque retinebatur.

CAPUT QUINTUM

DE GENTIBUS, FAMILIIS, ET NOMINIBUS ROMANORUM.

§. I. De Gentibus, et de Familiis Romanorum.

Gentis appellatio apud Romanos latius quam Familiae patebat, ita ut una *Gens* plures plerumque Fami-

lias complecteretur: exempli gratia, in gente *Cornelia* fuerunt *Cornelii Maluginenses*, *Scipiones*, *Lentuli*, *Dolabellae*, *Rufini*. Aliquando autem eveniebat, ut in eadem gente aliae familiae essent patriciae , aliae plebeiae, cognominibus distinctae. Sic, verbi gratia , in gente *Tullia* fuerunt praeter alios *Longi* et *Cicerones*, illi patricii , hi vero plebeii: in Claudiorum gente clarissima plures patriciae familiae fuerunt, *Regillenses*, *Pulchri*, *Nerones*; *Marcellorum* vero plebeia. Huius autem rei caussa erat primo, sic patricius aliquis se ad plebem contulisset ; quod saepe ab hominibus factiosis fiebat, ut ita plebeios honores capere , et inimicos suos tribuniciis actionibus vexare possent ; quemadmodum fecit insignis ille , non virtute, sed sceleribus P. Clodius: secundo *Civitatis* beneficium ; qui enim civitate donati erant , patricii non fiebant, sed plebeii, licet eius, cuius beneficio in Civitatem venerant, nomen adsumerent.

§. II. De Nominibus Romanorum.

Romani, nobiliores certe, tribus fere usi sunt *Nominibus*; *Praenomine* scilicet, *Nomine* proprie dicto , et *Cognomine*, quibus aliquando *Agnomen* unum , vel plura addebant. Ex his *Praenomen* singulas personas, *Nomen* singulas gentes , *Cognomen* singulas familias notabat. *Agnomen* vero addebatur vel ob adoptionem, vel ob eventum aliquem singularem , ut *Scipio* in *P. Cornelio Scipione* a *Q. Caecilio Metello* adoptato ; qui

tum dictus est *Q. Caecilius Metellus Scipio.* Magnus ille Carthaginiensium domitor dictus fuit *P. Cornelius Scipio Africanus:* ubi *P.* quidem, sive *Publius*, est praenomen, *Cornelius* nomen, *Scipio*, cognomen; agnomen vero *Africanus*, quod a devicta *Africa* honoris ergo ei est datum. His autem omnibus nominibus saepe etiam addebatur nomen Tribus, ut iam supra dictum est. *Praenomina*, quod ad usum tironum attinet, aliquando litteris singularibus notabantur, ut *A. Aulus. C. Caius*, *D. Decimus*, *N. Numerius*, etc. aliquando binis, *ut Ap. Appius*, *Ti. Tiberius;* aliquando denique ternis, ut *Mam. Mamercus*, *Ser. Servius*, *Sex. Sextus. M.* singularis significat *Marcum*; haec vero nota M', vel etiam altera *M. Manium.* Origo autem horum praenominum a Grammaticis peti potest. Cognomina vero vel ab *animo* ducuntur, ut a *sapientia Cato:* Catus enim veteribus *sapiens* dicebatur; vel a *virtute*, aut *moribus*, ut *Frugi*, *Gurges*, *Nepos*, *Pius*, etc. vel ab *arte*, ut *Pictor;* vel ab *eventu*, aut *facto aliquo singulari*, ut Papirius *Praetextatus*, ita dictus, quod in *praetexta* aetate arcanum tegere potuisset; vel a *corporis habitu*, ut *Calvus*, *Crassus*, *Macer*, etc. vel a *sacerdotiis*, ut *Augurinus*, *Camillus*, *Flaminius*, *Sacerdos;* vel a *piscibus*, ut *Orata*, *Muraena;* vel denique a *frugibus*, aut *agrorum cultu*, qui priscis Romanis honestissimus habebatur, ut *Lentuli*, *Pisones*, *Cicerones*, *Fabii*, etc.

§. III. De Mulierum nominibus.

Mulieres olim quidem Praenominibus usae videntur, sed postea gentili tantum nomine fere sunt dictae; ita, ut si unica esset filia, *Cornelia*, verbi gratia, vel *Tullia* diceretur: si duae, altera *Cornelia Maior*, altera *Minor;* si plures denique, numeri nota, ut *Prima*, *Secunda*, *Tertia*, *Quarta* discernerentur : et hoc aliquando *υποκοριςικως*, ut *Quartilla* etc.

§. IV. De Patria apud Romanos potestate.

Cum *ius Patriae potestatis* apud Romanos plane singulare, et ab omnibus aliarum gentium diversum fuerit, operae pretium erit, ut paucis illud explicemus.

Est igitur *Patria potestas ius, quod Pater habet in liberos*, quod Livius vocat *patriam Maiestatem. Pater* dico; *Mater* enim liberos in potestate non habebat.

Patriae autem potestatis apud Romanos effectus maiores, quam apud aliam quamvis gentem fuerunt. Nam primo: Pater in filium habebat *ius vitae, et necis*; ita ut, si eum occidisset, non teneretur lege Pompeia de parricidis, nec lege Cornelia de sicariis. Secundo: Pater ex lege Romuli habebat ius filium *ter vendendi*, in quo maior patris potestas fuit in filium, quam domini in servum; servus enim semel venditus, si a novo domino manu emittatur, sui iuris fit; filius autem ter debebat vendi, et toties manumitti, antequam de

potestate paterna exiret. Tertio : quidquid liberi vel ex operis suis, vel aliunde acquirebant, illud eo ipso momento patri acquirebatur, ideoque etiam non *bona filii* dicebantur, sed *Peculium*. Hoc olim uniusmodi fuit pariter, ac servorum. Iure vero novo quadruplex est: *Profecticium*, quod a parte, vel patris caussa ab aliis ad filium *proficiscitur*, idque pleno iure patri acquiritur; *adventitium*, quod aliunde filio *advenit*, a matre puta, aut amicis, atque in eo pater usumfructum, filius vero proprietatem habet; *Castrense*, quod occasione *militiae castrensis* filius sibi acquisivit, et in eo pro patre familias habetur, et denique *quasi Castrense*, quod occasione *militiae togatae*, sive *exercitio fori* quaesivit, et est instar peculii castrensis. Quarto pater poterat filium exheredare, nulla caussa adiecta. Habebat praeterea Pater ius filium *exponendi*.

Tollitur Patria potestas primum *morte naturali*; sed si, moriente avo, pater adhuc vivat, et in patris sui sit potestate, tum post obitum avi nepotes in patris sui potestatem recidunt. Secundo *morte civili* patris aut filii, ut deportatione, quia deportatus civitatem, et exinde etiam ius patriae potestatis amittit. *Relegatio* vero cum civitatem non tollat, etiam patriam potestatem non solvit. Tertio: labente imperio, dignitate *Patriciatus* patria potestas tollebatur. *Patricius* autem dicebatur, non ea notione, quae Reipublicae tempore obtinuit; sed summa plane dignitas erat, qua quis curulibus honoribus functus in consilium Principis adsciscebatur; et eius quasi *Pater* vocabatur. Olim vero

etiam Vestales simul ac captae essent, potestate patria exibant. Quarto solvitur, vel potius suspenditur patria potestas, si quis ab hostibus captus sit; nam captivus simul ac ad suos lares reversus est, omnia pristina iura fictione *iuris postliminii*, qua fingitur nunquam in hostium potestate fuisse, recipit. Quod si pater apud hostes decesserit, ab eo tempore, quo captus est, filius sui iuris fuisse videtur per fictionem *Legis Corneliae*, qua fingitur ipso captivitatis momento obiisse. Quinto tollebatur patria potestas *Emancipatione*, Graecis χειραφεσια et εκποιησις, emancipatus, χειραφετος. Est vero *Emancipatio legis actio, qua quis apud competentem iudicem de potestate dimittitur*: idque olim fiebat per imaginarias emptiones et venditiones, hodie vero sola declaratione paternae voluntatis apud competentem iudicem. *Mancipare* autem, vel *mancipio dare* proprie significat, *proprietatem rei alicuius alicui tradere;* unde eleganter *Lucretius* III. *v.* 985.

Vitaque mancipio nulli datur, omnibus usu.

Et *P. Syrus Mimographus*

Fortuna usu dat multa, mancipio nihil.

Effectus emancipationis erat, primo ut filius plane sui iuris fieret, et plenum dominium in bonis adventitiis acquireret, excepta tamen dimidia parte ususfructus, quae patri veluti in praemium emancipationis reservabatur. Secundo, ut pater idem fere ius in filium emancipatum acciperet, quod patronus in libertum: itaque ei ab intestato succedebat, et impuberi fiebat tutor legitimus.

Cum vero *adoptio*, et *arrogatio* naturam imitentur, pauca de his hoc in loco attexere instituti ratio postulare videtur. Adoptio est actus legitimus, quo in locum filii adsciscimus eum, qui nobis extrinsecus est, ad eorum, qui filios non habent, solatium inventus. Est autem vel *adoptio* in specie talis, vel *arrogatio*. *Adoptio* in specie talis est eorum qui in aliena potestate sunt et a patris naturalis familia in adoptivi familiam transferuntur: aeque fiebat ante quemlibet magistratum, apud quem legis actio erat, Praetorem puta, vel Proconsulem, patre naturali filium imaginaria emptione, et venditione patri adoptivo mancipante. *Arrogatio* est eorum, qui, cum sui iuris sint, se in potestatem alterius tradunt: ita dicta est, quod nonnisi rogatione ad populum lata fieret, Comitiis scilicet curiatis. Effectus arrogationis perspicitur ex formula rogationis, quae talis fere fuit: *Velitis, iubeatis, Quirites, ut L. Valerius L. Titio tam iure, legeque filius sibi fiat, quam si ex eo patre, matreque familias eius natus esset; utique ei vitae, necisque in eum potestas siet uti pariendo filio est.*

§. V. De Servis.

Servi aut fiebant, aut nascebantur: servi e domini ancilla nati, *Vernae* et *Vernaculi* dicebantur, et aliis procaciores erant, eo quod his dominus magis indulgebat; hinc ortus est apud Latinos *Sermo vernaculus* pro vulgari, ac vili. Fiebant autem aut iure belli, aut venditione, aut poena. Qui bello capieban-

tur, *Servi*, quasi *servati*, et *Mancipia*, quasi *manucapta* dicebantur: vendebantur aut coronam capite gestantes, aut ad hastam; hinc orta sunt illa *sub corona*, aut *sub hasta venire*. Qui servos vendebant, *venalicii*, aut *Mangones* dicebantur, a verbo graeco μαγγανον, quod *fucum* denotat: (solebant enim, ut carius venderent, venalium servorum os fuco oblinere). Qui primum ut venirent producebantur, *Novicii*, aut *Venales* dicti sunt; qui vero diuturnam servitutem servissent, quod callidiores aliis erant, *veteratores*; qui in servitutem venditoribus addicebantur, servi *iure nexus* dicti, atque hi, dum contractum aes solverent, serviebant. Qui militiam aut censum subterfugerant, ut loquitur Cic. pro Caecina, idest qui militiae nomen dare, et in censum nomen referre negligebant, pro servis habebantur: a censu enim ac militia servi arcebantur. Porro tota servorum multitudo *familia*, quasi *famulia*, dicebatur. Familia constat ex servis pluribus (Cic. pro Caec.): hinc ortae sunt philosophorum familiae, idest sectae: hinc *Lucius familiam ducit*, seu est Princeps.

Servi autem non modo domesticis ministeriis, sed aliis quoque rebus pro sua cuiusque indole destinabantur; qui enim ingenio acriori erant praediti ingenuis, ac liberalibus artibus operam dabant; qui domini pueros ad ludum ducebant, *Paedagogi* vocabantur: qui agro colendo erant addicti, *villici*: nonnulli transcribendis libris, nonnulli legendo ad mensam, aut ad balneum αναγνωσται appellabantur. Qui deteriori erant

natura durius tractabantur, vinctisque pedibus ad opera ruri exercenda ablegabantur: ex quo manarunt illae apud Latinos phrases: *Vincti fossores, vinctique pedes, damnatae manus, inscriptique vultus* arva exercent.

Variis suppliciis delinquentes servi afficiebantur; nonnunquam enim frons illis candenti ferro inurebatur, nonnunquam ligneum frustum, quod *Furcam* dicebant, ferre iubebantur: nonnunquam verberibus caedebantur. Primo supplicio affecti *Stigmatiae*, litterati, inscripti: altero *Furciferi*: tertio vero *Mastigiae* sunt dicti.

Qui a domino clam aufugiebat, *Fugitivi* nomen tenebat: ultima *Mancipiorum* poena erat crux, quod ignominiosum, atque atrocissimum supplicium ob reverentiam dominicae cruci debitam, Constantino imperante, fuit lege prohibitum.

Heic obiter notandum videtur, si dominus occisus reperiretur, nec de occisore constaret, omnes illius servos capite a magistratibus plecti posse.

Servi utpote civium numero non censebantur, *testamenta nuncupare* aut *hereditatem adire*, *in iudicio testes adhiberi*, et *militare* vetabantur: domino autem sinente, quasi testamenta facere poterant. Quoddam servis stipendium pro cibo, et cultu erat adsignatum; quatuor scilicet, aut quinque in singulos menses frumenti *Modii* et quinque *Denarii*: quod quidem stipendium *Demensum* ac *Menstruum* appellabant. Solvebatur etiam iis quotidianum stipendium, *Diarium*,

quod de menstruo, ac de Diario parsimonia secabant, sive genio defraudabant, aliave ratione dominorum venia sibi comparabant, servi *Peculium* vocabatur; hoc peculio aliud Mancipium, e cuius opera fructum percipiebant, emebant plerumque,et ita emptum Mancipium *Servi vicarius* dicebatur: interdum vero libertatem, soluto pretio, comparabant.

Servi dominorum praenomen sumebant, hinc *Marcipores, Lucipores etc.* dicti sunt, quasi *Marci* et *Lucii pueri*. *Puer* enim κατα̉χρηστικῶς apud *Romanos* servum notabat.

§. VI. De Servorum manumissione.

Libertate servi potiebantur triplici potissimum ratione: per *censum* scilicet, per *vindictam*, et per *testamentum*, quae *manumissio iusta* dicebatur.

Manumissio per *censum* habebatur cum, sinente aut iubente domino, servi nomen suum in *censum* referebant, unis namque civibus id facere licebat.

Per *vindictam* manumittebantur servi, cum dominus servum ad Praetorem in Urbe,ad Proconsulem, aut Propraetorem in provinciis adducebat, eumque his verbis liberum declarabat: *Hunc hominem liberum esse volo iure Quiritium.* Tunc Magistratus, apud quem legis actio erat, haec verba pronuntiabat:*Aio hunc hominem iure Quiritium liberum esse:* et dominus, aut lictor ter in gyrum servum agebat, et levem alapam in eius faciem impingebat; ac denique e manu mittebat, et, quocumque ire vellet libere, hoc modo decla-

rabat. *Vindicta* vero virga, qua servus manumittendus leviter percutiebatur, dicta est a *Vindicio* quodam Vitellii servo, qui Senatum certiorem fecit de initis clandestinis Urbem tradendi Tarquinio consiliis, et in indicii praemium hoc modo est libertatem adeptus. Hinc illi dicendi modi manarunt: *in libertatem vindicare; mulier modo quam vindicta redemit*, seu quae modo est libertatem adepta; *vindex libertatis*, id est, *Defensor*.

Per *testamentum* denique manumittebantur servi aut verbis directis, cum dominus in testamenti nuncupatione iubebat servum a servitute dimitti, hoc modo: *Davus servus meus liber esto;* aut verbis precatoriis ita: *Rogo heredem meum ut Davum manumittat*.

Poterant etiam manumitti servi aut per *epistolam*, cum dominus ad illorum quemquam, tanquam ad amicum, litteras dabat; aut *inter amicos* cum, septem adhibitis testibus, servum liberum declarabat; aut denique per *mensam*, cum secum accumbere servum iubebat: turpe quippe habebatur cum servis dominum eadem mensa uti; erant autem servis designata ad manducandum subsellia: hinc illud, *imi subsellii vir*, ad vulgarem et nullius pretii hominem significandum. Servi, solemni ritu *census* vel *vindictae*, vel *testamenti* manumissi, integram libertatem, et omnia civium romanorum iura adipiscebantur; aliis enim modis ac romani cives non habebantur, et liberti eius domini, cuius fuerant servi, fiebant.

Manumissi in templum Deae Feroniae adducti ca-

put tondebant,, et in signum libertatis *pileum* sumebant: hinc illud *ad pileum vocare* est libertate donare: muneris autem loco annulum et albam vestem a domino accipiebant; tum praenomen domini sumebant, suoque nomini praemittebant ita: ***Marcus Tiro***: quo spectat illud Persii:

Verterit hunc dominus, momento turbinis exit
Marcus Dama.

Notandum denique est magnam inter dominos ac libertos necessitudinem intercessisse, ita ut, si domini ad egestatem essent redacti, liberti rebus omnibus eos iuvare deberent. Si vero dominus suam operam, consilium, et auxilium liberto indigenti negasset, ius in illum dominii amittebat. Postremo si servus ab intestato obiisset, herus ei succedebat; e libertis vero si quis ingrati animi vitio argueretur, ad *Lautumias* damnabatur. Haec de servis ad epitomen satis superque.

CAPUT SEXTUM.

DE RITU FUNERUM.

§. I. De iis, quae mortem proxime sequebantur.

Humani dramatis postremus actus *morte* terminatur, eamque sequitur *Funus*. Summo autem studio veteres funus curabant, quia credebant animas insepultorum ad sedes quietas non admitti, vel saltem centum annos iuxta *Stygiam* paludem oberrare, unde si ipsis cadaveribus potiri non possent, *tumulum* tamen *ina-*

nem, sive κενοτάφιον, ipsis statuebant; aut, si cadaver inhumatum viderent, glebas saltem aliquas ei iniiciebant; quique illud non fecisset, piaculum commisisse credebatur, et porcam praecidaneam Cereri mactabat; unde nullum genus mortis aeque abhorrebant, ac naufragium. Et hinc maxime operam dabant, ut vivi sibi de sepulcro prospicerent.

Ratio porro funeris curandi apud Romanos haec fuit. Cum aliquis iam iam esset moriturus, propinqui praesentes Spiritum eius ore excipiebant, et qui morienti proximi erant, eius oculos claudebant, quos postea in rogo rursus aperiebant. Tum ter, vel quater per intervalla mortuum *inclamabant;* quo facto, *Conclamatum esse* dicebatur; et hinc est, quod etiam *conclamatum esse dicimus*, *cum res aliqua plane periit. Deponebatur* inde cadaver humi, unde *depositus* pro *mortuo* dicitur. Mox aqua calida cadaver abluebatur, ut vitalis spiritus, si quis forte superesset, excitaretur, et a *Pollinctore* ungebatur. Lotum, et unctum corpus, veste, quae defuncti, dum viveret, honestissima fuerat, induebatur; cives scilicet de plebe, toga alba; Magistratus, et Sacerdotes praetexta; et sic alii aliis. Tum cadaver, cuius ori quadrantem indebant, quem *Charonti* inferorum portitori pro naulo porrigeret, cadaver, inquam, coronatum, custode apposito, in vestibulo aedium *componebatur* in lecto, ita ut facies, et pedes, tanquam abituri, publicum spectarent, et hinc *componere* pro *scpelire* ponitur, et etiam Latini *compositum* pro *sepulto* dicunt. Ante aedes defuncti,

ditioris certe, statuebatur arbor *Cupressus*, quae funebris habebatur, et Diti, sive Plutoni sacra erat; quia semel recisa nunquam renascitur; licet alii dicant, hoc factum esse, ne Pontifex imprudens aedes funestas intraret, atque ita pollueretur.

§. II. De ipsis Exsequiis.

Octavo tandem, ut videtur, die populus per praeconem certa formula, verbi gratia tali: *Exsequias L. Titio, L. F. Quibus ire commodum est, iam tempus est, ollus effertur*; ad exsequias convocabatur, ad quas magna frequentia convenire solebant. Itaque magno *concessu* (propriam hanc vocem nota) efferebatur cadaver, si divitis alicuius esset, in lecto, vel lectica, pretiosis stragulis strata, quae ferebatur vel a propinquis, vel si summi viri fuissent, a viris plane honestissimis, quemadmodum Augustum a senatoribus, Iulium Caesarem magistratuum humeris elatos fuisse legimus, pauperiores vero in *Sandapila* a quatuor vespillonibus efferebantur. At omnium honoratissimum erat funus, quod *Censorium* ideo appellabatur quia ob nimios sumptus *Censoris* nota poterat inuri. Post ultimam conclamationem pompa funebris procedere incipiebat, *designatore* eam ordinante, qui tum etiam lictoribus utebatur, et tibicine praeeunte, qui *Naeniam*, sive *cantilenam funebrem* (επιτυμβιον νομον) defuncti laudes celebrantem canebat: procerum vero funeribus etiam cornua, et tubae sunt adhibita. Quia autem defunctus iis laudibus saepe erat indignus, hinc

naeniae pro *nugis* ponuntur. Praeficae mercede conductae, plangendi modum ceteris praeibant, et laudes quoque defuncti cantabant, quibus saepe sententias, ex celebrioribus pöetis petitas, et rei praesenti convenientes miscebant. Maioris aetatis funera ad tubam, facesque, et candelas efferebantur; minoris vero ad tibias, et cereos, immixtis tamen facibus. In pompa funebri ferebantur insignia honorum, quos defunctus gesserat, et quidem inversa, spolia hostium, ornamenta triumphalia, dona militaria, et similia. Tum etiam *imagines* maiorum, et totius gentis in perticis praeferebant, nec facibus parcebatur. Servi, ex testamento defuncti manumissi,funus pileati praecedebant: sequebantur propinqui, filii, si adessent, velati, filiae nudis capitibus, amici, aliique habitu lugentium; scilicet capillo passo, in veste pulla, sive atra, ornamentis positis, quod etiam in luctu publico fieri solebat; tum etiam, ut hodie, domus luctus tempore claudebantur. In luctu, vel moerore vestes etiam scindebant.

Ita, si illustre funus esset, in forum deferebatur, et a filio, vel propinquo aliquo pro rostris oratione funebri laudabatur: quod vetus Romanorum institutum fuit, non vero, ut quidam voluere, a Graecis inventum. Inde ad sepulcri, vel rogi locum procedebant; qui post legem duodecim Tabularum semper fuit extra Urbem, cum antea quisque fere domi suae sepeliretur, et plerumque quidem iuxta vias: quanquam privilegio virtutis, vel dignitatis caussa dato, quidam

in Urbe sepulti sint, ut praeter alios etiam Virgines Vestales.

§. III. De Sepultura, et Combustione.

Antiquissimis Reipublicae temporibus Romani utebantur sepultura, quanquam hoc perpetuum non fuerit, cum iam A. U. 253. cadavera cremata legamus; hoc forte factum, quod omnibus sepeliendi otium tunc non suppeteret; verum etiam leges Decemvirales clare de ustione loquuntur. Quicquid eius rei sit, florente maxime Republica usque ad extrema tempora Antoninorum, cadavera, honestiorum saltem, cremata sunt. Infantes etiam, intra septimum mensem mortui, non cremabantur, sed sepeliebantur.

Ad cadaver cremandum exstruebatur *Pyra* in formam arae, vel turris ex lignis, facillime ignem concipientibus, circumpositis cupressis. Haec simul cum cadavere imposito liquoribus quibusdam pretiosis conspergebatur, et a proximis consanguineis, averso vultu, faces ei subiiciebantur, ac vestis pretiosa, ornamenta, arma defuncti, etc. in *Rogum* (ita dicebatur *Pyra iam ardens*) coniiciebantur.

Tum propinqui etiam tus, et aromata, immo comas suas detonsas in rogum mittebant. Dum cadaver cremaretur, sanguis humanus ante rogum effundebatur, quo manes defuncti placari credebant. Ille sanguis olim quidem erat captivorum, vel servorum, at postea gladiatorum, qui inde *Bustuarii* sunt dicti: nam Rogus, cum plane iam consumtus esset, *Bu-*

stum dicebatur ; locus ipse vero, ubi cadaver cremabatur , dicebatur *Ustrina.*

Cadavere cremato, favilla, olim quidem vino , postea vero aqua extinguebatur , et ossa , ac cineres a proximis in urnam legebantur , iisque odores , et flores odoratos miscebant. Poterant autem discerni ossa ex situ , et collocatione cadaveris , quod non ipsi igni impositum , sed aestu potius flammae circumlambentis in cineres redactum videtur; ita tamen, ut ramusculi cupressorum , et particulae rogi super cadaver conciderent : quod uncis , et hamis, quantum possent, prohibebant. Post haec praesentes , ut lustrarentur , ter aqua pura a sacerdote conspergebantur, et iam discessuri extremum *Salve* , *et Vale* mortuo inclamabant, hac , vel simili formula : *AEternum vale : Nos te ordine , quo natura iusserit* , *cuncti sequemur.* Denique praefica , vel quis alius, novissimo verbo *Ilicet* omnes dimittebat. Urna inferebatur sepulcro , cui inscribebatur Titulus, et Votum *S. T.T. L.* i. e. *Sit Tibi Terra Levis*, vel, ut ossa molliter cubarent. Domum reversi amici cum cognatis funebri convivio excipiebantur , cum prius balneum ingressi fuissent , ut se a pollutione funeris purgarent. Et in illustri funere quandoque epulum Populo datum fuit , aut *Visceratio* , quae est *crudae carnis distributio:* quod epulum proprie *Silicernium* dicebatur. Nono etiam die, postquam funus elatum esset , celebrabantur sacra quaedam *Novendialia* dicta. Domus denique funesta purgabatur *Denicalibus*, scilicet feriis : Graeci enim νεκρον *mortuum* dicunt ; et *Exverriis.*

APPENDIX I.

DE

NOTIS ROMANORUM,

Sive SIGLIS maxime memorabilibus.

A

A. *notat* Abrogo. Absolvo. Anno. Annis. Ante. Apud. Augustus. Augusta. Augustalis. Aulus.

AA. Augusta. Augusti *duo*. (
(*et similia similiter*

AAA. Augusti *tres*. (

A.A.A. F.F. Auro Argento Aere Flando Feriundo.

AA. COSS. Augustis *duobus* Consulibus.

A.A.V.S.E.V. Alter Ambo, Ve Si Eis Videbitur.

A.A.V.S.L.M. Apud Agrum Vivens Sibi Locum Monumenti, *vel* Legavit Monumentum.

AA. VV. CC. CONSS. Augustis *duobus* Viris Clarissimis Consulibus.

AB. IN E. L. F. E. Abdicavit In Eius Locum Factus Est.

A.B. M. Amico (Amicae) Bene Merenti.

ABN. Abnepos.

ABS. Absolutus.

AB. U. C. Ab Urbe Condita.

A. D. Ante Diem.

AD FRU. EMU. Ad Fruges Emundas.

ÆD. CUR. Ædilis Curulis.

ÆL. Ælius. Ælia.

ÆM. AEmilia *tribu.*

AER. AErarium , *etc.*

AET. AUG. AEternitas Augusti.

A.F.A.N. Aulus Filius Auli Nepos. *Similia similiter.*

AFR. Africa. Africanus.

AG. Agrippa. Agro , *etc.*

AGON. Agonalia.

A. H. D. M. Amico (Amicus) Hoc dedit (Dedicavit) Monumentum.

A. K. Ante Kalendas

A. L. Auli (Augusti) Libertus (Liberta.)

A. L. A. Amico. (Aram) Libens Animo.

A. L. F. (P) Amico Libens Fecit. (Posuit.)

A. L. V. S. Animo Lubens Votum Solvic.

A. M. P. Amico Monumentum Posuit.

AN. A. U. C. Anno Ab Urbe Condita.

AN.C.H.S.E. Annorum Centum Hic Situs (Sita) Est.

ANN. Annonae.

AN. P. M. L. Annorum Plus Minus Quinquaginta.

AN. V. P. M. II. Annis Vixit Plus Minus Duobus.

A. O. Amico Optimo. Alii Omnes.

AP. Appius. Appia *tribu.*

AP. CONS. Appollini Conservatori.

A. P. F. Auro (Argento) Publico Feriundo.

A. P. P. V. F. Ad Populum Plebem Ve Ferant.
A. P. R. C. Anno Post Romam Conditam.
AQ. Aquilifer.
AR. DD. Aram Dedicavit.
ARG. P. X. Argenti Pondo Decem.
ARM. Armeniacus. Armilustria.
ARN. Arniensi *tribu.*
AR. VV. D. D. Aram Votivam Dono Dedit.
A. S. L. Animo Solvit Libens.
A. S. L. F. Amico Suo Libens Fecit.
A T. A Tergo.
A. U. C. Ab Urbe Condita. (Anno Urbis Conditae.)
AUG. Augur. Augusta. Augustalis. Augustus.
AUG. LIB. Augusti Liberalitas (Libertus) (Augustae Liberta.)
A.V.L. Animo Vovit Libens. Annos Vixit Quinquaginta
AUR. Aurelia. Aurelius. Aurum.

B

B. Balbus. Beatus. Bene. Bonus.
B9. bus *terminatio* , ut OMNIB9 *pro* Omnibus.
B. A. Bonis Avibus (Auguriis. Auspiciis.)
BASC. Basilica.
B. D. S. M. Bene De Se Merito. (Meritae. Merenti).
B. E. Bona Eius.
B. F. (BF.) Beneficiarius. Beneficia. Beneficium. Bona Fide. (Fortuna.) Bonum Factum.
B. F. P. Bonae Fidei Possessor.

B. H. M. Bene Hic Maneat.

B. M. Beatae (Bonae) Memoriae. Bene Maneat (Merenti) Bonis Manibus.

B. M. H. E. Bene Merenti Hoc Erexit, etc.

B. M. M. P. Bene Merenti Monumentum Posuit.

B. M. P. (S.) C. Bene Merenti Poni (Sepulcrum. Curavit. Condidit)

B. O. Bene Optime. Bono Omine. Bona Omnia.

B. P. Bono Publico. Bonorum Possessor.

B. P. D. Bono Publico Datum (Dedit.)

B. Q. (RE) Bene Quiescat (Requiescat.)

B. R. (RP.) N. Bono Rei Publicae Natus.

B. S. Bona Sua , *ete.*

B. V. Bene Vale. (Valeat.) Vixit.

B. V. A. Bene Vixit Annis. Boni Viri Arbitratu.

Animadvertatur B. in sequioribus potissimum monumentis pro V. occurrere, ut BIAR. BIX. pro *Viarum*, *Vixit.*

C

C· Caius. Caia. Caussa. Censor. Centum. Centuria. Civitate. Clarissimus. Cohors. Collegium. Colonia. Comitialis *dies*. Condemno. Coniux. Consul. Cornelius. Cum. Curavit.

C. Caia. Centuria , etc.

CA. Camillus. Cato. Causa.

C. A. Caesar Augustus. Caesarea Augusta.

CÆS. AUG. PON. MAX. COS. V. DICT. PERP. Cae-

sar Augur Pontifex Maximus Consul Quintum Dictator Perpetuus.

CAR. Carissimus. Carissima. Carmentalia.

C. B. M. F. Coniugi Bene Merenti Fecit.

C. C. Caiis *duobus*. Caussa Cognita. Coniugi Carissimo *vel* Carissimae.

C. C. C. Censa Civium Capita. (Calumniae Cavendae Caussa.)

CC. C. L.L. Caiorum *duorum*. Con Liberti.

C. C. S. Curavit Cum Suis. Curaverunt Communi Sumptu.

C. D. Caius Drusus. Collegium Decurionum. Communi Dividundo.

C. E. Curavit Erigi

C. E. C. Coloni Eius Coloniae.

CEN. Censor. Centum. Centuria. Centurio.

CEN. P. Censor Perpetuus (Primus.)

CER. Cerealia.

C. F. Caii Filius (Filia). Carissimus Filius. Clarissima Femina. Coniux (Coniugi) Fecit. Curavit Fieri.

C. F. C. Clavi Figendi Caussa.

C. F. M. Curavit Fieri Monumentum.

C. H. Curavit Heres.

C. H. M. Consecravit Hoc Monumentum. Curavit Hanc Memoriam.

CHO. Cohors.

C. I. C. Caius Julius Caesar.

CL. Claudius. Claudia *tribu*. Clarissimus. Colonia.

CL. V. Clarissimo Viro

C.M. Caesar Maximus. Caius Marius. Caussa Mortis. Curavit Monumentum. Coniux Marito.

C.M.D. Coniux Marito (Coniugi Maritus) Dedit.

C.M.F. Coniux Marito (Coniugi Maritus) Fecit. Curavit Monumentum Fieri. Clarissimae Memoriae Femina.

C. M. S. Condidit Monumentum Sibi.

C. M. T. Curavit Monumentum Testamento.

C. M. V. Clarissimae Memoriae Viro. Curavit Monumentum Vivens.

C. MUN. Curator Municipii.

CN. Cneus. Cnea.

C. O. Civitas Omnis. Coniugi Optimo *vel* Optimae.

CO. Coniux. Coniugi.

COACT. A CONL. ABD. I. E. L. F. E. Coactus A Conlega Abdicavit In Eius Locum Factus est.

COER. Coeravit, i. e. *Curavit.* Coeravere.

COH. Coheres. Cohors.

COH. P. PR. P. V. Cohors Prima Praetoria Pia Victrix.

COL. Collega. Collegium. Coloni. Colonia. Collocatum.

COL. AA. PATR. Colonia Augusta Patrensis.

COL. DED. Colonia Deducta. Colonis Dedit.

CO. M. Communi Matri.

COM. AS. ROM. ET AUG. Commune Asiae Romae Et Augusto.

COM. HAB. C. Comitiorum Habendorum Caussa.

COMM. Commilitones. Commodus, etc.

COMM. CONS. Communi Consensu.

COMP. Compari. Compitalia.

COM. R. P. Comes Rerum Privatarum.

COM. S. L. Comes Sacrarum Largitionum.

CON. Congiarium. Coniux. Conlega. Consul. Consularis.

CONCORD. EXERC. Concordia Exercituum.

CONLAC. F. Con Lacrymis Fecit, i. e. *Cum Lacr.* (*Ego lego* Conlacrumantes Fecerunt)

CON. P. S. Consularis Provinciae Siciliae.

CONS. Consiliarius. Consualia. Consul. Consularis. Consulatù.

CONSEN. Consentibus Diis.

CON. SEN. ET EQ. OR. P. Q. R. Consensu Senatus Et Equestris Ordinis Populi Que Romani.

CON. SOL. D. Condendo Solum Dedit.

CONS. S. Conservatori Suo.

C. O. P. Comites Ordinis Primi.

COR. Cohors. Cornelius. Cornelia *tribu*. Corona. Corvinus.

CCR. VAL. II. Coronis Vallaribus Duabus.

OOS. Consul. Consules. Consularis.

COS. DES. S. D. Consuli Designato Salutem Dicit.

COS. ORD. Consul Ordinarius.

COS. PRAET. TRIBB. PL. S. P. PL. Q. R. Consulibus Praetoribus Tribunis Plebis Senatui Populo Plebi Que Romanae.

COS. VIR. Consularis Vir.

COS. V. P. P. Consul Quintum Pater Patriae.

C. P. Cinerarium Posuit. Curavit Ponendum.
C. P. S. Curavit Poni Sibi.
C.P.S.E. Curavit Pecunia Sua (Proprio Sumtu) Erigi.
C. P. T. Curavit Poni Titulum
C. Q. S. S. E. Causa Quae Supra Scripta Est.
C. R. Civis Romanus. Cives Romani. Curavit Refici.
CR. Creticus. Crispus.
CRAS. Crassus.
C. R. C. Cuius Rei Causa.
CRUST. ET SPORT. N. S.X. N. Crustulum Et Sportulas Nomine Suo Decem Nummos.
C. S. Communi Sumtu. Consulum Sententiae. Cum Suis. Curavit Sibi. Coniugi Suo. (Suae.)
CS. Caesar. Consiliarius. Consul.
C. S. C. P. T. M. Cum Suis Curavit Poni Titulum Monumenti.
C. S. F. Communi Sumtu Factum. Curavit Sibi Faciendum. Cum Suis Fecit.
C. S. H. Communi Sumtu Heredum. Cum Suis Heredibus.
C. S. H. S. S. S. V. T. L. Communi Sepulcro Hic Siti Sunt Sit Vobis Terra Levis.
C. S. S. Cum Suis Servis. Curavit Sibi Sepulcrum. Curavit Sibi Suis.
C. V. Centum Vir. Centum Viri. Clarissimus Vir. Consul Quintum.
C. V. J. CELSA. Colonia Victrix Julia Celsa.
CU. MA. F. AN. XV. Cum Marito Fuit Annos Quindecim.

C. V. M. P. Contra Votum Memoriam Posuit. Curavit Vivens Monumentum Poni.

C. V. P. V. D. D. Clarissimus Vir Praefectus Urbi De Dicavit (Dono Dedit.) Communi Voluntate Publice Votum Dederunt.

CUR. Cura. Curator. Curavit. Curia. Curio. Curulis.

CUR. AED. SAC. Curatori AEdium Sacrarum.

CUR. ANN. Curatori Annonae.

CURAT. OP. PUB. Curatori Operum Publicorum.

CUR. D. S. Curavit De suo.

CUR. ET. SUB. ASC. DED. Curavit Et Sub Ascia Dedicavit.

CUR. IT. FRUM. COM. Curator Iterum Frumenti Comparandi.

CUR. P. P. Curator Pecuniae Publicae.

CUR. R.P. Curator Reipublicae.

CUR. SAC. PUB. P. R. Curator Sacrorum Publicorum Populi Romani.

D.

D. Data. Decimus. Decius. Decurio. Dedicavit. Dedit. Depositus. Devotus. Deus. Dictator. Dies. Dii. Divus. Donavit. Dominus. Domo.

D. A. C. Divus Augustus Caesar.

DAC. Dacia. Dacius.

D. A. S. Divo Augusto Sacrum.

DAT. ET PP. Data Et Proposita.

DAT. POP. Datum Populo.

D. B. J. Diis Bene Juvantibus.
D. B. M. Dedit Bene Merenti.
D. B. S. F. De Bonis Suis Fecit
D. C. Divus Caesar. Decurio Coloniae. Decurionum Collegium.
D. C. A. Divus Caesar Augustus.
D. C. N. D. L. De Caussa Non Dum Liquet.
D. CP. Datum Constantinopoli.
D. C. S. De Consilii Sententia.
D. D. Decurionum Decreto. DeDicavit. DeDicatum. Dedit Donavit. Dedit Dedicavit. Dono dedit. Deo Domestico. Diis Deabus. Diis Dantibus. Dotis Dictio.
DD. Dederunt. Dedicavit. Dedicaverunt. Dies.
D. DD. Dono Dederunt, etc.
D. D.D. Datum Decreto Decurionum, *vel* Dono Dedit Dedicavit.
D. D. D. D. Dignum Deo Donum Dicavit. Dono Datum Decreto Decurionum.
DDD. NNN. FFF. Domini Nostri Felices *tres.*
D. D. D. S. Dono Dedit De Suo.
D. D. L. Dono Dedit Lugens. (Libens).
D. D. L. M. Dono Dedit Libens Merito. (Libero Munere).
D. D. M. Dedicatum Diis Manibus. Dono Dedit Monumentum.
D.D.NN. AUGG. Dominorum Nostrorum Augustorum.
D. D. O. P. Dîs Deabus Omnibus Posuit.
D. D. Q. Dedit Donavit Que, etc. Dîs Deabus Que

D. D. S. Dîs Deabus Sacrum.

DE. Decius. Defunctus.

DEC. Decessit. Decius. Decurio.

DEC. DEC.MUN. MAL. Decreto Decurionum Municipii Malacitani.

DEC. HS. XII. N. Decurionibus Sestertios Duodecim Numero.

DEC. * XIII. AUG. XII. POP. XI. Decurionibus Denarios Tredecim. Augustalibus Duodecim. Populo Undecim.

DED. Dedicavit, etc.

D. F. HS. C. Det Fisco Sestertios Centum.

DEN. Denatus.

DEP. EST. IN PA. Depositus Est In Pace.

DE P. S. P. De Pecunia Sua Posuit.

D. E. R. I. S. C. De Ea Re Ita Senatus Censuit.

DESS. Designari.

DE VIC. S. PORTIC. F. COIR. De Vicanorum Sententia Porticum Fieri Coiraverunt.

D. F. Decimi (Divi) Filius (Filia). (Det Fisco.)

D. F. D. I. P. Decurionum Fide Dividenda In Publicum *(Posset exponi etiam* Inter Plebem.)

D. G. Dedit (Donavit) Gratis. (*Quidni* Gratus ?)

D. H. Donavit Heredibus. Dono Habuit.

D. I. Dari iussit. Diis Immortalibus. Dîs Inferis.

DIAL. Dialis *Flamen.*

DIC. Dictator.

DICT. SEDIT. SEDAN. ET. R. G. C. Dictator Seditionis Sedandae Et Rei Gerundae Caussa.

DIG. M. Dignus Memoria. Digna Mulier.

DIL. S. Dilectissimus Servus.

D. I. M. Deae Isidi Magnae. Deo Invicto Mithrae. Dîs Inferis Manibus (Malis).

D. IMM. S. Diis Immortalibus Sacrum.

D.I. S. Diis Inferis Sanctum.

DIS. D. Q. Dîs Deabus Que.

DISP. ET TABUL. Dispensator Et Tabularius.

D. L. Dedit Libens (Locum.Lugens.) Donavit Locum. Decimi Libertus.

D. L. A. P. Donum Libens Animo Posuit.

D. L. D. L. D. D. D. Dono Libens Dedit Locus Datus Decreto Decurionum.

D. L. D. P. Dîs Locum Dedit Publice.

D. L. M. Datus Locus Monumenti. Dedit Libens Merito.

D. L. S. Dedit Locum Sepulturae. Dîs Laribus Sacrum

D. M. Deae (Deum) Matris. Dedit Moerens. (Monumentum). Dîs Manibus. Divae Memoriae. Divino Monitu. Dolus Malus etc. Domus Mortui. (Dicatum Memoriae.)

D. M. A. Dolus Malus Abesto.

D. M. AE. Deo Magno AEterno.

D. M. M. AE. Deo Magno (Dîs Manibus) Memoriae AEternae.

D. M. F. V. C. Doli Mali Fraudis Ve Caussa.

D. M.L. Datus (Dicatus) Memoriae Locus. Dedit Merito Libens.

D. M. M. I. Deae Magnae Matri Isidi. (Idaeae).

D. O. M. Deo Optimo Maximo.

D. M. P. Dîs Manibus (Defunctae Monumentum) Posuit.

D. M. V. F. Dîs Manibus Votum Vivens (Universis Fecit.

D. N. Dominus Noster.

DMA. Domina.

D. N. M. Q. E. Devotus Numini Maiestati Que Eius.

D. O. M.S. Deo Optimo Maximo (Diis Omnibus Manibus) Sacrum.

DON. DON. Donis Donatus.

D. P. Dedit Publice. De Pecunia. Diis Patriis. (Penatibus) (Divus Pius. Donum Posuit)

D. PEC. R. De Pecuniis Repetundis.

D. P. M. V. Dies Plus Minus Quinque.

D.PP. Data Proposita. Data Publicata. Dîs Perpetuis.

D. P. P. De Pecunia Publica (Propria).

D. P. S. De Pecunia Sua. Dedit Proprio Sumtu. Dîs Penatibus (Perpetuis) Sacrum.

D. P. S. D. L. D. P. De Pecunia Sua Dedicavit Locus Datus Publice.

D. Q. S. De Quo Supra. Dies Qui Supra.

DR. Drusus.

D. S. Data Subscripta. Deo Sancto. Deo Sacrum. Deo Suo.

D. S. B. H. S. S. De Suis Bonis Hoc Sibi Sumserunt (Suis).

D. S. D. D. De Suo Donum Dedit. etc.

D. S. I. M. Deo Soli Invicto Mithrae.
D. S. I. P. C. De Sua Impensa Poni Curavit.
D. S. P. Deo Sacrum Posuit. De sua Pecunia. De Suo Posuit.
D. S. P. P. De Sua Pecunia Posuit. De Suo Posuere.
D. S. S. De Suo Sibi. De Senatus Sententia. De Suo Sumtu.
D. S. V. S. L. M. De Suo Votum Solvit Lubentissime Merito.
D. T. Dedit Testamento (Titulum. Tumulum) (Dum-Taxat).
D. V. Dedit Vivens. Devota Vestae. Devotus Vester (Vir). Dies Quintus. Dîs Volentibus. Donec Vixit.
DUL. Dulcis. Dulcissimus etc.
D. V. S. Dedit Vivens Sibi. Dîs Universis Sacrum.
DUUMV. Duum Vir. Duum Viratus.

E

E. Eius. Ei. Eorum. Eis. Erexit etc. Est. Ergo.
E. B. Eius Bona.
E. C. Eius Causa. Erigi Curavit.
ED. Edicto.
E. D. Eius Domus. (Dominus).
EDU. P. D. Edulium Populo Dedit.
EE. Esse.
EE. N. P. Esse Non Potest
E. E. Egregia Femina. Erigi Fecit. Eius Filius.
EG. Egit. Egregius etc.

EG. S. B. M. F. Erga Se Bene Merenti Fecit.
E. H. Eius Heres.
E. H. E. Ex Heres Esto.
E. H. L. N. R. Eius Hac Lege Nihil Rogatur.
E. H. T. N. N. S. Extraneus Heres Tumulum Nunc Non Sequitur. Exterum Heredem Titulus Noster Non Sequitur.
EID. MART. Eidus Martias.
E. I. M. C. V. Ex Jure Manu Consertum Vocavit.
E. L. Ea Lege. Eius Locus. Edita Lex.
E. M. Eius Mater. Egregiae Memoriae (Mulieri) Erexit Monumentum.
EM. Emeritus. Emit.
EMP. Emptor. Empta.
EM. VR. Eminenti Viro.
EN. Endotercisus *h. e. Intercisus dies.* Enim.
EOR. Eorum.
EP. Epistola. Epitaphium.
EP. M. Epistolam Misit.
EPUL. INDICT. Epulum Indictum.
EQ. Eques. Equiria.
EQ. M. Equitum Magister.
EQ. M. P. Equum Meruit Publicum.
EQ. O. Equester Ordo etc.
EQ. P. Equus Publicus etc.
EQ. R. E. P. Eques Romanus Equo Publico.
EQ. SING. Eques Singularis.
ER. Erit. Erogator.
E. R. A. Ea Res Agitur.

E. S. ET. LIB. M. E. Et Sibi Et Libertis Monumentum Erexit.

E. S. S. P. Q. R. Ex Sententia Senatus Populi Que Romani.

ESQ. Esquilina *tribu*.

È. T. F. I. S. Ex Testamento Fieri Jussit Sibi.

ET L. L. P. Q. E. Et Libertis Libertabus Posteris Que Eorum.

ET S. A. D. Et sub Ascia Dedicavit.

ET S. ET S. LIB. L. P. Q. E. Èt Sibi Et Suis Libertis Libertabus Posteris Que Eòrum.

E. V. Egregius Vir. etc. (Ex Voto).

E. V. L. S. Eius Votum Libenter Solverunt. Ei Votum Libens Solvit.

EVOC. Evocatus.

EXACT. TRIB. CIVIT. GALL. Exactor Tributorum Civitatum Galliae.

EX A. D. C. A. Ex Auctoritate Divi Caesaris Augusti.

EX A. D. K. Ex Ante diem Kalendas.

EX A. P. Ex Argento Publico.

EX CC. Ex Civitatis (Coloniarum.) Communi Consensu.

EX D. Ex Decreto (Decuria. Domo. Dono).

EX. E. Exheres Esto.

EX EA. P. Q. J. S. AD. AER. D. E. Ex Ea Pecunia Quae Jusso Senatus ad AErarium Delata Est.

EX GER. I. Ex Germania Inferiori.

EX. H. L. N. R. Ex Hac Lege Nihil Rogatur.

EX M. D. Ex Motu Dedit.

EX NUM. FRUM. LEG. Ex Numero Frumentariorum Legionis.

EX ORD. ARUS. Ex Ordine Aruspicum.

EX PR. Ex Praetoria *Nave.*

EXQ. Exquilina *tribu.*

EX. R. Exactis Regibus.

EX S. C. P. Ex Senatus Consulto Posuit. Ex Suo Curavit Ponendum.

EX S. D. Ex Senatus Decreto. Ex Suo dedit.

EX T. F. I. Ex Testamento Fieri Jussit.

EX V. Ex Quinta. Ex Visu. Ex Voto.

EX V. S. P. Ex Voto Sacrum (Suo. Suscepto) Posuit

F.

F. Faciundum. Factum. Fecit. Fieri. Familia. Fastus *dies.* Felix. Feliciter. Femina. Fides Filius. Filia. Frater. Fronte. Fuit.

FAB. Fabius. Fabia *tribu.* Fabrum.

FAL. Falerina *tribu.*

FAM. Familia. Familiaris.

F. C. Faciundum Curavit. Fidei Commissum. Fiduciae Caussa. Fraude Creditoris. Filio Carissimo, *vel* Filiae. Fecit Coniux.

F. D. Fides Data etc. Factum Dedicavit. Flamen Dialis.

F. E. Factum est. Fecit Erigi. Fides. (Filius) Eius.

F. E. D. Factum Esse dicitur.

FEL. P. R. Felicitas Populi Romani.
FER. Feralia.
FER. LAT. C. Feriarum Latinarum Caussa.
FER. NEP. Feriae Neptuni.
F. E. S. Fecit Et Sacravit. Fecit Et Suis.
F. F. Fabrefactum. Fabricaverunt. Fecerunt. (Fieri Fecit.) (Filii. Filius Familias. Fratres. Flando Feriundo.
F.F.F. Ferro Flamma Fame. Flavii Filius Fecit (Fuit) (Flando Faciendo Feriendo).
F. FL. Fratris Filius.
FF. PP. FF. Fortissimi Piissimi Felicissimi.
F. F. Q. Filius Filiabus Que.
F. H. Fecerunt Hoc. Fecit Heres etc. Filius Heres Femina Honesta.
F. HC. Familiae Herciscundae.
F. J. Fide Jussor. Fieri Jussit.
F. J. A. P. Felix Julia Augusta Pia.
FI. B. Fide Bona.
FI. M. Fides Militum.
F. L. Favere Linguis. Fecit Locum. Feminae Lectissimae.
FL. Filius. Filia. Flamen. Flaminica. Flaminius. Flavia *tribu*. Flavius.
FLCA. Falcidia *lex*.
FLO. Floralia.
F. M. Fati Munus. Fecit Monumentum. (Memoriam.) Moerens. Merenti) Fieri Mandavit.
F. MART. CAR. MONET. Feriae Martis Carnae Monetae.

F. M. I. Fati Munus Implevit. Fieri Monumentum Jussit.
F. N. C. Fidei Nostrae Commisit.
F. O. Fratri Optimo.
FONT. Fontinalia.
FOR. Forum. Fortuna. Fortis.
FOR. RE. EX S. C. Fortunae Reduci Ex Senatus Consulto.
F. P. Fastus Primo. Fecit Patri (Publice) Filius Patri. Filio Pater (Posuit). Fas Praetori. Feriae Publicae.
F. R. Finium Regundorum. etc.
FR. Forum. Frater. Fronte. Frumentarius.
FR. D. Frumenti Dandi.
FS. Familias. Fratres. Filiis.
F. T. C. Fieri Testamento (Titulum) Curavit.
F. V. C. Fidei Vestrae Commissum. Fieri Vivens Curavit. Fraudis Ve Caussa.
F. V. S. L. M. Fecit Vivens Sibi Locum Monumenti. Fecit Voto Suscepto Libens Merito.

G

G. Gaius. Gaudium. Genius. Gens. Genus. etc. Gesta. Gratia.
GAL. Galeria *tribu*. Galerius. Gallus.
G. B. D. M. P. Genio Bono Dicavit Monumentum Publice.
G. D. Germanicus Dacicus. Gratis Dedit.

GEM. Gemina *Legio* Gemellus.
GER. Germanicus.
GG. Gemina *Legio*. Gesserunt.
G. L. Genio Loci. Caii Libertus etc.
GL. E. R. Gloria Exercitus Romani.
GL. P. Gloria Parentum (Populi. Partiae.)
G. M. Genio Malo.
GN. Gens. Genius. Genere. Gnaeus.
GN. N. T. M. D. D. Genio Numini Tutelari Monumentum (Merito) De Dicatum.
G. P. Galliae Procurator. Genio Posuit. (Parentum)
GR. Gerit. Grex. Gratis.
GRAC. Gracchus.
GR. D. Gratis Dedit.
G. V. Genio Urbis. Gnaeus Valerius. Gravitas Vestra.
G. V. S. Genio Urbis Sacrum. Gratis (Gratus) Votum Solvit.

H

H. Habet. Heres etc. Hic. Hoc. Honestus. Honor. Hora etc.
H. A. C. Heres Amico Curavit.
H. A. E. C. Hanc AEdem Ei Condidit. Hanc Aram Erigi Curavit.
H. A. I. R. Honore Accepto Impendium Remisit.
H. B. Heres Bonorum. Hora Bona.
H. B. V. P. Heres Bonorum Ve Possessor.
H. C. CU. Hic Condi Curavit.

HC. L. S. P. S. Hunc Locum Sepulturae Posuit Sibi.
H. D. D. Heredes Dono Dedere. Honori Domus Divinae.
HER. S. Herculi Sacrum.
H. E. S. Hic est Situs (Sepultus).
H. ET L. Heres Et Liberti.
HF. Heres Fecit. Hic Fundavit. Honesta Femina.
HH. Heredes. Homo Honestus. (Hispaniarum).
HH. M. S. Heredes Hoc Monumentum Sequitur.
H. I. Hic Jacet.
HILAR. TEMP. Hilaritas Temporum.
H. K. N. Have Karissime Nobis.
H. L. Hac Lege. Hic Locus etc. Hoc Legavit. Honesto Loco.
H. L. D. Heres Libens (Hoc Libens, Hunc Locum) Dedit.
H. L. H. N. S. Hic Locus Heredes Non Sequitur.
H. L. N. Honesto Loco Natus.
H. L. R. Hac Lege Rogatum.
H. M. Hoc Mandavit. Hoc Monumentum. Honesta Missione. Hora Mortis.
H. M. AD H. N. T. Hoc Monumentum Ad Heredes Non Transit.
H. M. D. M. A. Huic Monumento Dolus Malus Abesto.
H. M. E. H. N. S. Hoc Monumentum Exterum Heredes Non Sequitur.
H. M. D. N. R. Hoc Monumentum Exterum Non Recipit.
H. M. G. N. S. Hoc Monumentum Gentiles Non Sequitur,
H. M. IN F. P. X. IN A. P. X. Hoc Monumentum In

Fronte Pedes Decem In Agro Pedes Decem. *Vide Schol.* ad Horat. *Serm.* 1. *Sat.* VIII.

H. M. S. M. Hoc Monumentum (Hanc Memoriam) Sibi Mandavit.

H. M. S. S. E. H. N. S. Hoc Monum. Sive Sepulcrum Exteros Heredes Non Sequit.

H. N. D. M. A. Heredi Non Datur Monumenti Actio.

H. O. Hostem Occidit. Hoste Occiso.

HO. Homo. Honestus. Honor. Hora.

HOR. Hora etc. Horatia *Tribu.*

HOS. Hospes. Hostis.

H. O. S. Hic Ossa Sita.

H. O. S. E. H. N. S. Haec Ollarum Schola (Series) Exterum Heredem Non Sequitur.

H. P. Hasta Pura. Hic Positus. Hic Posuit. Hora Pessima.

H. R. Hic Requiescit. Honesta Ratio.

H. R. E. I. Q. M. E. A. Hanc Rem Ex Iure Quiritium Meam Esse Aio.

H. R. I. P. Hic Requiescat In Pace.

H. R. I. R. Honore Recepto Impensam Remisit.

H. S. Herculi Sacrum. Heredem Solvi. Hic Situs etc. Hoc Sepulcrum. Hora Secunda. (Hoc Solus).

H. S. Sive HS. Sestertius. Sestertium.

H. S. E. T. F. I. H. F. C. Hic Situs Est Testamento Fieri Iussit Heredes Faciundum Curaverunt.

H. S. F. H. T. F. Hoc Sibi Fecit Heredes Titulum Fecerunt.

H. S. H. N. S. Hoc Sepulcrum Heredes Non Sequitur.

H. S. S. Hic Siti (Sepulti) Sunt.

H. S. T. N. E. Huic Sepulcro Titulus Non Est.

H. S. V. F. M. Hoc Sibi Vivens Fieri Mandavit.

H. T. V. P. Hunc Titulum Vivus Posuit.

H. V. Hispaniae Utriusque. Honestus Vir. Honore Usus. Horis Quinque. Hoc Volens. Hoc Vivus. Hoc Votum.

I.

I. Immortalis. Imperator. In. Inferis. Inter. Invicto. Jovi. Iterum. Julius. Jussit. *Semel. Unum. Assis nota.*

JAN. Januarius.

JAN. CLU. Janus Clusus. Janum Clusit.

I. A T. C. Intra Tempus Constitutum.

I. B. In Brevi.

I. C. Intra Circulum. Julius Caesar. Juris Consultus.

I. C. E. V. Justa Caussa Esse Videtur.

I. D. Inferis Diis. Jovi Dedicatum. Isidi Deae. Juri Dicundo etc. Juris Dictio.

ID. Idus etc.

I. D. P. Idemque Probavit. Juri Dicundo Praeest. etc.

I. D. T. S. P. In Diem Tertium Sive Perendinum.

I. E. Id Est. In Edictis. Iudex Esto.

I. F. In Foro. In Fronte. Inter Fuit. Jusso Fecit.

I. F. P. R. E. A. D. P. In Foro Pro Rostris Et Ante Diem Pridie.

I. F. Iacet Hic. Justus Homo.

I. H. D. D. In Honorem Domus Divinae (Deorum Dear.)

II. *Iterum. Secundum. Duo.*

II. VIR. I.D. QQ. Duum Vir Juri Dicundo Quin Quennalis.

I. L. Illius Libertus. (Liberta.) In Loco. Intra Limitem. Jure Legis. Justa Lex.

I.L. D. In Loco Divino. Ipse (Illi) Libens Dedit.

I.L. P. (R. *vel* S.) In Loco Publico (Religioso. Sacro).

IMM. II. HON.IIII. Immunis Iterum Honoratus Quartum.

IMP. RECEPT. Imperio (*Nonne praestat* Imperatore ?) Recepto.

IN. MAG. M. E. IN. E. L. F. E. In Magistratu Mortuus Est In Eius Locum Factus Est.

INF. AER. PP. R. H. S. M. N. Inferat AErario Populi Romani Sestertios Mille Nummos.

IN M. (P. R.) O. E. In Magistratu (Praelio). Occisus Est.

IN. R. P. S. FUNC. In Re Publica Sua Functus.

INTEG. FAM. Integrae Famae.

I. O. M. C. Iovi Opt. Maximo Conservatori.

I. O. M. S. P. Q. R. V. S. PR. S. IMP. CAES. QUOD PER EU. R. P. IN AMP. ATQ. TRAN. S. E. Jovi Optimo Maximo Senatus Populus Que Romanus Votis Susceptis Pro Salute Imperatoris Caesaris Quod Per Eum Res Publica In Ampliore Atque Tranquilliore Statu Est.

I. P. In Pace. In Possessione. Jussit Poni.

I. Q. Iure Quiritium.
I. Q. P. Idem Que Probavit.
I. R. Iovi Regi. Iunoni Reginae. Iure Romano (Rogavit).
I. S. In Senatu. In Suis. (In Suos.) Jovi Sacrum. Judicatum Solvi. Judicium Solvi. Judicium Solvit. Judicio Senatus.
I. S. C. In Senatus Consulto. Judex Sacrarum Cognitionum.
I. S. L. M. Ipse Solvit Lubens Merito.
I. S. M. R. Juno Sospita Magna Regina.
I. SN. R. In Senatu Romano.
I. S.S. Inferius Scripta Sunt.
I. S. V. P. Ipsi Sibi (Impensa Sua) Vivi Posuere.
I. T. C. Intra Tempus Constitutum.
IUD. Judex. Iudicium.
IUD. CAP. Judaea Capta.
I. V. E. E. RP. F. S. V. C. Ita ut Eis E Republica Fideve Sua Videbatur Censuere.
IUG. Jugali.
IUL. Julius. Julia.
IURD. Juridicus. Juris Dictio.

K.

K. Kaeso. Kaia. Kalendae. Kalumnia. Kaput. Karissimus etc. Kardo. Karthago.
K. C. Kalumniae Caussa. Kapite Caesus (Census). Karthago. Civitas.

K. D. Kalendae Decembris. Kapite Deminutus.

K. F. Kal. Febr. Kardo Finalis. Kariss. Fil.

K. L. V. Kaput Legis Quintum.

K. N. Kaesonis Nepos. Kal. Novembr. Karissime Nobis.

K. P. Karissme Parens. Kardo Positus. Kastra Posuit.

K. Q. (S) Kalendae Quintiles (Sextiles).

L.

L. Laribus. Latinos. Latum. Legavit. Legio. Lex. Libens. Libertus. Libra. Locavit. Locus. Longum. Lucius. Lustrum. Quinquaginta. Ludus.

L. A. D. Libens Animo Dedit etc. Locus Alteri Datus.

L. AG. Leg. Agraria.

L. AP. Ludus Apollinis etc.

L. B. M. D. Locum (Liberto. Libertae) Bene Merenti Dedit.

LB. S. Libens Solvit.

L. C. Latini Cives (Coloni) Lege Cavetur. Libertatis Caussa. Locus Concessus. Lucius Cornelius.

L. D. P. Libertus Domino (Liberto Dominus) Posuit. Locus Datus Publice.

L. D. S. C. Locus Datus Senatus Consulto (Sepulturae Caussa. Sententia Collegii) Libens De Suo Curavit.

L. E. D. Lege Eius Damnatus. Libens Ei Dedit. Locus Ei Datus.

LEG. Legatum. Legatus. Legavit. Lege. Legio etc.

LEG. I. ADI. P. F. ANT. Legio Prima Adiutrix Pia Fidelis. (Felix) Antoniana.

LEG. V. M. P. C. Legio Quinta Martia (Macedonica) Pia Constans.

LEG. XIIII. G. M. V. Legio Decima Quarta Gemina Martia Victrix.

L. E. LI. M. C. S. Lubens Et Libens Merito Cum Suis.

L. EM. Locus Emtus.

LEM. Lemonia *Tribu.* Lemuria.

LEP. Lepidus.

L. F. Libens (Libertus. Lugens. Lustrum) Fecit. Lucii Filius.

L. F. F. O. M. M. D. S. Libens Fieri Fecit Omni Meliori Modo De Suo.

LG. Legatus. Legavit. Legio.

L. H. F. C. Libertus Heres (Locum Hunc. Libens. Libertus. Lugens Hoc) Faciundum Curavit.

L. J. Lex Julia.

LIB. Liber. Liberalia. Liberalitas. Libertus etc. Libertas.

LIB. LIB. P. Q. E. Libertis Libertabus Posteris Que Eorum.

LIB. TABUL. Librarius Tabularii.

L. I. D. A. C. Lex Julia De Adulteriis Cöercendis.

L. IU. REP. Lex Julia Repetundarum.

L. L. Libens Lubens. Libentissime. Libertis Libertabus. Lucii Libertus etc.

LL. Dupondius. Legibus. Liberti *Duo.*

L. L. Q. S. P. Q. S. Libertis Libertabus Que Suis Posteris Que Suorum.

LLS. Sestertius.

L. M. Legavit (Locavit) Memoriam (Monumentum.) Libens Merito. Libero Munere. Locus Monumenti. (Mortuorum) etc. Lucius Muraena.

L. M. E. Locum Monumenti Elegit. (Erexit).

L. O. Liberto Optimo. Libertis Omnibus.

L. P. Locus Proprius. (Propitius. Publicus.) Lege Punitus.

L. P. C. R. Latini Prisci Cives Romani. Libens Poni Curavit Requietorium.

L. P. F. F. V. A. VI. Lugens Pater Filio Fecit Vixit Annos Sex.

L. PR. Locus Privatus etc.

L. Q. S. Locus Qui Supra.

L. R. Lege Rogatur. Lex Romana. Locus Religiosus. Locavit Requietorium.

L. S. Laribus Sacrum. Libens Solvit. Liberto Suo. Locus Sacer. Locus Sepulturae.

L. S. M. C. P. Locum Sibi Monumenti Curavit Poni.

L. T. Legavit Testamento. (Titulum) Legem Tulit. Lucius Tatius (Titius).

L. V. Lex Vetat. Libens Vovit.

L. D. PLEB. IN CIRC. Ludi Plebeii In Circo.

L. VOC. Lex Voconia. Lucius Voconius.

LUPER. N. P. Lupercalia Nefastus Primo.

LV. P. F. Ludos Publicos Fecit.

LUSTR. MISS. Lustrum Missum.

M.

M. Magister. Magistratus. Magnus. Manibus. Marcus. Marca. Mars. Mater. Memoriae. Menses. Miles. Militavit. Millia. Missio. Monumentum. Mortuus. Mulier.

M. Manius.

MAC. AUG. Macellum Augusti.

MAEC. Maecia *tribu.*

MAG. EQ. Magister Equitum.

MAG. QUINQ. COLL. FABR. TIG. Magister Quinquennalis Collegii Fabrum Tignariorum.

M. A. G. S. Memor Animo Grato Solvit.

MAI. Maior.

MAM. Mamercus.

MAN. IRAT. H. Manes Iratos Habeat

MAR. Marius. Maritus. Marmor.

MAR. ULT. Mars Ultor.

MATR. Matralia. (*Matris Matutae festum.*)

MAX. PONT. Maximus Pontifex.

M. B. Memoriae Bonae. Merenti Bene. Mulier Bona.

M. B. M. F. Monumentum (Matri. Mulieri. Marito) Bene Merenti Fecit.

M. C. Marcus Cato. (Censor. Cicero). Memoriae(Mortis) Causa. Monumentum Condidit. (Curavit.) etc. (Matri) Carissimae.

M. CS. Marcus Caesar.

M. C. T. Monumentum Curavit Testamento.

M. D. Manibus Dîs. Matri Deûm etc.
M.D.M.I. Magnae Deum Matri Idaeae. (Isidi).
M. E. Memoriam Erexit. Mortuus Est.
M. E. M. D. D. E. Municipibus Eius Municipii Dare Damnas Esto.
MEN. Menenia (*tribu*).
MERC. Mercator. Mercurius. Mercurialis.
MERK. D. Merkedonius (Mercedin.) Dies.
M.F.P. Malae Fidei Possessor. Mater Filio Posuit.
M. H. Mulier Honesta. Mandavit Hoc etc.
M. H. AD H. N. T. Monumentum Hoc Ad Heredes Non Transit.
M. H. E. Mihi Heres Esto.
M. H. E. N. R. Monumentum Hoc (Heredem) Extraneum Non Recipit.
M. H. H. N. S. Monumentum Hoc Heres (*potius* Heredem) Non sequitur.
M.H.S.M. Memoriam Hanc Sibi Mandavit etc.
M. I. Matri Idaeae. (Isidi) Maximo Iovi. Monumentum Jussit.
MIL. COH. X. IU. URB. Miles Cohortis Decimae Iuvenum Urbanorum.
M. ME. H. DD. S. Mihi Meisque Hoc De Dicavi Sepulcrum.
MIN. Minervae. Minor. Minutia *Tribu.*
M. L. Marci Libertus. Merito Lubens. Miles Legionis. Militis Locus. Monumentum Legavit etc.
ML. CL. PR. RA. Miles Classis Praetoriae Ravennatis.
MI. PR. Miles Praetorianus.

M. M. Magnae Matri. (Moestae Memoriae).
MM. Marci *duo*. Memoriae. Meritissimo. Milites.
M. M. D. Matri Magnae Deûm. Matri (Marito. Merenti) Monumentum Dedit.
M. N. Marci Nepos. Meo Nomine. Millia Nummum.
M. P. Mille Passus. Millia Passuum. Memoriam (Moerens. Mensam) Posuit etc.
M. R. Miles Romanus. Municipium Ravennas.
M. S. Manibus Sacrum. Merito Solvit. Municipi Suo.
MS. Maiestati. Menses.
M. S. A. Moneta Sacra Augusti.
M. S. C. Monumentum Sibi Constituit etc.
M.S. P. Memoriae Suae Posuit etc.
M. S. S.H. N. S. Monumentum Sive Sepulcrum (Supra Scriptum) Heredem Non Sequitur.
M. T. C. Marcus Tullius Cicero.
M. V. Manibus Universis. Minervae Victricis *Legionis*. Monumentum Vivens.
MUN. Munere. Municeps. Municipium etc.
M. V. S. Merito Votum Solvit.

N.

N. Natione.Natus. Nefastus (*dies.*) Nepos. Nepos. Neptuno. Nobilis. Nomine. Nonis. Numerarius. Numerius. Numero. Nummus.
NAT. Natalia. Natus. Natione. Natta.
N. C. Nero (Nobilis.) Caesar. Non Credo.
N. C. N. P. Nec Clam Nec Precario.

N. D. D. Numini Dicatissimus Devotissimus.
N. D. F. E. Ne De Familia Exeat.
NEG. VIN. Negotiator Vinarius.
NEP. RED. Neptuno Reduci.
NEPT. Neptunalia.
N. F. C. Nostrae Fidei Commissum.
N. F. (G) N. Nobili Familia (Genere) Natus.
N. H. V. N. AUG. Nuncupavit Hoc Votum Numini Augusto.
N. I. Numine Ipsius. Numinis Jussu.
N. L. Nominis Latini. Non Licet. Non Liquet. Non Longe. Numero Quinquaginta.
N. L. M. F. ET TU. Nobis (Nostrum. Novum) Locum Monumenti Fecit Et Tumulum.
N. M. Non Minus.
N. M. N. S. Novum Monumentum Nomine suo.
N. M. Q. DE. Numini Maiestati Que Eius Devotissimus.
N. P. Nefastus Primo. Nomine Proprio.
N. R. Natione Romanus. Non Restituerunt.
NR. CL. Nero Claudius.
N. S. Nomine Suo. Non Sequitur. Novum Sepulcrum. Numerii Servus.
N. T. M. Numini Tutelari Municipii.
N. TRAN. H. L. Non Transilias (Ne Transeas) Hunc Locum.
N. V. N. D. N. P. O. Neque Vendetur Neque Donabitur Neque Pignori Obligabitur.
N. VV. H. IN. F. S. Neminem Volumus Hoc Inferri Sepulcro.

O.

O. Obtulit. Omnibus. Oportet. Optimo. Optio. Ordo.

OB. AN. L. Obiit Anno Quinquagesimo.

OB C. S. Ob Cives Servatos.

OB M. E. Ob Merita Eius.

OB M. P. ET C. Ob Merita Pietatis Et Concordiae.

OB R. B. G. Ob Res Bene Gestas.

O. C. Omnis Civitas. Ope Consilio. Ordo Clarissmus.

OC. Occasus. Occisus.

O. D. M. Opera Donum Munus.

O. D. S. M. Optime De Se Merito.

O. E. BQ. C. Ossa Eius Bene Quiescant Condita.

O. E. R. Ob Eam Rem.

O. F. Opus Fecit. Omni Fide.

O. H. F. Omnibus Honoribus-Functus. Ossuarium Hoc Fecit.

O. H. S. S. Ossa Hic Sita Sunt.

O. L. Operas (Ollam) Locavit.

OL. D. D. Ollam Dono Dedit.

O. L. O. C. Opere Locato Opere Conducto.

O. M. Optime Merito. Optimo Maximo.

O. M. T. Optimo Maximo Tonanti.

O. P. Optimo Patri. (Principi. Patrono).

OP. Opiter. Oportet. Oppidum. Optimo. Opus.

OP. ET S. P. Optimo Et Sancto Patrono (Patronae).

OPIC. Opiconsiva.

OPIF. Opifera.
ORB. PAR. Orbati Parentes.
OR. M. Ordo Militaris. Ornamentis Militaribus.
OSS. Ossarium. Ossuarium.
O. V. F. Omnia (Omnibus) Vivens Fecit. Optimo Viventi (Viro) Fecit.

P.

P. Pace. Pactum. Passus. Pater. Pecunia. Pedes. Perpetuus. Pius. Plebs. Pontifex. Populus. Possessor etc. Posuit. Potestas. Praetor. Princeps. Pro. Provincia. Publice. Publia. Publius. Puer. Pupillus.
P. A. Pius Augustus. Posuit Aram.
PAL. Palatina *Tribu.* Palilia.
PAP. Papia *Tribu.*
P. A. P. B. M. Patri Avo Patrono Bene Merito.
PAR. Parenti etc. Parilia. Parthicus.
PAR. INF. P. Parentes Infelicissimi Posuerunt.
PATR. Patricius. Patronus.
PATR. COL. CUR. RP. D. VIR. MUNICIP. PROC. AUG. VIÆ. OST. ET. CAMP. Patrono Coloniae Curatori Duum Viro Municipii Procuratori Augustali Viae Ostiae Et Campanae.
P. C. Pactum Conventum. Patres Conscripti. Patrono Coloniae. Pecunia Constituta. Pedes Centum. Ponendum (Publice) Curavit etc. Praefectus Castrorum (Corporis) Pro Consul.

P. C. L. Publius Cornelius Licinius. Publii Con Libertus.

P. C. N. Posuerunt Communi Nomine.

P. C. R. Ponendum Curavit Requietorium.

P. D. Patriciatus Dignitas. Publice Dedit. Ponendum Decrevit.

P. D. S. Proposita Data Scripta. Posuit De Suo.

P. E. Posteris Eius (Eorum) Publice Erexerunt.

P. EQ. M. Publico Equo Meruit.

PER. Peregrinus. Permissu. Perpetuus. Pertinax.

P. EX. R. Post Exactos Reges.

P. F. Pia Fidelis.Pius Felix. Publice Fecit etc. Pater Filio etc.

P. H. C. Patrono Heres (Ponendum Hoc) Curavit.Provincia (Praetor) Hispan. Citerior.

P. I. Pater Indulgentiss. Poni Jussit. Princeps Juventutis.

P. I. A. V. P. D. Praetorem Judicem Arbitrum Ve Postulo Uti Des.

P. I. R. P. Q. I. S. I. F. P. R. E. A. D. P. Populum Jure Rogavit Populus Que Jure Scivit In Foro Pro Rostris Et Ante Diem Pridie.

P. I. S. Pius In Suis (Suos) Ponendum Jussit Sibi. Posteris Item Suis. Publica Impensa Sepultus.

P.K. Parens Karissime. Pridie Kalendas. Praetor Kandidatus.

P. L. Posuit Libens (Lugens.) Publii Libertus.

P. L. C. Pecunia Lugduni Cusa.

P. M. Passus Mille. Plus Minus. Patronus Municipii etc.

P. M. T. P. IMP. P. P. Pontifex Maximus Tribunitia Potestate Imperator Pater Patriae.

PO. Poblilia *Tribu*. Populus Posuit.

POM. Pompeius. Pomptina (*Tribu*).

P. O. M.S. Parenti (Patrono) Optime Merito Sacrum.

POPLIF. Poplifugium.

PORT. Portumnalia.

POST. Postumus.

P. O. S. V. I. T. Posuit.

POT. Potestate.

P. P. Pater Patratus (Patriae).Parenti (Patrono.Populus Publice.) Posuit. Perpetuus. Praefectus Praetorio. Prae Positus. Propria. (Publica) Propraetor. Publii *duo*.

PP. Papinia *Tribu*. Perpetuus. Praeposita. Praepositus. Posuere. Primipilus. Proposita.

P. P. F. Pia Pollens Felix.

P. P. L. V. Pro Praede Litis Vindiciarum.

P. PL. V. Populum Plebem Ve.

P. P. O.C. V. Praefectus Praetorio Orientis Clarissimus Vir.

P. P. Proprietate (Propria Pecunia) Posuit. Propraetor Provinciae.

P. P. P. C. PrimiPilo Praetoriae Cohortis etc.

P. P. P. P. P. Praefecto Praetorio Per Provinciam Pannoniam.

P. P. R. U. P. I.C. Pace Populo Romano Ubique Parta Januam Clausit.

P. Q. E. Posteris Que Eorum.

P. Q. S. V. F. Posteris Que Suis Vivens Fecit.
P. R. Populus Rom. Pro Rostris. Posuit Requietorium.
PR. Pater Praeses. Praetor. Princeps. Primigenia.
PRÆ. ÆR. Praefectus Ærarii.
P. R. C. A. Post Romam Conditam Annis.
P. CER. Praetor Cerealis.
P. R. E. Post Reges Exactos.
PRIM. Primipilus. Primo. Primus.
PRI.STIP.H. SE. Primo Stipendio Hic Situs Est.
PR. M. S. Pro Merito Suo.
PR. N. ProNepos.
PRO. AUG. Providentia Augusti.
PROC. Proconsul. Procurator.
PRO. MAG. L. D. Pro Magister Larium Divorum.
PRON. Pro Nepos.
PRO PR. (
(Pro Praetor.
PROPR. (
PROQ. P. Pro Quaestor Provinciae.
PRO. S. Pro Salute.
PROT. Protector.
PROV. Provincia. Providentia.
PR. P. Praeses Provinciae. Pro Praetor.
PR. PER. Praetor Peregrinus.
PR. PR. Praefectus Praetorio. Pro Praetor.
PR. P. R.E.V. Procurator Privatae Rei Egregius Vir.
P. R. Q. Populo Romano Quiritium.
PR. Q. AER. ET ALIM. Pro Quaestor AErarii Et Alimentorum.

PRR. Praetores.
PR. S. Praetoris (Pro) Sententia. Patri Suo.
PRS. P. Posteris Posuit. Praeses Provinciae.
PR. TUT. Praetor Tutelaris.
PR. UR. Praetor Urbanus.
P. R. V. X. Populi Romani Vota Decennalia.
P. S. Pecunia Sua. Plebiscitum. Posteris Suis. Posuit Sibi. Proprio (Privato. Publico) Sumptu. Proserpinae Sacrum. Pro Salute. Publicae Saluti.
P. S. O. Pecunia Sua Ordinavit. Posuit Suis Omnibus.
P. S. P. Q. P. (R) Pro Se Pro Que Patria (Republica.)
P. S. T. Q. H. Praecipito Sumito Tibi Que Habeto.
PT. Pater. Praeter.
P. T. S. Posuit Titulum Sibi.
P. V. Pedes Quinque. Perfectiss. (Praestantiss. Primarius) Vir. Pia Victrix. Praefectus Vigilum (Urbi).
PV. Provincia. Publilia (*Tribu*).
PUBL. L. Publico Luctu.
P. V. D. Postulo Uti Des. Pro Voto Dedit.
P. V. F. Posteris Universis Fecit.
PU. HO. Publico Honore.
P. VI. S. Pedes Sex Semis.
PVP. Pupillus. Pupinia (*Tribu*).
P. U. V. L. S. Pro Ut Voverat Lubens Solvit.

Q.

Q. Quadrati. Quaesitus. Quaestor. Quantum. Quartum. Que. Qui. etc.

Quinta. Quintus. Quinquennalis. Quirites.

Q. A. Quaestor AEdilis.

Q. A. M. Quem Ad Modum.

Q. A. NQ. N. Quando Ais Neque Negabo (Negas).

Q. B. F. Qui Bixit Feliciter.

Q. B. M. V. Quae Bene Mecum Vixit.

Q. C. M. P. I. Quintus Caecilius Metellus Pius Imperator.

Q. D. C. Qua De Caussa.

Q. D. E. R. F. P. D. E. R. V. I. C. Quid De Ea Re Fieri Placeret De ea Re Universi Ita Censuerunt.

Q. D. R. P. G. V. Qua De Re Peto Gravitatem Vestram.

Q. E. R. E. T. P. I. R. D. T. Q. DT. X. D. P. F. Quanti Ea Res Erit Tantae Pecuniae Judicium Recuperatorium Dabo Testibus Que Duntaxat Decem Denuntiandi Potestatem Faciam.

Q. F. E. I. S. F. D. C. S. Quod Factum Esse In Senatu Ferunt De Consulum Sententia.

Q. I. S. S. Qui Infra Scripti Sunt. etc.

Q. L. F. Quem Locum (Qui Libens) Fecit.

Q. N. A. N. N. Quando Neque Ais Neque Negas.

Q. N. T. S. Q. P. Quando Negas Te Sacramento Quinquagenario Provoco.

Q. P. Quaestor Praetorius. (Provincialis. Publicus).

QQ. Quamquam. Quinquennalis. Quoque.

Q. Q. L. H. S. Quo Quo Vorsum Latitudo Huic Sepulcro (Latum Hoc Sepulcrum).

Q. Q. V. P. L. Quoquo Vorsum Pedes Quinquaginta.

QR. Qua Re.

Q. R. C. F. Quando Rex Comitiavit Fas.

Q. R. F. E. V. Qod Recte Factum Esse Videbitur.

Q. S. N. T. E. PR. TR. PL. Q.D. E. Q. E. V. A.P.PL. V. F. Quod Si Non Tulerit Eos Praetores Tribuni Plebis Qui Deinceps Erunt Quod Eis Videbitur Ad Populum Plebem Ve Ferant.

Q. S. P. P. S. Qui Sacris Publicis Praesto Sunt.

Q. S. S. S. Qui Supra Scripti (Quae Supra Scripta) Sunt.

Q. ST. D. F. Quando Stercus Delatum Fas.

Q. V. A. Qui (Quae) Vixit Annis.

Q. V. F. COS. D. E. R. Q. F. P. D. E. R. I. C. Quod Verba Fecit Consul De Ea Re Quid Fieri Placeret De Ea Re Ita Censuerunt.

QUI. Quirina *Tribu.*

QUI LEGIS T. V. Qui legis Titulum Vale.

QUINQ. Quinquatria. Quinque. Quinquennalitas.

QUIR. Quirina *Tribu.* Quirinalia. Quirites.

QUINQ. MAG. IV. Quinquennalitius Magister Juvenum.

QUOD V. M. S. EX EA. P.Q. I. S. AD AE. D. E. Quod Viae Munitae Sunt Ex Ea Pecunia Quae Jussu Senatus Ad AErarium Delata Est.

R.

R. Rationalis. Ravennas. Recte. Requietorium. Res etc. Responsum. Respublica. Restituit.

Retro. Rogavit. Roma. Romanus. Rostris.
RAP. Rapax. *Legio.*
RAT. S. R. Rationalis Sacrarum Rationum (Remunerationum').
R. C. Romani Cives. Romana Civitas.
R. CC. Remissio Ducentesimae.
R.D. Requietorium Dedit. Regis Domus , etc.
R. E.C. H. Requietorium Eius Curavit Hic. (Ei Curavit Heres.)
REGIF. Regifugium.
R. G. C. Rei Gerundae Caussa.
RG. F. Regis Filius. (Filius. Familia)
R. L. P. Recte Legi possit.
RO. Roma. Romani. Romilia *tribu.*
ROB. Robigalia.
R. P. Res Publica. (Privata). Retro Pedes. Romae Percussa. Romana Pecunia.
R. P.C.C. Rei Publicae Constituendae Caussa , etc.
R. R. Recta Regione. Reiectis Ruderibus.
R. S. Romae Signata.
RS. Responsum. Rescriptum.
RUF. Rufus. Rufinus.
RUR. Rura. Rursum.
R. XL. Remissa Quadragesima.

S.

S. Sacellum. Sacrum. Salus etc. Scriptus. Semis. Senatus. Sententia. Sepulcrum. Sequitur. Ser-

vus. Sibi. Sine. Sit. etc. Situs. Sive. Solvit. (Sodalis) Stipendium. Sub. Suis.

SAB. Sabina *tribu.*

SAC. URB. S. P. Sacerdote Urbano Sibi Praeeunte.

S.A. D. Sub Ascia Dedicavit.

SAR. Sarranus.

SARM. Sarmaticus.

SAT. Saturnalia.

S. C. Senatus Consultum , etc. Sumtu Comuni.

SCA. Scaptia *tribu.*

S. C. D. S. Sibi Curavit De Suo.

S. C. F. E. Senatus Consultum Factum Est.

SCL. Sicilicet.

SC. L. CM. Sacrae Largitionis Comes.

SC. MM. Sanctae (Sacrae) Memoriae.

S.C.P.S. (
(Senatus Consulto Plebiscitum.
S.S.C.P. (

SCR. ADF. Scribundo Adfuerunt.

SCR. SUL. P. Scriba Sulmonensis Populi.

S. D. Sacrum Diis. Salutem (Dedit. Sententiam) Dicit. Sibi (Soli) Dedit.

S. D. S. Sibi De Suo. Soli Deo Sacrum.

SEP. September. Septimius.

SER. Serratus *nummus.* Sergia *tribu.* Sergius. Servilius. Servius. Servus.

S. E. S. O. Sibi Et Suis Omnibus.

S. E. T. L. Sit Ei Terra Levis.

SEV. Severus. Sevir.

SEX. Sextus. Sexta.

S. F. Satis (Sibi. Suis) Fecit. Sine Fraude. Sacris Faciundis.

S. H. L. Sibi Hoc Legavit.

SIGN. LEG. Signifer Legionis.

SIG. PR. SA. Signum Pro Salute.

S. I. M. Soli Invicto Mithrae.

SI. P. P. S. F. Signum Posuit Pecunia Sua Factum.

S.I.R. Sua Impensa Restituit.Sacrum Junoni Reginae.

SI V. G. V. Si Vales Gaudeo Valeo.

S. L. Sacrarum Largitionum. Sacrorum Ludorum. Senatus Legitimus. Solvit Libens. Suis (Liberis) Libertis.

S. L. M.N. Sibi Locum Monumenti Nuncupavit.

S. M. Sacrum Manibus. (Memoriae) Sine Malo. Solvit Merito. Sacra (Signata?) Moneta.

S. M. A. G. S. Sacrum Memori Animo Gratis (Gratus) Solvit.

S.M.A.L.S. Sacrum Memori Animo Libens Solvit.

S. M. P. E. Sibi Monumentum Publice Elegit. (Erexit).

S. M. T. S. Sacra Moneta Treviris Signata.

SN. Senatus. Sententia. Sine.

S. N. C. Sestertios Nummos Centum.

S. N. L. Socii Nominis Latini.

S. N. S. Q. Si Negat Sacramento (Sacramentum) Quaerito.

S. P. Sacerdos Perpetua. Sacri Palatii. Sacrum (Sibi) Posuit. Sua Pecunia. Sumtu Proprio.

SP. Spectatus. Spectavit. Sportula. Spurius. Stipendium. Supra.

S. P.C.S. Sibi Posuit Cum Suis. Sua Pecunia Curavit Sibi.

S. P. D. Salutem Plurimam Dicit ; etc.

S. P. D. Supra Dictus.

SPEC. Spectavit. Speculator.

S. P. EIUS C. C. Q. Q. Solo Privato Eius Collegium Cõnsensu Quin Quennalitiorum.

SPL. Splendidus. Splendidissimus.

S. P. P.D.D. Sumtu Proprio Positum Dono Dedit etc.

S .P.Q. Sibi Posteris Que. Senatus Populus Que.

S. P. Q. R. CL. V. Senatus Populus Que Romanus Clypeum Vovit.

S.Q.D.E.R.A.P.P.V.L.O.E. COSS. PRR. TR. PL. Q. N.S.Q.E.V.A.P.P.V.F. Si Quid De Ea Re Ad Populum Plebem Ve Latu Opus Est Consules Praetores Tribuni Plebis Qui Nunc Sunt Quod Eis Videbitur Ad Populum Plebem Ve Ferant.

S. Q. S. S. E. Q. I. N. S. R. E. H. L. N. R. Si Quid Sacri Sancti Que Est Quod Jus Non Sit Rogari Eius Hac Lege Nihil Rogatur.

S. R. L. E. E. J. C. Q. O. R. E. Si Rem Lex Ex Eius Jussu Caussa Que Omnium Rerum Esto.

S. S. Sacri Scrinii. Sanctiss. (Sententiá) Senatus. Sibi Suis. Suo Sumtu. Supra Scriptus etc.

SS. Sanctissimis. Sestertiis. Suavissimis etc. Suis.

S. S. C. S. D. E. T. V. Secundum Suam Caussam Sicuti Dixi Ecce Tibi Vindictam.

S. S. S. Sancto Silvano (Soli Sanctissimo) Sacrum. Supra Scriptae Summae (Scripta Sunt)
S. S. T. N. Supra Scriptorum Tantum Nomine.
ST. *Silentii nota.* Sententia. Stipendium. Stadium. Statuit. Status.
S. T. A. Sine Tutoris Auctoritate.
STE. Stellatina *tribu.*
S. T. T. L. Sit Tibi Terra Levis.
S. T. V. B. E. E. Q. V. Si Tu Vales Bene Est Ego Quidem Valeo (*et similia similiter*).
SUB. (
(Suburrana *Sive* Sucusaria *tribu.*
SUC. (
SUF. Suffectus.
S. V. F. Sibi Vivens Fecit.
S. V. G. E. V. Si Vales Gaudeo Ego Valeo.
S. V. L. Q. V. V. B. E. E. Q. V. Si Vos Liberi *Q*ue Vestri Valetis Bene Est Ego Exercitus Que Valemus.
S. V. P. HAC F. Sponsione Utriusque Partis Hac Facta.
SUSC. EX. VIS. Susceptum Ex Visu.
S. V. T. L. Sit Vobis Terra Levis.

T.

T. Tantum. Tempus. Terra. Testamento. Testis. Tibi. Titus. Triarii. Tribunus. Turma. Tutela. Tutor.

T. *Nomini militis adpositum* superstitem *notabat*, *uti* Θ *ubicumque invenitur*, mortuum.

T. A. Tutoris Auctoritate.

TAB. Tabulae. Tabularius.

TB. Tiberius. Tibi. Tribunus.

TB.D.F. M. AD. Tibi Dulciss. Filio Meo Adoptato.

T. C. Testamento Cavetur. (Constituit) Titulum Curavit.

TEMP. FEL. Temporum Felicitas.

TER. Terentina *tribu*. Terentius. Tercenarius. Terminalia. Tertia. Tertium.

TESS. Tesserarius.

T. F. Titus Flavius , etc.

T. F.J. EX V. H. Testamento (Titulum) Fieri Jussit Ex Voluntate Heredis.

T. F. L. (M.) Testamento Fieri Legavit (Mandavit.)

T. H. R. Testamento Heredem Reliquit.

TI. Tiberius.

T. M. Titulum Monumenti. Testamento Mandavit etc.

T. P. Terminum (Titulum) Posuit. Tribunitia Potestate.

T. B. Tempus Bonum.

T. P. J. EX ARG. P. C. Testamento Poni Jussit Ex Argenti Pondo Centum.

TR. Æ. Tribuni Ærarii.

TR. CAP. Triumviri Capitales.

TR. CEL. Tribuni Celerum.

T. R. E. S. P. R. Terra Regesta Ex Sua Pecunia Restituit.

TRO. Tromentina *tribu.*

TR. P. Treviris Percussa. Tribunus Plebis. Tribunitia Potestate.

T. R. T. H. Tuas Res Tibi Habeto.

TR. V. MON. Trium Viri Monetales.

T. T. F. V. Testamento Titulum Fieri Voluit. Titulum Fecit Vivens.

T. U. Titulo Usus. Testamento Vovit.

TUB. Tubilustrium.

TUL. Tullius. Tullus.

TUT. Tutela.

V.

V. Valeo. Vale. Vesta. Vester. Veteranus. Vicit. Victor. Victorianus *nummus.* Vir. Virgo. Vivens. Vivus. etc. Volero. Volusus. Vopiscus. Votum. Vovit. Urbs. Uxor. Quinque. Quintum.

V. A. Veterano Adsignatum. Vixit Annis. Votum Animo.

V. ÆT Virtus AEterna.

VAL. Valerius. Valeria. Valerianus.

V. B. A Viri Boni Arbitratu.

V. C. Vae Coniux. Vivens Curavit. Vir Clarissimus, (Consularis) Urbis Conditae.

V. D. Vir Devotus (Doctus) Vivus (Votum) Dedit. Volentibus Diis.

V. D. A. Vale Dulcis Amice (Amica. Anima).

V. D. N. U. Vale Deus Nostrae Urbis.

V.D.P.R.L.P. Unde De Plano Recte Legi possit.
V. E. Verum Etiam. Vir Egregius (Excellens) Visum Est. Votum Eius.
VEL. Velina *tribu.*
VE. Veteranus.
VESP. Vespasianus.
VEST. Vestalis. Vestalia.
VET. Veturia *tribu.* Veteranus.
V. F. Vale Feliciter. Verba Fecit. Vir Fortis etc. Vivus (Votum) Fecit. Voluit Fieri. Usus Fructus.
V. F. N. M. N. S. Vivens Fecit Novum Monumentum Nomine Suo.
V. G. Verbi Gvatia.
V. I. Vir Illustris (Justus).
VI. Vixit. Sex.
VIC. Vicarius. Vicit. Victor. Victoria. Victrix. (*Potest quoque notare Nonaginta quatuor*).
VIN. Vinalia.
VIR. Virgilius. Virgo. Virtus.
V. L. P. (S.) Votum Libens Posuit. (Solvit).
V. M. Vir Magnificus. Vivens Mandavit. Volens Merito.
V. M. M. Votum Merito Minervae. (Magnae Matri)
V. M. S. Voto Merito Suscepto. Votum Merito Solvit.
V. MUN. Vias Munivit.
V. N. Quinto Nonas. Urbs Nostra.
VO. Voconius. Volero. Votinia *tribu.* Volusus.
VO. DE. Vota Decennalia.

VOL. Volcanalia *tribu.*

VOLT. Volturnalia , etc.

V. OP. Vir Optimus.

VOT. E. Voti Ergo.

VOT. QQ. MULT. X. Votis Quinquennalibus Multis Decennalibus.

V.P. Vicarius Praefecti. Vir Perfectissimus. (Patritius. Primarius. Probus. Prudens.). Urbis Praefectus. Votum (Vivus) Posuit. Utriusque Pannoniae.

V.P.R. Veteri Possessori Redditum. Vota Pro Reditu.

V. P. R. (Q). Vir Praetorius. (Quaestorius).

V. R. Votum Reddidit. Urbs Roma. Uti Rogas.

V. S. Vice Sacra. Voto Solemni (Suscepto). Votum Solvit. Vir Sacer. (Sanctus) Uxor Sanctissima. Vivens Statuit.

V. S. G. Voti Sui Compos etc.

V. S. I. Vice Sacra Judicans.

V. S. L. D. B. P. Voto Suscepto Libens Deae Bonae Posuit (Dedit Bono Publico)

V. S. L.M. Vivens Sibi Locum Monumenti, etc. Votum Solvit Libens Merito. Voto Soluto Libero Munere.

V. S. S. Vivens Sibi Statuit. (Suis) Votum Sacrum (Susceptum) Solvit etc.

V. S. T. Voto Suscepto Tulit.

V. T. F.J. Usus Titulo (Vivens Titulum) Fieri Jussit.

VV. CC. Viri Clarissimi.

V.V. L. Virginum Vestalium Liberta (Libertus).

V. V. M. Virgo Vestalis Maxima.

VXO. C. L. B. P. Uxori Carissimae Locus Bene Posi-

tus. (*Melius forte*) Uxori Coniux Lugens Bustum Posuit.

X.

X. Decem. Decimus. Denarius.
X. E. Decimae Erogator.
XV. Decem Vir. Quindecim.
XX. ANNALIB. Vicennalibus *Votis.*
XX. HER. Vicesima Hereditatum.

Z.

ZEN. Zenobius.

APPENDIX II.

KALENDARIUM ROMANUM.

QUOD AB IPSOMET AUCTORE NIEUPOORTIO EDITIONI ARGENTORATENSI MDCCXLIII. EXCUSAE PRAEFIXUM, HUC TRANSFERRI VISUM EST (1).

JANUARIUS.

A 1 K. Ianu. *Iani* et *Iunonis* Iovi et *Æsculap.* In ins. Tib. Ovid. Gamelia Iunoni hoc mense celebrantur, unde et mensi nomen.

b 2 IV. Dies ater.

c 3 III. Cancer occidit. Tertia mensis cuiusque Minervae sacra. Pausan.

d 4 Pr. Non. *Votum Pro salute Principis.* C. Tacitus.

e 5 Nonae. Lyra oritur, tempestatem significat.

(1) Litera alphabetica denotat literam dominicalem calendarii ecclesiastici; numerus arabicus diem mensis: numerus romanus eumdem diem latine expressum.

f 6 VIII. Isidis ἄφιξις, id est, *accessus*. Plut.
g 7 VII. Octavus cuiusque mensis dies Neptuno sacer est apud Atheniens. Plut.
A 8 VI. *Sacrificium Iani*. Vetus Kl.
b 9 V. *Agonalia*. Ovid. Delphinus oritur.
c 10 IV. Media hiems.
d 11 III. *Carmentalia*. Iuturnae aedes dic. in campo Mart.
e 12 Prid. Id. *Compitalia*. Gell. et Macrob.
f 13 Idus *Iovi. Octavius Augustus dictus*, et provinciae in formam redactae. *Ovid*. et tibicines habitu muliebri urbem lustrabant. *Plut*.
g 14 19 k.F.
A 15 XVIII. *Carmentalia Relata*: et *Porrimae* et *Postvertae*.
b 16 XVII. *Concordiae* templum a Camillo positum.
c 17 XVI. Sol in Aquario
d 18 XV.
e 19 XIV.
f 20 XIII.
g 21 XII.
A 22 XI.
b 23 X. Lyra occidit.
c 24 IX. Leonis quae est in pectore clara stella occidit.
d 25 VIII. *Sementinae Feriae* Ovid. Varro. Fest. Macrob.
e 36 VII. non statae quidem, sed indictae.

f 27	VI.	Castori et Polluci temp. ad Iuturnae stagnum.
g. 28	V.	
A 29	IV.	*Equiria* in campo Mart. Vet. Kl.
b 30	III.	Paci..
c 31	Prid. k.	*Sacr. Deis Penat.* (Vet. Kl.) qui Patrii et Urbani dicuntur.

FEBRUARIUS.

d. 1	K. Febr.	*Sospitae Templi Dic. Lucaria* ab Asyli luco. *Ovid. Fest.* Idem *Iovi Sacr.* de bidente.Dianae sacra fiebant,a cervis ELAPHOBOLIA nuncupata.
e 2	IV.	Lyra et medius Leo occidunt.
f 3	III.	Delphinus occidit.
g 4	Prid No.	
A 5	Nonae	*Aug. Dictus P. P.* Ovid. Aquarius oritur. Zephyrus flare incipit.
b 6	VIII.	
c 7	VII.	
d 8	VI.	
e 9	V.	Veris initium.
f 10	IV.	
g 11	III.	Arctophylax oritur.
A 12	Prid. Id.	
b 13	Idus	*Fauni Festum* et *Iovis.*Fabiorum caedes.
c 14	XVI.	K.M.Corvus, Crater,et Anguis oriuntur.
d 15	XV.	*Lupercalia.* Plut. Ovid. Varr.

e 16 XIV. Sol in piscibus. Venti per sex dies vehementius flant.

f 17 XIII.

g 18 XII. *Quirinaliorum Stultorum Feriae.* Fest. Ovid. Varro. Et *Fornacalium* indictio deae Fornacali, quae et *Fornax* dicta fuit, a quo indicta. Plin. Ovid. et *Diis Manib. Sacra Feralia.*

A19 XI. *Deae Mutae.*

b 20 X. *Charistia.* Val. Max. Ovid. id est, sacra cognatorum. Vet. Kl.

c 21 IX. *Terminalia.* Ovid. Bedas vero VII. Kal. et *Regifugium.* Ovid. Quidam VI. Kal.

d 22 VIII.

f 24 VI.

g 25 V.

A 26 IV.

b 27 III. *Equiria* in campo Mart. Varr. Fest. et Ovid.

c. 28 Prid. Kal. *Tarquinii Superati.* Plut.

MARTIUS.

d I K. MArt. *Matronarum Dies Festus.* Fest. Serv. Ovid. *Matronalia.* Iunonis Lucinae. Martis *Anciliorum Festum.* Non est bonum nubere, quousque condantur Munychia sacra Deae Munychiae, id est, Dianae.

e 2 VI.

f. 3 V. Alter e piscibus occidit.
g 4 IV.
A 6 III. Arctophylax occidit. Vindemiator oritur.
b 6 Prid. Non. *August. Pont. Max. Vestae* Ovid.
e 7 Nonae. Pegasus oritur. Veiovis templum ad duos luc. Asyli. *Ovid.*
d 8 VIII. Corona oritur.
e 9 VII.
f 10 VI.
g 11 V.
A 12 IV.
b 13 III.
c 14 Prid. Id. *Equiria Altera* apud Tiberim, vel, si aqua increverit, in Coelio monte. Ovid. Fest.
d 15 Idus. *Annae Perennae.* Patricidium, id est, caedes C. Caes. Plin. et Svet.
c 16 XVII. K. A. Scorpius medius occidit. Lysander Athenis potitus. Plut.
f 17 XVI. *Liberalia.* Var. Quo virilem togam pueri ingenui sumebant. Ovid.
Agonia, Varro. Milvius oritur.
g 18 XV. Sol in ariete.
A 19 XIV. *Quinquatria.* Minervae natalis, et Minerval magistris solvebatur.
b 20 XIII. *Quinquatria:* alter Quinquatrium dies.
c 21 XII. *Quinquatr.* Primus dies seculi: quidam VIII. Bedas.

d 22 XI. *Quinquatr.*
e 23 X. *Quinquatr. Tubilustrium.* Sacrorum tubae lustrantur. Varro.
f 24
g 25 VIII. Æquinoctium vernum. Hilaria Matris
A 26 VII. *Deum Festa.* Lamprid. Macrob.
b 27 VI. *Matris Deum.* Ammian. Marc. Herod.
c 28 V. *Megalesia.* Varro.
d 29 IV.
e 30 III. *Iani*, *Cancordiae*, *Salutis*, *Pacis.*
f 31 Prid. *Lunae*, id est, *Dianae in Aventino.* Ovid.

APRILIS.

g 1 K. Apr. Scorpius occidit. *Veneris Sacrum* cum floribus, et myrto. Plut. Ovid. Item *Fortunae Virili.* Thargelia sacra Apollini et Dianae. Mensis hic Graecis auspicatissimus.
A 2 IV. Pleiades occidunt.
b 3 III.
c 4 Prid. Non.
d 5 Nonae *Megalesia Matri Deum* K. V. Ovid.
e 6 VIII. *Fortunae Publicae Primigeniae* in colle Quir. *Ovid. Varr. Dianae Nativitas.*
f 7 VII. *Apollinis* Dies *Natalis*, qui dies quoque Socrat. et Platon. sunt. Laërt.
g 8 VI. *Ludi ob victoriam CAES.* Libra occidit. Dies pluvius. Orion occidit.

A 9 V. *Cerealia. Ludi Circen.* Instaurationis dies Circensibus additus. Macrob.

b 10 IV.

c 11 III.

d 12 Prid. Id. *Magna Mater Romam Adducta.* T. *Liv. XXIX.*

e 13 Idus. *Iovi Victori* et *Libertati.* Ovid.

f 14 XVIII.K. M.

g 15 XVII. *Fordicidia* vel *Fordicaria* de forda bove. Varro, Ovid.

A 16 XVI. *August. Imp.Salutatus.*Hyades occidunt.

b 17 XV.

c 18 XIV. *Equiria* in circo max. et *vulpium combustio.* Ovid.

d 19 XIII. Sol in Tauro.

e 20 XII.

f 21 XI. *Palilia.* Romae natalis. Varro, Ovid. Fest. Plut. alii. *Agonia Altera.* Ovid. quae et *Agonalia* dicuntur.

g 22 X.

A 23 IX *Vinalia Priora* Iovi et Veneri. Ovid. Plut. Varr. Plin. Fest.

b 24 VIII. Ilii destructio.

c 25 VII. Medium Ver. Aries occidit. tempest. signif. Canis oritur. *Robigalia.* Plin. Fest. Ovid. Varro, alii.

d 26 VI. *Latinae Feriae* in sacro monte. T. Liv. Apaturia etiam hoc mense agebantur, a Venere dicta. Tribus dieb. celebra-

bantur. Quidam Pyanepsione agi dicunt.

e 27 V.

f 28 IV *Floralia.* Plin. Kl. v. Ovid.

g 29 III.

A 30 Prid. Kl. *Vestae Palatinae.* Ovid. Hoc mense, ut Plut. in Romulo et probl. *Larentalia* et distinguit a *Laurentalibus*, quae mense Decemb. celebrabantur.

MAIUS.

b 1. K. Maii. Capella oritur *Larib. Praestiti b.* ara posit. Ovid. et *Bonae Deae Sacr.* Macr. Plut. Var. Lactan. Ovid. alii et *Florales Lu.* triduo V.K. Umbraculorum festum, quae σκιρα dicuntur, ap. Graecos.

c 2 VI. Argestes flare incipit. Hyades oriuntur.

d 3 V. Centaurus oritur.

e 4 IV.

f 5 III. Lyra oritur.

g 6 Pr. Non. Scorpius medius occidit.

A 7 Nonae.

b 8 VIII.

c 9 VII. *Lemuria*, quae noctu agebantur et triduo. Ovid. Varr. Porph. Malum nubere: et *Luminaria. Lemuria.* Vet. Kl. Orion occidit.

10. VI.

e 11 V.		
f 12 IV.	*Martis Ultoris.* Bisultorem ait Ovid. alii Post Lem. Vet. Kl.	
g 13 III.	Pleiades oriuntur. Aestatis initium. *Lemuria.* Vet. Kl.	
A 14 Prid.	Id. Taurus oritur.	
b 15 Idus.	Argeorum simulacra scirpea de ponte in Tiberim deiiciebantur. Dionys. Euseb. Plut. Ovid. Macr. alii. Et *Mercatorum Dies Festus.* Fest. Ovid.	
c 16 XVII	K. Iun.	
d 17 XVI.		
e 18 XV.	Mercurium hoc die natum Martialis ait. Aedes dedic. T. L. et Fer. Iovi. Vet. Kl.	
f 19 XIV	Sol in Geminis.	
g 20 XIII.		
A 21 XII.	*Agonalia* seu *Agonalia* Iani. Ovid. Varr.	
b 22 XI.	*Veiovi.* V. Kl. alii superioribus diebus. Canis oritur.	
c 23 X.	*Volcani Feriae* V. K. Volcanalis flamen rem div. Maiae faciebat. Macr. *Tubilustrium.* Var. Ovid. alii X. Kal. V. Kl. Ovid. alii XIII.	
d 24 IX.	*Regifugium* alterum. V. Kl. Ovid. alii aliter.	
e 25 VIII.	*Templum Fortunae Datum.* V. Kl. Ovid. Aquila oritur.	
f 26 VII.	Arctophylax occidit.	

g 27 VI. Hyades oriuntur.
A 28 V.
b 29 IV.
c 30 III.
d 31 Prid. K.

IUNIUS.

e 1 K. Iunii. *Iunonis Monetae AEDES.* Macrob. Bedas *Carnae Deae* in Coelio monte. *Marti sacr.* extra port. Capenam. Tempestat. delubrum. Ovid. Fabariae V. Kl. Marc. Aquila oritur. Hecatombae hoc mense plures. unde et illi nomen. Anni initium apud Atheniens. vel quod Sol Hecatomboeus diceretur.
f 2 IV. Hyades oriuntur. dies pluvius.
g 3 III. *Bellonae Sacr.*
A 4 Pr. Non. Herculis aedes in Circo.
b 5 Nonae Templum Fidei. *Sponsoris Iovis.* Dion. alii. *Sacrum Fidio Semipatri.* Vet. Kal. Ovid.
c 5 VIII. Vestae Templum.
d 7 VII. *Piscatorii Ludi* in Camp. Mart. Ovid. Fest.
e 8 VI. Mentis templum dic. Ovid. Vet. Kal. Arctophylax occidit.
f 9 V. *Vestae.* Vet. Kal. Ovid. Asini coronantur. Ara Iovis Pistoris.
g 10 IV. Delphin vesperi oritur. *Matralia.*
A 11 III. *Fortis Fort.* Concordiae aedes. *Matris*

b 12 Prid. Id. *Matutae* Vet. Kal. Ovid.
c 13 Idus. *Iovis invicti minusculae Quinquatrus.*
d 14 XVIII.K. Iu. *Minervae.* Varr. Fest. Censorinus.
e 15. XVI. *Stercus Ex ÆDE Vestae Defertur.* Fest. Var. Ovid. Hyades oriuntur.
f 16 XVI. Zephyrus flat. Orion oritur.
g 17 XV. Delphinus totus apparet. Aequi et
A 18 XIV. Volsci a Posthumo fugati.
b 19 XIII. Sol in Cancro. *Minervae in Aventino.* Vet. Kal.
c 20 XII. Ophiuchus oritur. *Summani Sacrum*
d 21 XI. ad Circum Max. Vet. Kal. Ovid.
e 22. X.
f 23 IX Flaminius victus a Poenis. Ovid.
g 24 VIII. *Fortis Fortunae* Vet. Kal. Ovid. Varr.
A 25 VII. *Naves coronatae* per Tiberim convivia ducebant.
b 26 VI. Orionis Zona oritur. Solstitium.
c 27 V. *Iovis Statoris* et *Laris.* Ovid.
d 28 IV. Quirini templum in colle Quirinali.
e 29 III. Ovid. Vet. Kal. III. Kal.
f 30 Prid. K. *Herculis*, et *Musarum.* Ovid. Populifugia in Iunio dies. Varro.

IULIUS.

g 1 K. Iulii Hoc die apud Rom. fiebant migrationes ex aedibus in alienas aedes. id quod ex Cicer. Svetonio, et Mart. colligunt docti.

A 2 VI.

b 3 V.

c 4 IV.

d 5 III.

e 6 Pr. Non. Capitol. incensum tempore Syllae.

f 7 Nonae. *Romulus Non Apparuit.* Lamp.

g 8 VIII. in Commodo. Plut. *Caprotinae.* Iuno Caprotina. *Ancillarum Festum.* Macrob.

A 9 Plutarch. Ovid. Varro.

VII.

b 10 VII.

c 11 V. *Ludi Apollinares.* T. Liv. Vet. Kal. Varr. Livius alio loco tertio Non. ait.

d 12 IV. *Iul. CAES. Natalis*, unde mensis, M. Anton. Consule legem ferente. Macrob. *Fortunae.*

e 13 III

f 14 Prid. Id. *Mulieb. Dedic.* Dion. Liv.

g 15 Idus. *Castoris* et *Poll.* Equites Rom. ab aede Honoris in equis in Capit. Plin. Vet. Kal.

A 16 XVII. K. A.

b 17 XVI. *Alliensis* Dies *Atra.* Sera. Plin. Tacit. XVII. Kal. Plut. XVI. Kal. in Camillo.

c 18 XV.

d 19 XIV.

e 20 XIII.

f 21 XII. Mundi natalis. Solinus ex Aegyptiorum sacerdot. sententia.

g 22 XI.
A 23 X.
b 24 IX.
c 25 VIII. Hoc mense rutilae canes caniculae
d 26 VII. sacrificabantur. Vide Festum.
e 27 VI.
f 28 V. *Neptunalia* etiam hoc mense. Vet. Kl. et
g 29 IV. Varro.
A 30 III.
b 31 Prid. K.

AUGUSTUS.

c 1 Kl. Aug. *SPei* ad forum olitorium. V. Kl. Consecratio templi Martis. Dion. in histor. Boedromia celebritas hoc mense agebatur, unde et mensis dictus. Apollo etiam Boedromius vocatus. Plut Paus. Harpocr. alii. Xerxes victus. Plut.
d 2 IV. *Feriae* quod Caes. Hisp. citeriorem vicit. Vet. *Kl.*
e 3 III.
f 4 Prid. Non.
g 5 Nonae. *Saluti* in colle Quirin. Vet. Kal. et *Spei.*
A 6 VIII.
b 7 VII.
c 8 VI. *Solis Indigetis* in colle Quir. V. K.
d 9 V.

e 10 IV. *Arae Opis* et *Cereris in Vico Iugario.* Vet. Kl.

f 11 III. *Herculi magno custodi in Circo Flam.*

g 12 Prid. Id. Vet. Kl.

A 13 Idus *Dianae Sacra.* Martial. Currebant in nemus Aricinum. Item *Natalis Augusti.* Porph. *Dies Festus Servorum* et *Ancillarum.* Plut. Et *Vertumno* in Loreto maiore. V. Kl. *Portunalia Ad Pontem Aemil.* Vet. Kal. et Var. Iano ad theat. Marcelli. V. Kl.

b 14 XIX. K. S.

c 15 XVIII.

d 16 XVII.

e 17 XVI.

f 18 XV. *Consualia.* Plut. in Numa, vel seq. die. Sabinarum raptus.

g 19 XIV. *Augusti Mors.* Dion. hist. Svet.

A 20 XIII. *Vinalia Secunda.* Plin.

b 21 XII. *Vinalia Rustica.* Varro. Festus vero XIV.

c 22 XI. Kl. idem et Vet. Kl. Mysteria magna. Plut. et Liber pater ex urbe in Eleusinem transferebatur.

d 23 X. *Volcanalia* in Circo Flam. Vet. Kl.

e 24 IX.

f 25 VIII. *Opiconsivae* in Capitolio. Vet. Kl. Varro.

g 26 VII.

A 27 VI. *Volturnalia* V. K. Var. cuius feriae mense Octob. *Vortumnalia.*

b 28 V. Harpocratis festum hoc mense fiebat ab AEgyptiis. Plut.
c 29 IV. *Volcanalia.* Festus.
d 30 III. *Mundus Cereris Patet.*
e 31 Prid. K. *Nat. C. CAES.Germanici* Vet. Kl.

SEPTEMBER.

f 1 Kl. Sept. *Volcani Tutela* Septemb. V. K. Maemactes Iupiter, et inde mensis. Harpocr. et alii.
g 2 IV. *Augusti Victoria Navalis ex M. Ant. et Cleop.* Dion.
A 3 III.
b 4 Pr. Non.
c 5 Nonae.
d 6 VIII.
e 7 VII.
f 8 VI. Hierosolyma a Tito Vespas. capta. Iosephus.
g 9 V.
A 10 IV.
b 11 III.
c 12 Prid. Id.
d 13 Idus. *Praetor Max. clavum Pangit.* T. Liv. et Capitolii dedic. ab Horatio. Plut. T.L. Iovi. Vet. Kal.
e 14 XVIII.K. O.

f 15 XVII. *Ludi* Vet. Kal. qui *Romani* et *Magni* Asc. Paed.
g 16 VI. *Ludi.* Vet. K. Parentatio eorum, qui contra Persas pugnando occubuerunt. Plut.
A 17 XV. *Ludi.* Vet. Kal.
b 18 XIV. *Ludi.* Vet. Kal.
c 19 XIII. Thoth, id est, Mercurio Aegyptii sacrificant. Plut.
d 20 XII. *Romuli Natalis.* Plut.
e 21 XI.
f 22 X.
g 23 IX. *Natalis Augusti* Dion. hist. Svet.
A 24 VIII.
b 25 VII. *Veneri.* Vet. Kal.
c 26 VI.
d 27 V.
e 28 IV.
f 29 III.
g 30 Prid. Kl. *Epulum Minervae.* V. K. *Meditrinalia* hoc mense celebrabantur Meditrinae deae, quo die primum mustum bibebant. Fest. Varr.

OCTOBER.

A 1 Kl. Oct. *Martis Tutela* Octobr. Vet. Kl.
b 2 VI. Pyanepsia hoc mense celebrabantur.
c 3 V.

d 4 IV. *Mundus Cereris* patet. Fest.
e 5 III.
f 6 Pr. Non.
g 7 Nonae.
A 8 VIII. Panopsia Apollini, imo Pyanepsia.
b 9 VII. Etesione plectitur.
c 10 VI. Oschophoria, id est, Ramalia celebrantur. Plut. Suid. Comment. in Nicand.
d 11 V.
e 12 IV.
f 13 III.
g 14 Prid. Id.
A 15 Idus. *Mercatores Mercurio. Virgilii Natalis.* Martial. October equus Marti immolatur. Fest.
b 16 XVII. K. N.
c 17 XVI.
d 18 XV.
e 19 XIV.
f 20 XIII.
g 21 XII.
A 22 XI. Chalcea, Minervae solemnitas, vel, ut Phanodemus ait, Vulcani. Hyperides. Harpocr.
b 23 X.
c 24 IX.
d 25 VIII.
e 26 VII.
f 27 VI.

g 28 V. Mysteria minora hoc mense agebantur. Plut. Galenus.
A 29 IV. Sacrum hoc mense Libero fiebat.
b 30 III. Vet.Kal. Et *Vertumni Feriae*.Varr.
c 31 Prid. Kl.

NOVEMBER.

d 1 K. Nov. Hoc mense Iovis epulum ce-
e 2 IV. lebrabatur. V. K. Anthesteria hoc men-
f 3 III. se agebantur,quae et Bacchanalia Theoph.
g 4 Pr. Non. Suid. Harp.
A 5 Nonae.
b 6 VIII.
c 7 VII. *Mundum Patere*. Fest.
d 8 VI.
e 9 V.
f 10 IV Limina Baccho. Thucyd.
g 11 III. Maria claudantur. Veget. alii: usque in VI. Id. Mart.
A 12 Prid. Id. Choes. Suid.
b 13 Idus. Pithoegia.
c 14 XVIII. K. D.
Chytra. Alii in Lenaeone mense constituunt. Comm. in Hesiod. Harp.
d 15 XVII. Ludi plebei per hos dies. Svet.
e 16 XIV.
f 17 XV.
g 18 XIV.
A 19 XIII.

b 20 XII.
c 21 XI.
d 22 X.
e 23 IX.
f 24 VIII. *Bruma*, quae et *Brumalia.*
g 25 VII. Festum Romanor. Constant. in re rust.
A 26 VI.
b 27 V. Hic mensis fuit in tutela Dianae. V. K. et inferiae fiebant Gallis defossis et Graecis in foro Boario. Plut.
c 28 IV.
d 29 III.
e 30 Prid. K.

DECEMBER.

f 1 K. Decemb. *Fortunae Muliebris* festum, quoniam hoc die bellum sublatum. Postea translatum in prid. Non. Quintil. Dionys. Halicar. in VIII. Posidonia a certamine. Pallad. et Neptuni.
g 2 IV.
A 3 III.
b 4 Pr. Non.
c 5 Nonae. *Faunalia.* Porphyr.
d 6 VIII.
e 7 VII.
f 8 VI.
g 9 V.
A 10 IV.

b 11 III. Alcyonii dies.
c 12 Prid. Id.
d 13 Idus.
e 14 XIX. K. Ian. Brumalia festum hoc mense et Ambrosia. Proclus in Hesiod.
f 15 XVIII
g 16 XVII.
A 17 XVI. *Saturnalia* incipiunt, et per tres di-
b 18 XV. es durant. quibus adduntur Sigillaria, quae septem dies complent. Macr.
c 19 XIV. *Opalia* et *Saturnalia.* Macr. Var.
d 20 XIII.
e 21 XII. *Angeronalia* Angeronae diae. Macrob. Herculi et Cereri de mulso. Macrob.
f 22 XI. *Feriae Larib. Dicatae.* Macrob. *Compitalia. Ludi Laribus.* Plin.
g 23 X. *Feriae Iovis. Larentinalia* vel *Laurentinalia.* Plut. Varr. Ovid.
A 24 IX. *Iuvenalis Dies* VIII. Saturn. additus. Svet. unde et *Iuvenales Ludi.*
b 25 VIII.
c 26 VII.
d 27 VI.
e 28 V.
f 29 IV.
g 30 III. December *Saturno Sacer.* Macr. *Tutela* vero *Vestae.* Vet. Kl.
A 31 Prid.

FINIS

INDEX